

ŞİDDETLE MÜCADELEDE
**AHLAKİ ve DİNİ
DEĞERLER**

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Bayramali NAZİROĞLU
Doç. Dr. Hacı Yusuf ACUNER

ŞİDDETLE MÜCADELEDE AHLAKİ VE DİNİ DEĞERLER

Editörler

Doç. Dr. Bayramali NAZİROĞLU

Doç. Dr. Hacı Yusuf ACUNER

HEGEM Yayınları
Adem SOLAK Kütüphanesi
Bilimsel ve Eğitsel Eserler Dizisi

ŞİDDETLE MÜCADELEDE AHLAKİ VE DİNİ DEĞERLER

Editörler: Bayramali Naziroğlu Hacı - Yusuf ACUNER

2025 Aralık ANKARA

ISBN: 978-975-2489-41-7

Yazarlar

Bayramali NAZİROĞLU

Haci Yusuf ACUNER

İbrahim TURAN

Elif SOBİ

Şeyma TURAN

Salih AYBEY

Hasan MEYDAN

Sümeýra BİLECİK KARACAN

Necmi KARSLI

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	IX
-------------	----

DEĞERLERLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Giriş	1
1. Değerin Tanımı ve Özellikleri.....	2
2. Değerlerin Diğer Kavramlarla İlişkisi.....	5
3. Değerlerin Sınıflandırılması	14
4. Değerlerin Fonksiyonları	17
5. Dini ve Ahlaki Değerlerin Şiddetle İlişkisi.....	20
Sonuç	26
Kaynakça.....	27

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLER

Giriş	30
1. Adalet	30
2. Doğruluk	33
3. Merhamet	36
4. Sabır	40
5. Hoşgörü	43
6. Sevgi	46
7. Saygı	49
8. Yardımlaşma.....	52
9. Sorumluluk	55
Sonuç	58
Kaynakça.....	59

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE AİLEDE DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLER

Giriş	61
1. Çocuğun Dini ve Ahlaki Gelişim Özellikleri.....	64
1.1. Çocuğun Dini Gelişim Özellikleri	65
1.2. Çocuğun Ahlaki Gelişim Özellikleri	68
2. Aile Ortamının Önemi	71
3. Ailede Ebeveyn Tutumları ve Rol Modellik.....	73
4. Aile İçi İletişim ve Sosyal Çevre.....	74
5. Ailede Dini ve Ahlaki Değerlerin Temel İlkeleri.....	76
5.1. Gelişim Dönemlerini Bilme	76
5.2. Hikâye ve Masallardan Yararlanma	77
5.3. Sevgi ve Hoşgörü.....	78
5.4. Uygun Zaman ve Ortam.....	79
Sonuç	80
Kaynakça.....	81

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE OKULDA DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLER

Giriş	84
1. Öğretmen Tutumları ve Rol Modellik.....	90
2. Akran İletişimi.....	96
3. Eğitim Programlarında Dini ve Ahlaki Değerler	103
4. Okulda Dini ve Ahlaki Değerlerin Temel İlkeleri	107
Sonuç	111
Kaynakça.....	112

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE MEDYADA DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLER

Giriş	114
1. Medyanın Yapısı ve Etkileri.....	115
2. Medya Şiddet İlişkisi	118
3. Medyanın Değer Oluşturmadaki Rolü.....	122
4. Medya Okuryazarlığı.....	127
5. Medyada Dini ve Ahlaki Değerlerin İlkeleri.....	131
Sonuç	133
Kaynakça.....	135

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE DİNİ/MANEVİ REHBERLİK

Giriş	139
1. Dini/Manevi Rehberliğin Temel İlkeleri.....	144
2. Dini/Manevi Rehberliğin Uygulama Alanları.....	148
3. Dini/Manevi Rehberlik Yaklaşım ve Modelleri.....	152
4. Şiddeti Önlemede Dini/Manevi Rehberliğin Rolü.....	157
Kaynakça.....	162

KATKI SUNANLAR 166

GİRİŞ

İnsanoğlu, doğası itibarıyla hem iyi hem de kötü olmaya ya da iyi veya kötü yönde inanç, tutum ve davranış geliştirmeye meyyaldır. Bir insanın doğasının iyiye veya kötüye yönelmesi çoğunlukla onun içinde bulunduğu sosyal çevreyle ilişkilidir. Sosyal çevre, insanın doğuştan getirdiği gizilgüçlerinin kimini açığa çıkarırken kimini de sönümleyerek ortadan kaldırır. Bu bakımdan her ferдин iyi bir insan olmak için iyi bir çevreye ihtiyaç olduğu aşikârdır.

Elbette şiddet ve şiddete yol açan saldırganlık dürtüsü insanın yaratılışında vardır. Ancak insanoğlunun talim ve terbiye vasıtasıyla kendisiyle ve çevresiyle kuracağı sağlıklı iletişimle bu dürtüyü etkisizleştirmesi; böylece hem kendisine hem de çevresine zarar vermekten imtina etmesi beklenir. Kuşkusuz kendisiyle sağlıklı iletişim kuran bir kişinin, toplumsal ilişkilerinde de başarılı olması; buna karşın kendisiyle iletişimi sorunlu olan kişinin de, çevresiyle iletişim problemleri yaşaması mukadderdir. Bir toplumda hem kendisiyle hem de çevresiyle barışık insanların sayısı arttıkça o toplumda huzur ve barış ortamının oluşması; bu sayı azaldıkça kavga ve kargaşa çıkması kaçınılmazdır.

Geçmişte olduğu gibi günümüz dünyasında da şiddet ve şiddetin farklı varyantları son derece yaygındır. Ailede, okulda, kursta, medyada, sokakta vb. pek çok toplumsal alanda şiddetin farklı türleriyle her gün onlarca kez karşılaşılmaktadır. Şüphesiz spesifik olarak her bir şiddet olayının farklı nedenleri vardır. İnsanın doğasında var olan saldırganlık dürtüsünün aile, okul ya da diğer alanlarda çocuğun muallim, müeddim ve mürebbileri tarafından gerektiği şekilde talim, tedip ve terbiye edilememesi, saldırganlığın şiddete evrilmesinin yolunu açacaktır.

Şahsiyetin şekillenmeye başladığı küçük yaşlarda ailenin ya da temel bakım sağlayan kişi ya da kişilerin çocuk üzerindeki etkisi oldukça yüksektir. Bu dönemde çocuğun yakın çevresinde kullanılan dil, sergilenen tutum ya da çocuğa yöneltilen davranışlarda eğer şiddeti çağrıştıran ya da doğrudan şiddet barındıran bir unsur var ise bu çocuğun ilerleyen yaşlarda şiddeti doğallaştırması muhtemeldir. Yaş ilerledikçe, benzer durum; okul, cami, kurs gibi eğitim ortamlarında ya da diğer toplumsal yaşam alanlarında da kendini gösterebilir. Ailesinden, bakım sorumluluğunu üstlenen kişilerden, öğretmenlerinden, hocalarından hatta akranlarından farklı tür ve düzeylerde şiddet gören bireylerin

şiddete eğilimleri artabilir ve bunu çevrelerine yansıtabilirler. Bunların yanı sıra şiddeti sıradanlaştıran medya araçlarına da dikkat etmek gerekir. Özellikle görsel medyada şiddetin her türünün meşrulaştırıldığı ve özendirildiği bir çağda yaşadığımızı aklımızda tutmalıyız. Çünkü medya, günümüzde şiddete karşı duyarsızlaştırma makinesi gibi çalışmaktadır.

Şiddet, kimi zaman sözlü çatışmalar, kimi zaman psikolojik baskılar, kimi zaman da fiziksel saldırılar olarak ortaya çıkar. Her insan, hayatının herhangi bir döneminde gerek gündelik yaşamında gerekse de profesyonel ortamlarda şiddetin her türlüsüne maruz kalma riskiyle karşı karşıyadır. Küçük yaşlardaki çocukların ailesinden şiddet görmesi, tacize uğraması, okula giden çocukların akran zorbalığına maruz kalması, evli bireylerin eşlerinden psikolojik ya da fiziksel şiddet görmesi, çalışan insanların mobbinge uğraması, yaşlı ebeveynlerin psikolojik ya da fiziksel şiddete uğraması şiddet habitatının sadece küçük bir panoramasıdır. Uygulanan her şiddet, bu şiddete muhatap olan kişide psikolojik travmalardan kalıcı fiziksel sorunlara hatta can kayıplarına varıncaya kadar onulmaz yaralar açabilir.

Günümüzde şiddete karşı duyarlı bireylerin yetişmesi için atılması gereken bazı adımlar vardır. Bu bağlamda aileye, eğitim kurumlarına, sivil toplum örgütlerine ve bazı kamusal organlara değişik sorumluluklar düşmektedir. Özellikle aile ve okullar, hayat boyu süren bir çabayla temel eğitimden yükseköğretime kadar şiddetin önlenmesinde başat kurumlar olmak zorundadır. Çünkü aile ve okul ortamında sevgi, saygı, sadakat, sabır ve hoşgörü gibi değerlerle yetişen insan, bu donanımla toplumsal hayata dâhil olur; böylece hem kendisi şiddetten uzak durur hem de şiddet ortamının bertaraf edilmesi için çaba sarf eder.

Son dönemlerde özellikle okullarda değerler eğitiminin üzerinde hassasiyetle durulması, şiddetin önlenmesi, toplumsal huzur ve barış ortamının oluşturulması için önemli fırsatlar sunmaktadır. Şiddetin yayılmasında etkili olan medya araçları da tıpkı aile ve okulda olduğu gibi şiddetin önlenmesi için de işlevsel bir vasıta kılınabilir. Bu bağlamda değerler eğitimi göz önünde bulunduran kamu spotu, film, çizgi film, dizi ve haber gibi medya içerikleri şiddeti yayan değil önleyen mekanizmalara dönüşür. Kuşkusuz bunların ötesinde çocuk ve gençlerin medya okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi, şiddeti sıra-

danlaştıran ve meşrulaştıran medya araçlarına karşı farkındalık kazandıracağı için şiddet çıkmazının aşılmasında önemli katkılar sunacaktır.

Kuşkusuz lkemizde maddi, manevi, dini, ahlaki ve kültürel değerlerin yozlaştırılmadan yaygınlaştırılması şiddetin nlenmesine katkı sağlayacak büyük bir potansiyele sahiptir. Elinizdeki kitabın ortaya çıkışının motivasyonu, bu temel kabule dayanmaktadır.

Bu kitap toplam altı bölümden oluşmaktadır:

“Değerlerle İlgili Temel Kavramlar” başlıklı birinci bölümde İbrahim Turan ve Elif Sobi değerlerin tanımı ve özelliklerini, diğer kavramlarla ilişkisini, sınıflandırılmasını ve fonksiyonlarını ele aldıktan sonra değer şiddet ilişkisi üzerinde durmuşlardır.

“şiddetin nlenmesinde Dini ve Ahlaki Değerler” başlıklı ikinci bölümde şeyma Turan; adalet, doğruluk, merhamet, sabır, hoşgörü, sevgi, saygı, yardım-laşma ve sorumluluk değerlerini incelemiş ve bu değerlerin şiddete karşı bize sunduğu imkânları analiz etmiştir.

“şiddetin nlenmesinde Ailede Dini ve Ahlaki Değerler” başlıklı üçüncü bölümde Salih Aybey, ocuğun dini ve ahlaki gelişim özelliklerine değindikten sonra, ailenin önemini, ebeveyn tutumlarını ve rol modellini, aile içi iletişim ve sosyal çevreyi ele almış; ardından da ailede dini ve ahlaki değerlerin temel ilkelerini ortaya koymuştur.

“şiddetin nlenmesinde Okulda Dini ve Ahlaki Değerler” başlıklı dördüncü bölümde Hasan Meydan, öncelikle ğretmen tutumları ve rol modellik üzerinde durmuş, ardından akran iletişimi ve eğitim programlarında dini ve ahlaki değerleri ele almış, son olarak da okulda dini ve ahlaki değerlerin temel ilkele-rini açıklamıştır.

“şiddetin nlenmesinde Medyada Dini ve Ahlaki Değerler” başlıklı be-şinci bölümde Sümeyra Bilecik Karacan, medyanın yapısı ve etkilerini ortaya koyduktan sonra, medya şiddet ilişkisi, medyanın değer oluşturmadaki rolü ve medya okuryazarlığı kavramını ele almış, son olarak da medyada dini ve ahlaki değerlerin ilkelerini tasnif etmiştir.

“Şiddetin Önlenmesinde Manevi danışmanlık ve Rehberlik” başlıklı altıncı ve son bölümde Necmi Karşlı, ilk olarak manevi danışmanlık ve rehberliğin temel ilkelerini açıklamış, daha sonra manevi danışmanlık ve rehberliğin uygulama alanları, yaklaşım ve modellerine değinmiş ve son olarak da şiddetin önlenmesinde manevi danışmanlık ve rehberliğin rolünü izah etmiştir.

Bu eserin oluşması için zaman ayırıp emek vererek katkı sunan hocalarımıza müteşekkirimiz. Onların emeği olmadan bu kitabın ortaya çıkması mümkün olmazdı. Beklentimiz bu çalışmanın ülkemizde bir çıkmaz haline gelen her tür şiddetin azaltılması ve ortadan kaldırılması için mütevazı bir katkı sunmasıdır. Gayret bizden tefvik Allah’tandır.

Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu - Doç. Dr. H. Yusuf Acuner

Ağustos 2021

Rize

DEĞERLERLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

İbrahim TURAN

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, i.turan@omu.edu.tr

Elif SOBİ

Dr. Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, elif.sobi@omu.edu.tr

Giriş

Sanayi devrimi sonrasında, değerlerdeki yozlaşmanın artması insanoğlunu bazı arayışların içine itmiştir. Özellikle 19. yüzyılda şekillenen pozitivist ve modern toplum anlayışı, akrabalık bağlarının zayıflamasından, bireyin yalnızlaşmasına, toplumsal yabancılaşmadan aile bağlarının çözülmesine kadar sosyal yaşamın pek çok alanında kendini göstermiştir. Başka bazı bireysel ve toplumsal riskleri de içinde barındıran bu durum, değerlerin ve toplumsal ahlakın informal bir şekilde öğrenildiği kurumları yıpratma ve bir anomi meydana getirme potansiyelini halihazırda da sürdürmektedir.

Modern toplum ifadesi; toplumun önceden beri gelen durumunun değiştiğini ve farklılaştığını ifade etse de kanaatimizce bu farklılaşmanın kendisinden ziyade yönünün nereye doğru evrildiğini anlamaya çalışmak daha önemli bir tutumdur. Günümüzde yaşadığı toplumdan bağımsız olarak bireyin içinde bulunduğu buhranın bir parçası olarak saldırganlık ve şiddet de dahil her türlü sapmaya daha meyyal oluşu, bu anlama çabasını zorunlu kılmaktadır.

Bu bölümde, öncelikle değerlerin tanımı, özellikleri, diğer kavramlarla ilişkisi, sınıflandırılması ve fonksiyonları ayrı birer başlık altında ele alınacaktır. Daha sonra değer ve şiddet ilişkisine odaklanılacak ve şiddetin önlenmesinde değerlerin rolüne işaret edilerek diğer bölümlere kapı aralama gayreti içinde olunacaktır.

1. Değerin Tanımı ve Özellikleri

Hayatımızda neyin kıymetli ya da arzulanabilir olduğuna yönelik yargılarımız değerleri oluşturmaktadır. Değer kavramı, en basit anlamda, “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık” (Güncel Türkçe Sözlük, 14 Ocak 2019) şeklinde ifade edilmektedir. Ancak kavram; felsefe, sosyoloji, psikoloji, eğitim ve antropolojinin temel kavramlarından biri olmasına rağmen yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu doğrultuda, değerlerin tanımı, kaynağı, kim tarafından ve nasıl verileceği gibi hususlar halen tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu nedenle literatürde değer sözcüğü; *“seçim yapmada, olayları yargılamada, davranışları ve olayları değerlendirmede ölçüt olarak kullanılan kriterler”* (Schwartz, 2003), *“davranışlara kaynaklık eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlar”*, *“toplumun sosyo-kültürel öğelerine anlam veren ölçütler”*, *“kişi ya da toplumları birbirinden ayıran önemli duyguların oluşturduğu kavramlar”* (Ulusoy-Arslan, 2014), *“arzu edilen, kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden, önemine göre değişiklik gösteren, durum ötesi hedefler”* (Mehmedoğlu, 2013; Schwartz-Sagie, 2000) şeklinde farklı açılardan tanımlanmaktadır.

Bireyin hayattaki amaçlarını, tercihlerini, kararlarını ve tutumlarını yönlendiren ölçütler ve ona rehberlik eden ilkeler (Demirhan İşcan, 2019) olarak değerler sadece günlük yaşantımıza rehberlik eden ilke ve prensipler olarak değil, aynı zamanda yaşam tarzımızı belirleme açısından da son derece önemlidir. Dolayısıyla değerler, hayatın anlamını ve bu anlamı oluşturan inanç ve tutumlarımızı belirlemektedir.

Değerler, bireyin kişiliğinin bir parçasını oluştururken, aynı zamanda toplum içinde kişiyi tanımlamak için kullanılan niteliklere dönüşürler (Yazıcı-Yazıcı, 2011). Örneğin hoşgörülü, dürüst, fedakâr, inançlı vs. şeklinde tanımladığımız bir kişi için aslında onun değerler açısından kimliğine vurgu yapmış oluruz. Güngör, değerın psikolojik boyutuna vurgu yaparken, sosyologlardan ve felsefecilerden farklı olarak, değerin önemini objektif bir esasa dayanıp dayanmamasına değil, insan davranışlarındaki yol gösterici rolüne bağlamaktadır. Özellikle ahlaki davranış konusunda değer, bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir kriter anlamı taşımaktadır (Güngör, 2018). Buna karşılık sosyologlar da değerleri bireysel yönünden ziyade toplumsal açıdan ele alırken, değerlerin sosyal hayatı düzenlemesi, bireyin toplumsal yaşam içindeki davran-

nışlarını kontrol etmesi, toplumda otokontrolü sağlaması ve bireyler arası iletişimi sağlaması gibi temel işlevlerini öne çıkarmaktadırlar (Dam, 2016).

Bireyin kişiliği ve kimliği kadar toplumsal yaşamın devamlılığı açısından da değerler önemli bir işlev görmektedir. Sosyal ilişkilerin tesisinden toplumsal varlığın devamına kadar farklı alanlarda, toplumun sahip olduğu ortak değerler birleştirici bir rol oynamaktadır (Keskin, 2016a). Değerler, toplumsal normların temelini oluşturmaları hasebiyle bir bakıma toplumsal denetim görevi de icra etmektedir (Ulusoy-Arslan, 2014). Dolayısıyla toplumların gelenekleri ve kültürel geçmişleri, neyin hangi ölçüde ve ne yönde bir değer ifade edeceğinin de belirleyicisi olacağından bu durum değerlerin anlaşılmasında farklılaşmalara yol açmaktadır.

Değerler üzerine yapılan çalışmalarda “öznelci” ve “nesnelci” değer yaklaşımları göze çarpmaktadır (Özlem, 2017). Öznelci değer yaklaşımında; bireyin ilgi, istek, arzu ve ihtiyaçları neticesinde “neyi seçmeliyim” sorusuna bağlı olarak nesnelere, olgulara yüklenen anlam öne çıkmaktadır. Bu durumda değerler, kişiden kişiye ve/veya toplumdan topluma değişkenlik gösterdiği için değerlerde rölativizm ortaya çıkmaktadır. Nesnelci yaklaşım ise, değerleri tanımlarken, metafiziksel veya mutlakçı teolojik yaklaşımdan ilham almaktadır. Bu bakış açısından değerler, kişilerden bağımsız olarak varlık göstermektedir.

Öznelci ve nesnelci değer tanımlarında ortak olarak üzerinde durulan değer çeşitleri şu şekilde tasnif etmektedir:

- » Hazcı değerler (haz-acı);
- » Bilgisel değerler (doğru-yanlış);
- » Ahlaki değerler (iyi-kötü);
- » Estetik değerler (güzel-çirkin);
- » Dini değerler (sevap-günah) (Bk. Gündüz, 2016).

Scheler ise, değerleri hiyerarşik olarak dört gruba ayırmaktadır:

- » İlk sırada hayati değerler altında olmazsa olmaz olarak zikredilen duymak, işitmek, nefes almak gibi nesnel değerler sıralanmaktadır. Yaza göre değerler sadece fiziksel bir nesne değil, “nesne taşıyan değerler”dir ve bu nedenle de nesne değerleri olarak ifade edilmektedir.

- » İkinci sırada zikredilen duygusal (emotional) değerlerdir ki, bu değerler kişilerin nesneleri hoş/nahoş; yararlı/zararlı şeklinde algılamalarının kaynağı olarak görülmektedir.
- » Üçüncü sırada yer alan tinsel değerler, genellikle toplumsal/kültürel ortamlarda ortaya çıkmaktadır ki, bunlar da kendi içinde üç kategoriye ayrılmaktadır:
 - o estetik değerler (güzel, çirkin),
 - o adalet değerleri (haklılık, haksızlık, eşitlik),
 - o bilgi değeri (hakikat).
- » Dördüncü olarak ele alınan mutlak değerler ise, kutsal/kutsal olmayan iman, kendini adama gibi değerler olarak değerler hiyerarşisinde kendine yer bulmaktadır (Özlem, 2017).

Değerleri tanımlamada ve betimlemede karşımıza çıkan çeşitlilik ve farklılık, değerlerin özellikleri konusuna da yansımış ve değerler, kuramcılarının yaklaşımlarına uygun özelliklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak söz konusu bu farklılığa ve çeşitliliğe karşın bazı ortak özelliklerden de bahsetmek mümkündür. Keskin, bu özellikleri dokuz maddede sıralamıştır:

- » Değerler birbirinden bağımsız değildir.
- » Değerler arasında hiyerarşik bir yapı vardır.
- » Değerler değişken bir yapıya sahiptir.
- » Değerler sistemine yeni değerler dâhil olmaktadır.
- » Değerlerin insan ve toplum hayatında önemli bir yeri vardır.
- » Değerler sosyal pekiştireçlerle desteklenir veya etkisini kaybeder.
- » Değerlerin göreceli boyutu vardır.
- » Değerler toplum tarafından uzlaşısı sonucu oluşurlar.
- » Değerlerin evrensel boyutu vardır (Keskin, 2016a).

Yine Schwartz ve Bilsky de değerler üzerine yaptıkları çalışmalar neticesinde değerlerin özelliklerini şu maddede şekilde özetlemiştir.

- » Değerler inançlardır.
- » Değerler bireyin amaçlarıyla ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle ilişkilidir.
- » Değerler, özgül eylem ve durumların üzerindedirler.
- » Değerler, davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişilmesini yönlendiren standartlar olarak işlev görürler.
- » Değerler, taşıdıkları öneme göre kendi aralarında sıralanırlar (Kuşdil-Kağıtçıbaşı, 2000).

Her ne şekilde olursa olsun değerler; insanın yaşama dair amaç ve ideallerini belirlemesinde, tutumlarını şekillendirmesinde, çevresini ve kendisini değerlendirmesinde, olayları yorumlaması ve davranış geliştirmesinde ölçüt oluşturmalarını sağlamaktadır (Aydın- Akyol Gürler, 2012). Değerler ve özellikleri farklı yaklaşımlarla farklı şekillerde ele alınmış olsa da ortak nokta gerek birey gerekse toplum açısından önemli bir sosyal kontrol aracı olmasıdır. Bu doğrultuda, değerlerin göz ardı edildiği bir toplumda diğer aksaklıkların yanında şiddetin de önüne geçebilmek imkânsız olmaktadır.

2. Değerlerin Diğer Kavramlarla İlişkisi

Değerle ilişkileri bağlamında açıklayacağımız kavramlar olan etik, ahlak ve karakter kavramları, toplumsal yaşamın her alanında gittikçe artan sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Birbirleri ile iç içe geçmiş bütün kavramlarda olduğu gibi bu kavramlar da zaman zaman yanlış kullanılmakta ve karıştırılmaktadır. Dolayısıyla öncelikle bu kavramları tanımak gerekir.

Birey, içinde yaşadığı toplumun ahlaki değer ve ilkelerini davranışlarında gösterirken aynı zamanda ahlaki bir yaşamı deneyimlemektedir. Ancak ne zaman ki, taşıyıcısı olduğu ve yaşadığı değerler üzerine düşünmeye başladığında, uyguladığı ya da kullandığı ahlaki değer ve ilkelerin gerçekte ifade ettikleri anlamlar üzerine düşünmeye başladığında artık etik yoluna girmiş olur. Buradan hareketle etik, ahlak üzerine sistemli düşünme, ahlaki hayata dair araştırma ve tartışma olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2002).

Etik, kişinin davranışlarına temel olan ahlak ilkelerinin tümü olarak ifade edilmekle birlikte, insanlara “işlerin nasıl yapılması gerektiğini” belirlemede yardımcı olan yol gösterici değerler, ilkeler ve standartlar şeklinde de tanılanmaktadır.

Ahlak ve etik kavramları çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak bilimsel açıdan bakıldığında toplum tarafından beğenilen iyi davranışlar ve güzel hasletler için ahlak, iyi ya da doğru hakkında yapılan tartışmalar ve ortaya konulan teorik yaklaşımlar için ise etik kavramının kullanımı daha doğrudur (Yaran, 2010). Dolayısıyla etik, teorik boyutu ve bir disiplini ifade ederken, ahlak uygulama boyutunu ve davranışları ifade etmektedir. Örneğin tıp bilimi için *etik*, doktorun yapıp etmeleri için ise *ahlak* kelimesi kullanılır. “Doktorun etiği” ifadesi günlük yaşamda kullanılabilir ise de bu ifade aslı itibariyle doğru bir kullanım değildir.

Türkçeye girişi çok uzun olmayan bir geçmişe sahip olan etik kavramını ahlak kavramından ayıran belirgin bazı farklar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde listelemek mümkündür:

- » Ahlaksal olanla ahlaksal olmayan arasında yapılan ayırım,
- » Kesin bir sorumluluk duygusu veya koşulsuz buyruk,
- » “ödev” ile “yükümlülük” türünden değerlerin en temel ahlak kavramları olarak öne çıkmaları,
- » Başkalarının iyiliğine duyulan çıkarıcı olmayan köklü ilgi

Ahlak, inançlarımız ile eylemlerimizi yönlendiren iyi ve kötü tasavvurlarıyla ilgiliyken, buna karşılık etik, iyi/kötü, doğru/yanlış şeklinde betimlenen inançlarımızın felsefi bir bakış açısıyla soruşturulmasıdır (Güçlü vd., 2002). Daha açık bir ifadeyle, ahlak, tarihsel ve olgusal olarak yaşanan “şey”/pratik iken etik, bu pratiğin teorisidir.

Değerler ile ilişkisi bağlamında açıklayacağımız diğer kavram ahlak kavramıdır. Ahlakın tanımı meselesi, sosyal bilimlerin tüm alanlarında tartışılan önemli konulardan biridir. Zira eğitimden sosyolojiye, ilahiyattan felsefeye kadar pek çok alanda ahlakın tanımı, konusu, amacı ve temellendirilmesi farklı bakış açılarıyla ele alınmış ve farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu nedenle biz karakter eğitimi üzerine odaklanırken, onun üst kavramı olan “ahlak”tan işe başlanması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira ahlak nedir? sorusu beraberin-

de başka soruları da çağrıştırmaktadır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

- » *Ahlakın kaynağı nedir?*
- » *Niçin ahlaklı olmalıyım?*
- » *Ahlak değişir mi?*
- » *Ahlak doğuştan mı gelir yoksa sonradan mı kazanılır?*

İşte tüm bu sorulara verilen cevapların farklı disiplinlerde, farklı toplum-
larda, farklı zamanlarda farklı şekillerde izah edildiğini ifade etmek gerekir.

İnsanın doğru tercihlerde bulunabilmesi, yaşamı için amaçlar belirlemesi ve tercihleri doğrultusunda eylemde bulunabilmesi için öncelikle akıl ve duygu boyutuyla sağlam bir karaktere sahip olması gerekmektedir. Akıllı, insana doğru tercihlerde bulunmasını sağlarken, duygusal boyutu, ahlaklılığı meydana getirecek bir tinsel yaşama sahip olma imkânı sağlamaktadır. Dolayısıyla akıl ve duygu insana, değerlere uygun yaşama, onların taşıyıcısı olma ve böylelikle hayatına anlam katmanın yanında kendisine ahlaki bir hayat sürme imkânı tanımaktadır.

Ahlak, dilimize Arapça “huy”, “mizaç”, “karakter” anlamlarına gelen “hulk” sözcüğünden geçmiştir (Cevizci, 2002). Ahlak, salt olarak iyi olduğu düşünülen bir yaşam görüşünde yapılanarak yerleşiklik kazanan, gelenek ve görenekler yoluyla taşınan, yazılı ya da yazılı olmayan davranış kuralları şeklinde tanımlandığı gibi, belirli bir toplum içinde yaşayan insanların birbirleriyle, kurumlarla ilişkilerini düzenleyen, ilke, değer ve kurallar bütünü olarak da ifade edilmektedir (Güçlü vd., 2002).

Toplumlar, kültürler ve dönemler arasında kapsam ve içerik bakımından değişiklik gösterdiği düşünülen ahlaksal değerlemeler alanı, iyi nitelikleri ile kötü alışkanlıkları bağlamında kişinin karakter sağlamlığını oluşturan tutumlar olarak da ifade edilebilir. Ahlakçılar “hulk” sözcüğünü iki ayrı anlamda kullanmaktadırlar. Bunlardan Hulk-i Tabî” (Tabîî huy); doğuştan getirilen özellikleri ifade ederken, “Hulk-i kesbî” ise bireyde çevresel şartların etkisiyle meydana gelen ahlaki gelişimi ifade etmektedir (Erdem, ts.).

Ahlak; “bir toplum içinde kişilerin içten gelen bir duyguyla benimseyerek uymak zorunluluğu hissettikleri, davranış kuralları, kişinin içinde bulunduğu çevrede güdülen töreye uyma yetisi, manevi nitelikler; ya da bir toplumda, bel-

li bir yaşam anlayışından kaynaklanan ve mutlak olarak iyi olduğu düşünülen davranış kurallarının tümü” olarak da tanımlanmaktadır (Aydın, 2011). Özlem, ahlakı “tek kişinin veya insan topluluğunun belli bir tarihsel dönemde belli türden eğilim, düşünce, inanç, töre, alışkanlık, görenek ve bunlarda içerilmiş olan değer, buyruk, norm ve yasaklara göre düzenlenmiş ve bu haliyle gelenekleşmiş, yerleşmiş yaşama biçimi” olarak tanımlamaktadır (Özlem, 2017). Kohlberg’e göre ise ahlak; hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama, karar verme ve bu karar doğrultusunda davranışta bulunmayı sağlayan bilişsel bir yapıdır (Demirhan İşcan, 2019).

Değerlerin kazandırılması noktasında en temel ilkelerden birisi ahlaki model olmasıdır. Bu model olmada ahlakın tanımıyla bağlantılı olarak ahlaklılık ve ahlakçılık kavramlarını da kısaca açıklamak gerekmektedir. Zira bu iki kavram bireylerin karakterli bir kişiliğe sahip olması sürecinde modelleyecekleri kim-selerin ahlak hakkında tutum ve davranışlarıyla bağlantılı olacaktır. Bu noktada ifade etmek gerekir ki, ahlakın bilgisini öğretmek, uygulama alanına sahip olmadığı sürece bireyin ahlaki davranması için yeterli değildir. İşte bu noktada bir diğer tartışma konusu olarak, “ahlakçılık/ahlaklılık” tartışması gündeme gelmektedir.

Ahlakçılık (moralism), ahlakı en yüksek değer olarak görürken, her şeyi ahlak açısından değerlendirmeye tabi tutan, insanın bütün yapıp etmelerine ahlaksal bir değer biçen tek yanlı bir tutum olarak ifade edilmektedir. Ahlakçılık anlayışının en belirleyici özellikleri ise, kötüye karşı iyiyi savunmak, ahlaki bakımdan doğru davranmayanları doğruya yöneltmek, doğru bir ahlaki yaşamı benimsemeleri için insanlara eleştirilerde bulunmak şeklinde ifade edilmektedir. Buna karşılık ahlak karşıtlarından (ahlaktanımazcılık) ona yapılan en önemli eleştiri ise, ahlakçı önermelerin gerçekte iyiyi savunuyor olmaktan öteye geçmediği, toplumun ahlaki bozukluklarını örtme çabasından başka bir şey olmadığıdır (Güçlü vd., 2002).

Diğer taraftan ahlaklılık (morality) ise, var olan değerlere ters düşmek-sizin ahlaksal düzene katılma, yerleşik ahlak kurallarına uygun olarak genel ahlak tasarımıyla uyum içinde yaşamak olarak ifade edilmektedir (Güçlü vd., 2002).

Tanımlamalarda da görüldüğü üzere, ahlakçılık, ahlaki davranışın bilgisine sahip olup daha çok epistemolojik bağlamda kendini göstermektedir. Buna

karşılık ahlaklılık ise, ahlaki iyyinin bilgisine sahip olmakla birlikte, ahlaki düzene katılmayı, yani yapıp etmeyi de işe koşmaktadır.

Ahlakın, genel olarak bireysel/insani, toplumsal ve bilimsel/evrensel gerçeklikler üzerinden yapılan tanımlarında, her disiplin kendi zaviyesinden konuya yaklaşmaktadır. Dolayısıyla diğeri disiplinlerin bakış açısı dışarıda bırakıldığında, eksik bir tanım ortaya konulmuş olmaktadır. Farklı disiplinlerin ahlak hakkında kendilerine uygun tanım yapma gayretlerine rağmen, ortaya çıkan tanımlamaların genelde şu üç noktada toplandığı görülmektedir:

Birinci grupta “ahlak” kavramı; insanın davranışları, yaşam tarzı ve içsel süreçlerini ifade eden “huy” ve “karakter” anlamında kullanılırken, ikincisinde insanın davranışlarını denetleyen dışsal ölçütler ve toplumsal normlara atıf yapılmakta ve üçüncüsünde ise, ahlakın teorik ve pratik boyutunu ele alan bir ilim ve sanat olma haline göndermede bulunmaktadır (Kaymakcan- Meydan, 2016).

Tanımların genelinden hareketle bir değerlendirme yapıldığında; ahlakın iki yönünden birisi olan “pratik ahlak” alanı insana ve onun davranışlarının önemli şekillendiricisi olan toplumsal normlara vurgu yaparken, diğeri taraftan “teorik ahlak”, değerler sistemi ve bu sistem üzerinde yapılacak olan incelemelere vurgu yapmaktadır.

Ahlak kavramı, normatif tarzda bütün bireyler tarafından kabul edilebilecek bir davranışa atıfta bulunmak için kullanılabildiği gibi, betimsel olarak, bir toplum tarafından ortaya konulan davranış kodlarına da vurgu yapabilir. İlkinde kuşkuçuluğa yol açan tanımlama, ikincisinde göreceliğe kapı aralamaktadır. Örneğin bir toplumda ahlaki ilkelerin kaynağı tanrıya, doğaya veya insanın aklına dayandırıldığında, ahlakın içeriği ve temelleri toplumsal farklılıklar neticesinde görecelik kazanmış olur. Bu durumda farklı toplumlarda birbirinin zıddı yönünde bir ahlaki tutum ve davranış özellikleri kendini gösterebilir. Aynı şekilde ahlakın normatif yönüne vurgu yapıldığında herkes için ortak ve geçerli kabul edilebilecek ahlak ilkelerinin varlığına gönderme yapılmış olmaktadır (Gündüz, 2016). Bu durumda ahlak kavramının bir kavramsallaştırması yapılmış olmaktadır. Ahlakla yönelik bu alternatif kavramsallaştırmaları Wren, altı başlıkta ele almaktadır (Haynes, 2014):

- » *Amaçsal Ahlak Kavramsallaştırması:* Ahlakın birincil amacı, insanın mutluluğu, tanrının büyüklüğü ve kudreti, güzellik gibi nesnel, geniş ölçekli bir iyi ya da değer bulmaktır.

- » *Yargısal Ahlak Kavramsallaştırması*: Ahlakı sistemli yasalar, zorunluluklar ve haklarla ödevler arasındaki evrensel iki yönlü bağlantılar açısından ele almaktadır.
- » *Kendini Gerçekleştirme Kavramsallaştırması*: Ahlakı, insanın yaşamı ve toplumsal ilişkileri bağlamında benlik ve benlik özellikleri çerçevesinde ele almaktadır.
- » *Süreççi Ahlak Kavramsallaştırması*: Ahlaki seçimlerde ya iyice düşünmenin ya da seçim yapmanın süreçlerini ve yapısal yönlerini vurgulamaktadır.
- » *Sezgisel Ahlak Kavramsallaştırması*: Ahlaki ilke ve değerlerin doğrudan anlaşılabilir ve algılanabilir olduğunu düşünmektedir.
- » *Romantik Ahlak Kavramsallaştırması*: Toplumsal kurumlara –köleleştirici ve ahlaka aykırı olduğu gerekçesiyle- isyan etmekte ve ahlakı bir özgürleşme olarak görmektedir.
- » Ahlakın temellendirilmesi noktasında geleneksel olarak dini ve seküler ahlak şeklinde bir temellendirme yapılmakta ise de bu iki temellendirmenin kesin hatlarla ayrıştığını söylemek çok mümkün görünmemektedir.
- » Din ile ahlak arasındaki ilişki, düşünce tarihinde genellikle dinden ahlaka ya da ahlaktan dine doğru giden iki farklı yol takip edilerek ele alınmıştır:
- » Birinci yol ahlakı dine bağlamakta ve böylece dini niteliği ağır basan bir ahlak anlayışına -bir teolojik ahlaka- kapı açmaktadır.
- » İkinci yol ise, insanın ahlaki tecrübesinden hareket ederek ilahiyatı temellendirmeye ve bu şekilde ahlaki yanı ağır basan bir ilahiyata -bir ahlak teolojisine- kapı aralamaktadır (Uysal, 2005).

Dolayısıyla ahlakın temellendirilmesi konusunu ele alırken din ve ahlak ilişkisinin benzerliklerine ve/veya farklılıklarına bakmak ardından aradaki ilişkiyi incelemek daha makul görünmektedir. Bu noktada Çilingir, din ve ahlak arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları şu şekilde ortaya koymaktadır (Çilingir, 2014):

Din ve ahlak arasındaki benzerlikler:

- » Her ikisi de “öğüt” temelinde insanlar arası ilişkileri düzenleyen normatif bir yapıya sahiptir.
- » Her ikisi de insanlara belli bir dünya görüşü ve buna bağlı bir yaşam tarzı sunar.
- » Her ikisi de gayeci bir anlayışla hayatın anlamını sorgular.
- » Her ikisi de insanı hakiki mutluluğa erdirmeyi hedefler. Bu hedefe vardırıran yolda her iki saha da “iyi niyete dayalı doğru eylemi” şart koşar. Bu anlamda ahlak ve din, iyi yaşama ve mutlu olma sanatıdır.
- » Her ikisi de toplumsal yapı ve kültürün belli tarzda bileşeni olarak işlev görür.

Din ve ahlak arasındaki farklılıklar:

- » Dinde, inanma esasına dayalı temel akideler mevcuttur; meleklerle, ölümden sonra hayata inanmak gibi. Din, ahlakta olmayan “şer”i, hukuksal bir boyutu içerir. Din, hukuk ile ahlak arasındaki ayırmda olduğu gibi, inananlara ekstra sorumluluklar yükler.
- » Din, toplumsal bir kurum olarak işlev görürken, ahlak daha ziyade tüm toplumsal kurumlara ilişkin genel eylem kalıplarının doğruluk (hakkaniyet) ölçütü olarak işlev görür. Yani dinin kurumsal yapısına karşın, ahlakın sosyal yaşamın her sahasında uyulması gereken kurumlar-üstü bir yapısı vardır.
- » Din, özelde kendine inanları muhatap alırken, ahlak herkese yöneliktir.

Çilingir’in bu tespitlerinden sonra din ile ahlak arasındaki muhtemel ilişki tarzlarına yönelik değerlendirmelere bakılabilir. Bu konuda ilk olarak Bartley muhtemel dört farklı yaklaşımdan bahsetmektedir. Bunlar; ahlakın dine indirgenmesi, dinin ahlaka indirgenmesi, ahlak ve dinin uyumsuzluğu ve ahlak ve dinin ayrılmazlığı.

Ahlakın dine indirgenmesi konusunda Bartley, bir şeyin bir başkasına bağımlılığı ile ilgili iki mantıksal ilişki üzerinde durmakta ve bunları türetilbilirlik ve uygunluk olarak açıklamaktadır. Buradan yola çıkarak o, altı farklı ilişki biçimi üzerinde durmaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir (Bartley, 2017):

1. Ahlak dinden din de ahlaktan türetilir. Bu durumda ahlak ve din birbirinin aynısıdır.
2. Ahlak dinden türetilir ancak din ahlaktan türetilmez. Bu durumda ahlak dinin tamamı değil yalnızca bir parçasıdır.
3. Din ahlaktan türetilir ancak ahlak dinden türetilmez. Bu durumda din ahlakın tamamı olmayıp yalnızca bir parçasıdır.
4. Din ahlaktan ya da ahlak dinden türetilmez. Buna göre, ikisi de ne birbirinin aynısı ne de biri diğerinin bir parçası olmaktadır. İkisi de birbirinden bağımsız olmakla birlikte birbiriyle uyumlu ve tutarlıdır.
5. Ahlak ve din bir dereceye kadar birbiriyle uyumsuzdur. Buna göre birinin ifadelerinden az da olsa bir kısmı diğeri ile uyumsuzluk gösterir.
6. Ahlak ve din birbiriyle tamamen uyumsuzdur. Zira onlar birbirlerini karşılıklı olarak dışlarlar.

Bartley, din ahlak ilişkisiyle ilgili 6 farklı ilişki biçiminden altıncısını savunan kimseyi görmediğini ifade ederken, aslında din ve ahlakın iç içeliğini de teyit etmektedir. Zira ona göre, ahlak ve dini tanımlama girişimlerinde “ahlak dindir” diyenler ile “din ahlaktır” diyenler meseleyi yalnızca bir açıdan görme gayretine girmekte iseler de ikinci seçenek gerek filozoflar gerekse teologlar tarafından daha ilgi çekici olmuştur. Çünkü dini eleştirenler bu ikinci iddiayı boşa çıkarmak için çabalarlarken, teologlar da onu daha görünür kılmaya çalışmaktadırlar (Bartley, 2017).

Çilingir de din ve ahlak arasındaki ilişkiyi açıklarken öncelikli olarak din ve ahlakın kendilerine özgü, farklı kurumsal veya disipliner varlıklarını kabul etmenin gerekliliği üzerinde dururken, din ile ahlakın bağımsız varlıklarını kabul etmenin aralarında ilkesel anlamda bir temellendirmeye gidilemeyeceği anlamına da gelmediğini söylemektedir.

Değer ile ilişkisi bağlamında ele alacağımız son kavram ise **karakter** kavramıdır. Etimolojik kökeni itibarıyla, Yunancadan türetilen bir kavram olarak karakter, bir bireyi ya da ırkı diğerinden ayıran ahlaki ve zihinsel niteliklerin toplamı; kişisel nitelikler ve aklın özel yapısı şeklinde tanımlanmaktadır (Kupperman, 1991; Budak, 2003; Baymur, 1972).

Erich Fromm’a göre, karakter; insanın kendisini, insanlığa ve tabii dünyaya bağladığı içgüdüsel olmayan çabaların değişmez yapısıdır (Feist-Feist, 2002).

Butkus da karakteri, “bir insanı tanımlayan ve zaman içerisinde devam ettirilen davranış modeli” şeklinde tanımlamaktadır (Butkus, 1990).

Swain, karakteri, her biri farklı renkte ipliklerle dokunmuş fakat bazı renklerin diğerlerine nazaran öne çıktığı bir goblene¹ benzetmektedir.

Kavramın bu şekilde anlatılması, esasında karakterin çeşitliliği kadar karmaşıklığını da ifade etmektedir. Bu nedenle karakteri kavramsal olarak tanımlamak ve onu teknik bir kalıba sokmak çok da kolay değildir. Bu noktada Berkowitz; bazılarının ahlaki (moral) ve ahlakla ilgili olmayan (nonmoral) karakteri birbirinden sistematik olarak ayırt etmediğinden, bazılarının da ya bunların tanımlarını ahlaki alana kısıtladığından ya da karakterin ahlaki olan özelliklerini ahlakla ilgili olmayanlardan sistematik olarak ayırdığından bahsetmektedir. O, bu ayrımlar yapıldığında dahi, karakter kavramının tanımına ilişkin kriterlerin genellikle farklılık gösterebildiğini belirtmektedir.

Bu açıklamaların ardından Berkowitz karakteri; *bireyin, kendisinin ahlaki olarak işlev görme eğilimini ve yeteneğini etkileyen psikolojik özellikler dizisi* olarak tanımlamaktadır (Berkowitz, 2002, 48; a.mlf., 2014, 285-302). Ayrıca ahlaklı insanın tamamlanmasını sağlayan psikolojik bileşenleri “Ahlaki Anatomi” adı altında bir araya getiren Berkowitz, bu anatomiye oluşturan yedi bileşeni;

- » ahlaki davranış,
- » ahlaki değerler,
- » ahlaki kişilik,
- » ahlaki duygular,
- » ahlaki muhakeme,
- » ahlaki kimlik ve
- » kurucu özellikler şeklinde tanımlamaktadır.

Karakter, doğru ve yanlış hakkında düşünme yeteneğini, ahlaki duygular yaşamayı (suçluluk, empati, merhamet), ahlaki davranışlar sergilemeyi (paylaşmak, yardım kuruluşlarına katkı yapmak, doğru söylemek), ahlaki doğrulara inanmayı, dürüstlikle davranış sergilemek için kalıcı bir eğilim göstermeyi, diğerkamılığı, sorumluluğu ve ahlaki işlevleri destekleyen diğer özellikleri kapsamaktadır (Berkowitz, 2002).

¹ Goblen, bir kumaş üzerine renkli iplerin iğne ile işlenmesi ile resim oluşturulması sanatıdır.

Karakterle ilişkili bazı kavramlar da vardır ki, zaman zaman karakterle aynı anlamda kullanıldıkları da görülmektedir. Bunlar; kişilik ve mizaçtır.

Kişilik; bireyi diğerlerinden ayıran, doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan özelliklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. İnsanın gelişimi fiziksel, zihinsel, sosyal ve ahlak gelişimi gibi çeşitli temel boyutlardan oluşan karmaşık bir süreçtir. Gelişimin bazı yönleri kalıttan bazı yönleri de çevreden etkilenirken, birçok yönü ise her ikisinden de etkilenmektedir. Kişilik gelişiminde, doğuştan getirilen genlerle çevresel etmenlerin etkisi birlikte görülmektedir (Özdemir vd., 2012).

Mizaç ise; uyaranlara karşı doğuştan yapısal olarak belli bir şekilde otomatik tepki verme eğilimi; tabiat, yaratılış, huy anlamlarında kullanılmaktadır (Demirhan İşcan, 2019). Çoğunlukla da aşırı duygusallık ve etkilenebilirlik ile bağlantılı davranışların sonucu olan ve erken yaşlarda ortaya çıkan bireysel özellikler olarak tanımlanmaktadır.

3. Değerlerin Sınıflandırılması

Değerlerin tanımlanması ve betimlenmesi kadar onun üzerine yapılan sınıflandırmalar da değerleri anlama noktasında önemlidir. Değerlerin sınıflandırılmasına ilişkin ilk çalışmaların Spranger (1928) tarafından yapıldığı bilinmektedir. O, değerleri; *estetik, sosyal, bilimsel, ekonomik, politik* ve *dini* olmak üzere altı başlıkta toplamış, Allport ve arkadaşları ise Spranger'ın bu sınıflamasını 1951 yılında ölçeğe dönüştürerek sistematik hale getirmişlerdir (Keskin, 2016b, 11/1490-1491; Keskin, 2016a, 38).

- » *Estetik Değer*: Bu değere sahip bireyler için, simetri, uyum ve şekil önemli unsurlardır. Birey, hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür ve sanatın toplum için bir gereklilik olduğunu düşünür.
- » *Sosyal Değer*: Başkalarını sevmek, diğerlerine yardım etme ve bencil olmama bu değerlerin en temel bileşenleridir. Bu değerlere sahip birey, insan sevgisini en önemli değer olarak görür ve bu sevgiyi insanlara sunar. Nazik ve sempattir, bencil değildir.
- » *Bilimsel Değer*: Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünmeye önem veren bireyler tarafından önemsenen değerlerdir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir.

- » *Ekonomik Değer*: Bu değeri benimseyen bireylere göre yararlı ve pratik olan önemlidir. Maddi getirilerin hayatta önemli olduğunu belirtir.
- » *Politik Değer*: Kişisel güç, etki ve şöhret her şeyin üzerindedir ve esas olarak kuvvetle ilgilidir.
- » *Dini Değer*: Dini değerleri benimseyen birey, evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi zevkleri ve hazları feda eder.

Değerlerin sınıflandırılmasına ilişkin önemli isimlerden birisi de Milton Rokeach'dir. Rokeach'in kişisel değer sınıflamasına göre değerler genel olarak, *amaç değerler* ve *araç değerler* olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır.

- » *Amaç değerler (Kişisel ve sosyal değerler)*: Amaç değerler, tercih edilen hedefler olarak ifade edilirken, birey ya da toplum merkezli oluşları bu değerlerin odak noktasını oluşturmaktadır. (Mutluluk, aile güvenliği, dünya barışı vb.)
- » *Araç değerler (Ahlaki ve yeterlik değerleri)*: Ahlaki değerler ve yeterlik değerleri olarak ifade edilen araç değerler, amaç değerlere ulaşmak kullanılan davranış tarzlarını ifade etmektedir. Ahlaki değerler, değer kavramından daha dar kapsamda ele alınmaktadır. Her ne kadar ahlaki değerler davranış tarzına işaret ediyor olsa da varoluş durumlarıyla ilgili değerleri kapsamamaktadır (Demirhan İşcan, 2019). Başka bir ifadeyle araç değerler, içinde bulunulan toplumda daha çok bireylerin çıkarı ve yararına olan değerleri ifade ederken, amaç değerler, bireyin yerine toplumun ortak menfaatlerini ifade eden ve toplumun çoğunluğu tarafından saygı ve ilgi gösterilen hedef değerleri ifade etmektedir (Ulusoy-Arslan, 2014).

Tablo 1: Rokeach'ın Kişisel Değerler Sınıflaması (Rokeach, 1973)

Değer Grubu	Değerler	Değer Grubu	Değerler
Amaç Değerler (Kişisel ve Sosyal Değerler)	Gerçek dostluk	Araç Değerler (Ahlaki ve Yeterlik Değerleri)	Neşe
	Gerçek sevgi		Tutku
	Özsaygı		Sevgi
	Mutluluk		Temizlik
	İç huzuru		İradeli olmak
	Eşitlik		Yetenek
	Özgürlük		Cesaret
	Zevk		Nezaket
	Sosyal kabul		Dürüstlük
	Bilgelik		Yaratıcı olmak
	Dini olgunluk		Bağımsızlık
	Aile güvenliği		Entelektüel olmak
	Ulusal güvenlik		Geniş görüşlülük
	Başarı		Mantıklılık
	Güzel bir dünyası		İtaatkarlık
	Barış dolu bir dünya		Yardımseverlik
	Rahat bir yaşam		Sorumluluk
	Heyecan verici bir yaşam		Affedicilik

Değerlerin sınıflandırılması konusunda bir diğer önemli kuramcı ise Shalom H. Schwartz'tır. Schwartz ve arkadaşları 56 değeri, evrensel olduğu düşünülen 10 değer grubu altında toplamışlar ve bu değerleri “portre değerler” olarak adlandırmışlardır. Bu tasnif şu şekildedir:

- » *Hazcılık,*
- » *Uyarılma,*
- » *Özyönelim,*
- » *Evrenselcilik,*

- » İyilikseverlik,
- » *Geleneksellik*,
- » *Uyma*,
- » *Güvenlik*,
- » *Güç*
- » *Başarı* (Kuşdil- Kağıtçıbaşı, 2000; Keskin, 2016a).

Türkiye’de değerler konusundaki çalışmalarıyla öne çıkan isimlerden birisi şüphesiz Erol Güngör’dür. Güngör, Spranger tarafından oluşturulan altı değeri tekrar gözden geçirmiş ve onlara ilave olarak ahlaki değerleri de eklemek suretiyle yedili bir sınıflama yapmıştır (Güngör 2018). Ayrıca Hilmi Ziya Ülken de, değerleri; *içkin*, *aşkın* ve *normatif* olarak üç kısımda incelemiştir (Poyraz, 2013). Bu sınıflamaların dışında gerek Batıda gerekse Türkiye’de farklı sınıflandırmaların da yapıldığını ayrıca ifade etmek gerekmektedir (Keskin, 2016b).

Tezcan’a göre (Tezcan, 2011, 267 akt. Ulusoy-Arslan, 2014, 4), birey ve toplum hayatına bu kadar sirayet eden değerlerin aşağıda belirtilen 4 temel özelliği vardır:

1. Grup tarafından üzerinde uzlaşmış olup grup üyeleri tarafından paylaşılır,
2. Gerekliliğine dair yüksek bir inanç beslenir,
3. Duygu, coşku ve heyecan uyandırır,
4. İnsan zihninde yer etmiş toplumsal ve kültürel soyut olgular olup, öteki nesnelerden soyutlanabilir.

4. Değerlerin Fonksiyonları

Değerlerin fonksiyonlarının en önemlisi bireysel ve toplumsal huzuru sağlamaktır. Bireysel anlamda bakıldığında bireyin tercihleri, karakteri ve davranış geliştirme şekli değerler ile birebir ilişkili iken; toplumsal anlamda değerler düzenin sağlanması, sosyal kontrol mekanizması ve sosyal dayanışma aracı olarak işlev görmektedir.

Dünyada görülen her türlü ahlaki bunalım şiddet ve menfaat odaklı olaylar intihar vakaları bireylerin iç dünyasında mevcut olan değer yoksunluğu ve bu yoksunluğun görünür hale gelmesidir (Aydın- Akyol Gürler, 2012). Bu değer yoksunluğu yerini değerlerin benimsenmesine ve davranışa dönüştürülmesine bırakmadıkça bireysel ve toplumsal refah mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda bireysel ve toplumsal yaşam için önemine vurgu yaptığımız değerlerin çeşitli fonksiyonları bulunmaktadır.

Gökçe bu fonksiyonları şu şekilde belirtmiştir:

- » Sosyal değer, temel seçici oryantasyonun standardıdır. Yani bu bağlamda değer(ler) bilinçli ve amaçlı davranışın genel ölçütüdür. Bu bakımdan değer, sosyal eylemde bulunan bir kişinin sosyal olarak kabulenebilen olgu ve istekleri için temel atıf noktası görevini görmektedir.
- » Değer(ler), kültürel olarak şekillendirilmiştir ve aynı zamanda kültür üzerinde de yönlendirici olarak etki etmektedir. Bu bakımdan değerler, belli bir kültürün gelişme süreci içinde şekil almaktadır. Bu da genel olarak sembol, moral ve estetik normlar, davranış şekilleri olarak belirginleşir. Bu açıdan değerler kültürün esasını oluşturmaktadır.
- » Değerler, insanlarla özdeşleşmiştir. Yani sosyalleşme sürecinde değerler kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir. Kısaca, kişinin şahsiyet yapısına entegre olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak değerler kişinin şahsiyetinin bir parçası olarak görülmektedir.
- » Değerler, sosyal bir boyuta sahiptirler. Yani değerler hem zihinsel (arzu ve eylem boyutunu belirten) hem de hissî-duygusal yönü belirten ifadelerdir (Gökçe, 1994 akt. Özensel, 2003, 231).

Keskin ise değerlerin fonksiyonlarını birey ve toplum açısından olmak üzere iki kategoride ele almıştır. Buna göre değerlerin bireysel fonksiyonları şunlardır:

- » Değerler bireye kişilik kazandırarak bireyin sosyalleşmesine katkı sağlar,
- » Bireyin karakterini teşkil eder,
- » Bireyin tercihlerini etkiler,
- » Bireyin davranışlarında bir değerlendirme aracı olarak kullanılır
- » Bireye hayatı boyunca rehberlik eder.

Değerlerin toplumsal fonksiyonları da şu şekildedir:

- » Değerler, sosyal kontrol mekanizması görevi görür,
- » Toplumdaki ideal olana işaret eder,
- » Sosyal dayanışma aracı olarak iş görür,
- » Toplumda kültürün şekillenmesinde rol oynar,
- » Günlük hayatı organize eder,
- » Toplumun davranış örüntüsünde rehberlik rolü üstlenir (Keskin, 2016a).

Yine Fichter de değerlerin fonksiyonlarını bireysel ve toplumsal açıdan değerlendirmiştir. Ona göre değerler koruyucu, yönlendirici, birleştirici işlevlere sahiptir ve insanca yaşama şartlarını yaratmaktadır (Aydın-Akyol Gürler, 2012). Fichter'e göre değerlerin fonksiyonları şöyledir:

- » Değerler, kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılır. Tabakalaşma sistemini mümkün kılar. Bireyin çevresindekilerin gözünde nerede durduğunu bilmesine yardım eder.
- » Değerler, kişilerin dikkatini istenilir, yararlı ve önemli olarak görülen maddî kültür nesneleri üzerinde odaklar. Bu değerli nesne, her zaman birey veya grup içinde en iyi olmayabilir. Fakat o nesne için çaba gösterilmesine yol açtığı da bir gerçektir.
- » Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yollarına, değerler tarafından işaret edilir. Sosyal olarak kabul edilebilir davranışın adeta şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini en iyi hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler.
- » Değerler, kişilerin sosyal rollerini seçmesinde ve gerçekleştirmesinde rehberlik ederler. İlgi yaratırlar, cesaret verirler. Böylelikle de kişilerde çeşitli rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin bir takım değerli hedefler doğrultusunda işlemekte olduğunu kavramış olurlar.
- » Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir. Değerler ayrıca onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder ve sosyal ihlallerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolayca anlaşılabilmesini sağlar.

- » Değerler, dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar. Sosyal bilimlerin aksiyomlarından biri de grupların yüksek düzeyde bazı değerlerin paylaşılması amacıyla buluştuğudur. Kişiler aynı değeri güden kişilere doğru çekimlenirler. Ortak değerler sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir (Özensel, 2003).
- » Değerlerin fonksiyonlarına bakıldığında genel olarak iki noktaya vurgu yapıldığı görülmüştür:
- » Birincisi değerlerin bireye yaşadığı topluma ayak uydurma konusunda rehberlik etmesi ve onu sosyalleştirme yoluyla huzurlu bir insan olmasına katkıda bulunmasıdır.
- » İkincisi ise insanları ortak veya benzer görüşlerde birleştirerek toplumsal bütünlüğü kurması ve gelecek nesillere aktarmasıdır.

5. Dini ve Ahlaki Değerlerin Şiddetle İlişkisi

Yaşadığımız yüzyılda hayatın her alanında insan çeşitli şiddet unsurları ile karşı karşıya kalmakta ve gerek fiziksel gerek psikolojik olarak yaralanmaktadır. Bugün eğitimli insanların sayısının giderek arttığı bir yüzyılda yaşıyor olsak da şiddet olaylarını azalmadığı aksine teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan farklı şiddet davranışlarının da eklenmesiyle artarak devam ettiğini söyleyebiliriz.

Şiddet ister küresel çapta ister aile, isterse toplum düzeyinde gerçekleşsin önüne geçilmesinde en etkili çözüm eğitim ve hatta değerler eğitimidir. Dini ve ahlaki değerlerin şiddet ile ilişkisi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ilişkiye içeriğine ve kapsamına geçmeden önce şiddet kavramına kısaca değinmek gerekmektedir.

Dilimize Arapçadan gelen şiddet sözcüğü, “peklik, gerilim, sertlik” gibi anlamlara gelmektedir (Mutçalı, 1995). Türk Dil Kurumu’na göre ise bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğlilik, sertlik; bir hareketten doğan güç; karşıt görüşte olanlara karşı kaba kuvvet kullanma; duygu ve düşüncede aşırılık gibi anlamlara gelmektedir (Güncel Türkçe Sözlük, 05 Mart 2021).

Sözlüklerde yapılan bu tanımlamaların kapsamından da anlaşılacağı üzere şiddet oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır ve bu doğrultuda kavramı farklı açılardan ele alan çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü şiddeti, fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması olarak tanımlamaktadır (WHO, 2002).

Köknel ise saldırı sözcüğü ile eşanlamlı olduğunu ifade ettiği şiddeti bir gücün, davranışın, eylemin insana, canlıya, doğaya, mala zarar vermeye yönelik aşırı kullanılması olarak tanımlamıştır (Köknel, 2013).

Şiddet kavramı yalnızca kaba kuvvet içeren davranışlarla sınırlandırılacak bir kavram da değildir. Aşağılama, ekonomik özgürlüğünü kısıtlama, tehdit etme, kişinin kendisine ve çevresine olan saygısını ve güvenini azaltmak suretiyle korku duymasına sebep olan tüm davranışları içermektedir (Koç, 2011).

Şiddetin tanımlanması kadar karmaşık bir diğer mesele de sınıflandırılmasıdır. Çünkü insanlık kadar eski bir kavram olan şiddetin, insan düşüncesiyle beslenmesi ve çok yönlü boyutlarının olması bunun en önemli sebeplerindendir.

Şiddeti kaynağı, nedenleri, boyutları ve ortaya çıkış biçimleri açısından ele alıp incelerken her toplum ve her zaman için geçerli bir tanımlama ve sınıflamaya ulaşmak mümkün gözükmemektedir (Yakut, 2012).

Yapılan sınıflandırmalardan bir tanesi Dünya Sağlık Örgütü'nün Şiddet ve Sağlık Dünya Raporu'nda yapmış olduğu sınıflamadır. Buna göre üç tür şiddetten söz etmek mümkündür:

- » Kendine yönelik şiddet,
- » Kişiler arası şiddet,
- » Kolektif şiddet.

Kendine yönelik şiddet, kişinin hem şiddet gören hem de şiddeti uygulayan olduğu ve intihar, intihara teşebbüs gibi eylemlerle tezahür eden şiddet türüdür. Kişiler arası şiddet; aile bireyleri, yakın çevre veya toplumda tanıdığı tanımadığı kişilere yönelik gerçekleştirilen şiddet türüdür. Üçüncü şiddet türü olan kolektif şiddet türü ise bir grubun başka bir gruba sosyal, politik ve ekonomik olarak uyguladığı şiddettir (WHO, 2002). Dünya Sağlık Örgütüne ait bu sınıflamada şiddet, uygulayıcısı ve mağduru dikkate alınarak sınıflandırılmıştır.

Şiddetin gerçekleştirilme şekline göre yapılan bir sınıflamada ise şiddetin dört türünden bahsedilmiştir:

- » Fiziksel şiddet,
- » Psikolojik şiddet,
- » Cinsel şiddet,
- » Ekonomik şiddet (BKSGM, 07 Mart 2021).

Özellikle son yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında bu dörtlü sınıflamaya eklenen ve son dönemde oldukça yaygınlaşan beşinci şiddet türü de siber şiddettir (Polat, 2017).

Yine gerçekleştirilme şekline göre yapılan başka bir sınıflamada da şiddet, *fiziksel şiddet* ve *manevi şiddet* olarak ikiye ayrılmıştır. Bu sınıflamada kasıtlı olarak uygulanan, yaralanmalara ve bedeni fonksiyonlarda bozukluklara neden olan şiddet fiziksel şiddet; duygusal, dilsel ve medyatik boyutta meydana gelen şiddet ise manevi şiddet olarak değerlendirilmiştir (Güneş, 2018).

Şiddet konusuna İslam ahlaki perspektifinden bakan, şiddetin yalnızca eylemlerden yana olmadığını, eylemlerin derinlerdeki şiddetin dışa yansıması olduğunu belirten ve asıl şiddetin insanın içinde olduğunu vurgulayan Çağırıcı ise, İslam ahlaki kaynaklarını dikkate alarak dört tür şiddetten bahsetmiştir:

- » Duygusal şiddet,
- » Zihinsel şiddet,
- » Sözlü şiddet,
- » Fiili şiddet (Çağırıcı, 2012).

Şiddetin tanımı ve türlerine değindikten sonra dini ve ahlaki değerler ile ilişkisini açıklarken değinilmesi gereken konulardan biri de şiddetle ilgili kavramlardır. Bu anlamda çatı bir kavram olarak ifade edebileceğimiz şiddet kavramı birçok zarar verme formunun ortak karşılığıdır. Bunlar; saldırganlık, kötü muamele, istismar, ihmal, zorbalık kavramlarıdır (Güneş, 2018). Elbette bu kavramları çoğaltabiliriz. Ancak çalışmamızın hacmi gereği şiddet ile ilgili olarak ilk akla gelen söz konusu beş kavram ile şiddet-değer ilişkisini ele almaya çalışacağız.

Saldırganlık bireyin kendi düşünce ve davranışlarını dıştaki direnmelere karşı, zorla karşısındakine benimsetme çabası olarak tanımlanmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, 07 Mart 2021). Yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi veya sosyoekonomik durumu ne olursa olsun toplumun her kesiminden bireyler saldırganlığa maruz kalan veya saldırganlığı uygulayan taraf olabilmektedir.

Saldırganlık kavramının birtakım araştırmalarda şiddet ile eşanlamlı kabul edildiğini daha önce belirtmiştik. Ancak bu iki kavram arasındaki temel fark şiddeti daha çok davranışın kendisini tanımlamak için kullanılırken, saldırganlık daha çok ruh halini ifade etmek için kullanılmaktadır (Koç, 2011). Aslında her iki kavram da söz konusu bu farklılığa karşın aynı hedef durumunu açıklamaya yönelik kavramlardır (Güneş, 2018).

Saldırganlığı inceleyen çalışmalara baktığımızda bireyde saldırgan davranışların ortaya çıkmasının sebebi olarak sıklıkla biyolojik faktörlerin öne sürüldüğü görülmüştür. Özellikle Freud, Lorenz, Ardrey gibi isimler tezlerinde saldırganlığın doğuştan getirilen bir özellik olduğunu savunmuşlardır (Yıldız, 2009).

Ancak bu tezin aksine özellikle sosyal öğrenme kuramcıları tarafından saldırganlığın bir davranış biçimi olduğu ve diğer davranış biçimleri gibi edinildiği savunulmuştur (Uysal-Turan, 2019; Yıldız 2009).

İşte bu bağlamda saldırganlık davranışlarının ortaya çıkmasının önüne geçilmesi veya kontrol altına alınabilmesi noktasında değerler konusu büyük bir önem arz etmektedir. Öfke, kin kaygı, korku, güvensizlik, nefret gibi ruh sağlığını olumsuz etkileyen faktörlerden beslenen saldırganlık, birtakım fizyolojik ihtiyaçların karşılanmış olması, sevgi, saygı, sabır, hoşgörü, özgürlük, üretkenlik, kendisi ile barışık olma ve kendisini gerçekleştirme, ibadet gibi dini ve ahlaki değerlerin özümsemesi ile azalacak ve kontrol edilebilir bir davranışa dönüşecektir (Güneş, 2018).

Şiddetle ilişkisi bağlamında ele alacağımız bir diğer kavram da kötü muameledir. Özü itibarıyla moral, psişik, sosyal veya ekonomik olarak karakter motivasyonunu yaralayıcı her tür hakaret kötü muamele olarak tanımlanmaktadır (Güneş, 2018). Buradan hareketle ihmal, istismar ve zorbalık başta olmak üzere her türlü şiddetin olduğu yerde kötü muameleden söz edebiliriz (Güneş, 2018).

Kötü muamelede uygulayan ve maruz kalan toplumun her kesiminden ve her grubundan olabilmektedir. Ancak özellikle çocuk, kadın veya yaşlı gibi zayıf gruplar bu davranışla daha fazla karşılaşmaktadır. Saldırganlık davranışlarında olduğu gibi kötü muamele de çeşitli dini ve ahlaki değerlerin bireyler tarafından benimsenmesiyle önü alınacak davranışlardır. Bu anlamda saygı, sevgi, merhamet, şefkat, adalet, hoşgörü gibi değerler kötü muamele için panzehir niteliği taşıyan değerler olarak görülebilir.

İstismar kavramı, şiddet ile ilişkisi bağlamında değineceğimiz üçüncü kavramdır. En sade şekliyle birinin iyi niyetini kötüye kullanma olarak tanımlanan istismar, günümüzde daha çok çocuk üzerinden gündeme gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü çocuk istismarını “ Çocuğun sağlığını, fiziksel ve psikososyal gelişimini olumsuz etkileyen, bir yetişkin, toplum veya devlet tarafından bilerek ya da bilmeyerek yapılan tüm davranışlar” şeklinde tanımlamaktadır (WHO, 1999).

İstismar fiziksel, duygusal ve cinsel istismar olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir (Kaytez vd., 2018) ve diğer şiddet şekillerinden ayrıldığı en temel nokta istismarcı ile mağdur arasındaki uzak ya da yakın, bir sebeple oluşmuş bağ olmasıdır (Güneş, 2018).

Diğer yandan istismar yalnızca çocukla sınırlı tutulamaz. Gerek istismar eden gerekse istismar edilen her yaştan ve her kesimden olabilmektedir. Birey, aile, akraba, akran, arkadaş veya içinde yaşadığı toplumun herhangi bir üyesi tarafından istismara maruz bırakılabilmektedir.

Sonuçları itibariyle bakıldığında istismar, bireyin fiziksel, duygusal ve zihinsel yapısında büyük yaralar açabilmektedir. Bunun önüne geçebilmek ise saldırganlık ve kötü muamele de olduğu gibi bireylerin birtakım dini ve ahlaki değerlere sahip olması ile mümkündür. İstismar konusunda sevgi, saygı, merhamet, şefkat değerleri önemli olmakla birlikte özellikle mahremiyete saygı ve aklın, malın, neslin, dinin ve canın muhafazasına dair dini emirler kilit rol oynamaktadır.

İhmal ise genellikle bir istismar çeşidi olarak ele alınan ve ilgili literatüre daha çok çocuğa yönelik ihmal şeklinde konu olan bir kavramdır. Buna göre çocuk ihmali, başta anne babaları olmak üzere, bakmakla yükümlü kimseler ve diğer yetişkinlerin çocuğun beslenme, giyinme, barınma eğitim, sağlık ve sevgi gibi temel gereksinimlerini karşılamada ihmal göstermeleri sonucu çocuğun

beden veya ruh sağlığının veya bedensel, duygusal, ahlaksal ya da sosyal gelişiminin engellenmesidir (Uğurlu- Gülşen, 2014). Duyarsızlık olarak da ifade edilebilecek olan ihmalin, ebeveynin yapmaya muktedir olduğu halde yapmamayı tercih ettiği yükümlölükleri sebebiyle, çocukta fiziksel ve duygusal hasarlara sebebiyet verdiği belirten Güneş, dört tür ihmalden söz etmiştir:

- » Beslenme, barınma, güvenlik, sağlık gibi fizyolojik ihtiyaçlar konusunda ihmal;
- » Sevgi, ait olma, güven, kabul gibi psikososyal ihtiyaçlar konusunda ihmal;
- » Eğitim konusunda ihmal;
- » Din ve din eğitimi konusunda ihmal (Güneş, 2018).

İhmal konusunu başka bir kişi tarafından ilgilenilmesine ve bakılmasına ihtiyacı olduğu için çocuk üzerinden ele almış olsak da ileri derecede yaşı olması veya herhangi bir rahatsızlığı bulunması sebebiyle kendi ihtiyaçlarını karşılayamayan bireyler de toplumun ihmale uğrayan kesiminde olabilmektedir. Gerek çocuk gerekse yaşı ve hasta bireylerin her türlü bakım ve ihtiyaçlarının giderilmesinde ihmalin önüne geçebilecek temel değer ise emanet ve sorumluluk değerleridir. Bireylerin sahip oldukları çocuklara dahi yaratıcı tarafından kendilerine verilen bir emanet olarak bakmaları ve onları koruyup gözetmek, yetiştirmek noktasında ellerinden geleni yapmaları noktasında bilinç kazandırılması önem teşkil etmektedir.

Şiddetle ilgili olarak ele alacağımız son kavram ise zorbalıktır. Zorbalık, küçük düşürmek adına art niyetli, zalimce davranmak, intikam almak için eziyet verici haksız eleştiriler yapmak, yanlış bilgi yaymak, dedikodu yapmak gibi yollarla bireyin veya grupların sosyal yönden izole edildiği taciz biçimi olarak tanımlanmaktadır (Martino, 2013, 6 akt. Güneş, 2018, 41).

Zorbalıkla ilgili olarak literatüre baktığımızda farklı sınıflandırmaların olduğu görölmektedir. Ancak özellikle son dönemde *akran zorbalığı*, *siber zorbalık*, *sanal zorbalık*, *okul zorbalığı*, *mobbing* gibi kavramlar sıklıkla duyulan kavramlar haline dönüşmüş, zorbalık konusundaki araştırmalar da bu konulara yönelmiştir. Değerler açısından zorbalık kavramına baktığımızda özellikle başkalarının haklarına saygı duyma, adalet, hoşgörü gibi değerler ile empati becerisinin geliştirilmesinin bireylerde görülen zorbalık davranışlarının azaltılmasında etkili olması beklenmektedir.

Sonuç

Günümüz toplumlarında pek çok kişi (ebeveyn, eğitimci, politikacı vb.) çocukların ve gençlerin geçmişe göre daha bencil, daha çıkarıcı ve değerleri daha az benimseyen kimseler olmasından şikâyet etmektedir.

Bu noktada kimleri, ahlak eğitiminden bahsederken, kimleri değerler ve değer eğitiminden daha başkaları ise karakter eğitiminden bahsetmektedir. Ancak çoğu zaman bu kavramlar karmaşık bir halde ya birbirinin yerine ya da tamamen bağımsız kavramlarmış gibi kullanılmaktadır.

Türkiye’de daha çok tercih edilen “değerler eğitimi” yeni yetişen nesle değerlerin daha etkili bir şekilde aktarılmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Öyle ki değerler eğitimi gençlerdeki şiddet eğilimini azaltmak ve onlarda var olan ahlaki karakter özelliklerini olumlu şekilde gerçekleştirebilmelerine yardımcı olmayı da hedeflemektedir. Bu da doğal olarak değerlerin tanınması, onların içselleştirilmesi ve sosyal yaşamda uygulanmasıyla mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Aydın, İbrahim Hakkı. "Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 35 (2011), 1-23.
- Aydın, Mehmet Zeki - Akyol Gürler, Şebnem. *Okulda Değerler Eğitimi- Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*. Ankara: Nobel Yayınları, 2012.
- Bartley, William W. *Ahlak ve Din*. çev. Ali Yıldırım. Ankara: Elis Yayınları, 2017.
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1972.
- Berkovitz, Marvin W. "Karakter Eğitimi Bilimi". çev. Macid Yılmaz. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/3 (2014), 285-302.
- Berkowitz, Marvin W. "The Science of Character Education". *Bringing In A New Era In Character Education*. ed. William Damon Stanford. 43-63. California: Hoover Institution Press, 2002.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Butkus, R. A. "Character Development". *Encyclopedia of Religious Education*. ed. Iris V. Cully and Kendig Brubaker Cully. 106-108. San Francisco: Herper&Row, 1990.
- Cevizci, Ahmet. *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Çağır, Mustafa. "Şiddetin Kavramsal Çerçevesi ve İslam Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi". *Din ve Hayat* 15 (Şubat 2012), 4-9.
- Çilingir, Lokman. "Din mi Ahlak mı?". *International Journal of Science Culture and Sport* 1 (July 2014), 711-720.
- Dam, Hasan. "Din, Ahlak ve Değer". *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 53-72. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Demirhan İşcan, Canay. "Değerler Eğitiminde Temel Kavramlar". *Karakter ve Değerler Eğitimi*. ed. Figen Ersoy ve Perihan Ünüvar. 31-50. Ankara: Anı Yayınları, 2019.
- Erdem, Hüsameddin. *Ahlak Felsefesi*. Konya: Hü-Er Yayınları, tarihsiz.
- Feist, Jess - Feist, Gregory J. *Theories of Personality*. New York: McGraw-Hill, 5. Baskı, 2002.
- Güçlü, A. Baki vd. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002.
- Gündüz, Mustafa. *Ahlak Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayınları, 2016.
- Güneş, Adem. *Şiddet- Din Eğitimi ve Değerler*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2018.
- Güngör, Erol. "Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar". *Doktora, Doçentlik, Profesörlük Tezleri*. Ankara: Yer-Su Yayınları, 2018.
- Haynes, Felicity. *Eğitimde Etik*. çev. Semra Kunt Akbaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Kaymakcan Recep- Meydan, Hasan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.

- Kaytez, Nazan vd. "Çocuğa Yönelik İstismar ve Çözüm Önerileri". *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 18-24.
- Keskin, Yakup. "Değerlere Genel Bir Bakış: Tanımı, Özellikleri, İşlevi ve Sınıflandırılması". *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 19-52. Ankara: Nobel Yayınları, 2016a.
- Keskin, Yusuf. "Değer Sınıflaması Üzerine Aksiyonel Bir Deneme". *Turkish Studies* 11/3 (2016b), 1485-1510.
- Koç, Bozkurt. *Okullarda Şiddet*. İstanbul: E-yazı Yayınları, 2011.
- Köknel, Özcan. *Şiddet Dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.
- Kupperman, Joel J. *Character*. New York: Oxford University Press, 1991.
- Kuşdil, M. Ersin-Kağıtçıbaşı, Çiğdem. "Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı". *Türk Psikoloji Dergisi* 15/45 (2000), 59-76.
- Martino, V. Di. *Relationship Between Work Stres And Workplace Violence in The Health Sector*. Geneva 2003.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık". *Değerler ve Eğitimi*. ed. Recep Kaymakcan vd. 799-817. İstanbul: DEM Yayınları, 2013.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Özdemir, Osman vd. "Kişilik Gelişimi". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/4 (2012), 566-589.
- Özensel, Ertan. "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 217-240.
- Özlem, Doğan. *Etik-Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap, 2017.
- Polat, Oğuz. "Şiddet". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22 / 1 (Mart 2017), 15-34.
- Poyraz, Hakan. "Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı". *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*. 81-88. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- Rokeach, Milton. *The Nature of Human Values*. New York: Free Press, 1973.
- Schwartz, Shalom H. - Sagie, Galit. "Value Consensus and Importance A Cross-National Study". *Journal of Cross-Cultural Psychology* 31/4 (July 2000), 465-497.
- Schwartz, Shalom H. "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Ampirical Tests in 20 Countries". *Advances in Experimental Social Psychology*, der. Mark P. Zanna. 1-65. San Diego: Academic Press, 2003.
- Schwatz, Shalom H. "An Overwiev of the Schwartz Theory of Basic Values". *Online Readings in Psychology and Culture* 2/1 (2012), 3-20.

- BKSGM, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü . *Aile İçi Şiddetle Mücadele El Kitabı*. Erişim 07 Mart 2021. <https://turkey.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/aismelkitabı.pdf>.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 14 Ocak 2019. <https://sozluk.gov.tr>
- Tezcan, Mahmut. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayınları, 2011.
- Uğurlu, Zeynep- Gülsen, İpek. "Çocuk Hakları ve Hukuki Bağlamda Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunması". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 1/1 (Haziran 2014), 1-24.
- Ulusoy Kadir- Arslan, Ali. "Değerli Bir Kavram Olarak Değer ve Değerler Eğitimi". *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*. ed. Refik Turan-Kadir Ulusoy. 1-14. Ankara: Pegem Yayınları, 2014.
- Uysal, Enver. "Dindarlığın Ahlaki Temeli Üzerine Bazı Düşünceler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 41-59.
- Uysal, Veysel- Turan, Yahya. "Üniversite Öğrencilerinde Sürekli Kaygı, Dindarlık ve Saldırganlık Eğilimleri Arasındaki İlişkiler". *Bilimname* 2019/40 (Aralık 2019), 67-104.
- WHO, World Health Center. *Report of the Consultation on Child Abuse Prevention*. Geneva, 1999.
- WHO, World Health Center. *World Report On Violence And Health*. Geneva, 2002.
- Yakut, Selahattin. "Lise Öğrencilerinde Şiddet Eğilimi Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches]* 3/1 (2012), 143-189.
- Yaran, Cafer Sadık. *Ahlak ve Etik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Yazıcı, Sedat- Yazıcı, Aslı. *Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.
- Yıldız, Murat. "Saldırganlığın Önlenebilirliği ve Değerler". *Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi* 3 (Ağustos 2009), 210-217.

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLER

Şeyma TURAN

Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı,
seyma.turan@erdogan.edu.tr

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan, yaşadığı toplum içerisinde potansiyel olarak aynı anda hem barış hem de şiddet ortamını oluşturma eğilimine sahiptir. İnsanın bu potansiyel eğilimini barış ve huzur dolu bir dünyaya katkı sağlayacak şekilde geliştirebilmesi için adalet, doğruluk, şefkat, merhamet, sabır, hoşgörü, sevgi, saygı, yardımlaşma ve sorumluluk gibi temel değerleri içselleştirmiş olması beklenir. Bu gibi değerleri özümseyen bireyler, hem kendilerine hem de topluma karşı sorumluluklarını bilir, adaletle davranır, yardımlaşır, böylece toplumsal dayanışma, barış ve huzur ortamının oluşmasında aktif rol oynar.

Bu bölümde şiddetin önlenmesi ve barış ortamının tesis edilmesi için sırasıyla adalet, doğruluk, şefkat ve merhamet, sabır, hoşgörü, sevgi, saygı, yardımlaşma ve sorumluluk değerlerine yer verilmektedir. Her başlık altında öncelikle bu değerlerin tanımlarından ardından sırasıyla Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki konumundan, toplumsal barış için öneminden ve eğitimle ilişkisinden bahsedilmektedir.

1. Adalet

Türk Dil Kurumunun (TDK) sözlüğünde (Güncel Türkçe Sözlük) adalet kavramı, “hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme”, “herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk” gibi anlamlara gelmektedir. Diyanet İslam Ansiklopedisinin (Çağrı, 1988, 1/341) adalet maddesinde de kavram benzer noktalara temas edilerek “davranış ve hükümde doğru olmak, hak-

ka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak” şeklinde tanımlanmaktadır. Yanı sıra bu maddede adaletin birlik, düzen, nizam, orta yol gibi pek çok niteliği ihtiva eden geniş bir anlam yelpazesine sahip ahlaki, felsefi, siyasi ve hukuki bir kavram olduğu da dikkat çekmektedir.

Adalet, hem İslami hem de evrensel değerlerin başında gelmektedir (Nazıroğlu vd., 2016, 182). Nitekim adalet, Kur’an-ı Kerim’in insanlara tavsiye ettiği temel ilkelerden biriyken genellikle hakka riayet etmekle birlikte anılmaktadır (el-A’râf 7/181; el-Mâide 5/8). Bu durum, adaletin insanlar arasındaki eşitliğin, barışın, birlik ve beraberliğin sağlanmasında ne denli önemli bir pozisyona sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Zira adaletin olmadığı ortamlarda kaos meydana gelirken toplumsal barış da ciddi anlamda zedelenmektedir. Bu bağlamda adaletin siyasetten iktisada, toplumsal hayattan eğitime kadar hayatın her alanına nüfuz etmesi gerekmektedir. Aksi halde toplumsal huzur, güven, istikrar ve barış ortamı sağlanamaz (Ersöz, 2016, 16-17).

Toplumsal düzenin tesisi noktasında adaletin sağlanması için elzem olan unsurlardan biri, işin liyakat ehline verilmesidir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de de bu duruma işaret edilmiştir: “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...” (en-Nisâ 4/58). Liyakatin sağlanmadığı durumlarda adalet zedelenirken bu olayın neticesinde çatışma, şiddet gibi olumsuz hadiseler de zuhur eder.

Adaletin sağlanması noktasında üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da yakınların aleyhine dahi olsa haktan ayrılmamaktır. Gerek insanlar arası ilişkilerde gerekse şahitlik gibi konularda kişinin yakınlarının yanında değil, doğru olanın yanında olması beklenir. Aksi halde insanların hakları gasp edilmiş ve zulme uğramış olur. Şüphesiz bu durum da toplumsal huzursuzluk ve şiddeti beraberinde getirir. Kur’an-ı Kerim’de de belirtildiği üzere (en-Nisâ 4/135) kişi her halükarda doğrunun yanında olup adil davranırsa toplumsal barış sağlanır. Yanı sıra Kur’an-ı Kerim’de (el-Mâide 5/8) adaletin sağlanması hususunda sadece yakınların kayrılmaması değil, aynı zamanda kin duyulan ya da farklı statülerdeki kimselere karşı ayrımcılık yapılmadan, eşit davranılması ve adaletle hükmedilmesi de tavsiye edilmektedir. Hz. Peygamber de adaletle davranma konusu üzerinde durmuş ve bu konuda devlet yöneticilerinin önemli bir vazife üstlendiğini vurgulamıştır (Buhârî, “Ezân”, 36; Müslim, “İmâre”, 18; Müslim, “Cennet”, 63).

Toplumsal barışın sağlanması için adaletin hayatın her alanını tesis etmesi gerekir. Bu minvalde öncelikli sorumluluk anne-babaya aittir. Zira bireylerin yetişmesinde önemli bir evre olan çocukluk çağındaki eğitimde ebeveynler başrolü oynamaktadır. Bu konunun önemine işaret eden Hökelekli (2013, 90-92), ailede eğitimin kapsamına giren anne-baba tutumlarında tutarlılığı, kuralların çocuklarca anlaşılır ve uygulanabilir olmasını, ödül ve ceza konusunda dikkatli davranılmasını, kardeşler arasında ayırım yapılmamasını ve adalette dengenin gözetilmesini gerekli görmüştür. Benzer şekilde Tarhan (2019, 73-74) da aile içerisinde adaletin önemine değinmiş ve bireylerin sağlam karakterli olması için dengelerin adaletle oluşturulmasını vurgulamıştır.

Adalet değerinin çocuklara kazandırılması noktasında ailenin yanında eğitim-öğretim ortamlarına da birtakım sorumluluklar düşer. Kişinin karakterinin gelişmesinde kritik konumda olan bu ortamlarda öğretmen-öğrenci ilişkilerinin adalet ilkesine göre şekillenmesi hem öğrencilerin adaleti benimsemesini hem de toplumda adaletin yaygınlaşmasını sağlar. Bu bağlamda bir taraftan öğretmenin öğrenciye kendi kabiliyetine göre eğitim vermesi diğer taraftan öğrencilerine hakkaniyetle davranması da adaletin bir gerekliliğidir (Nazıroğlu, 2020, 131-134).

Bireylerin adalet değerini kazanmasında etkili olan bir diğer unsur da kitle iletişim araçlarıdır. Nitekim değerlerin kitle iletişim araçları tarafında kodlandığına dikkat çeken Akarcalı (1997), iletişim ortamında toplumsal değerlerin, normların, örf-adet ve geleneklerin birbirine karışarak doğru ile yanlış ayırma yetisinin giderek kaybolduğunu belirtmiştir. Gerek görsel gerekse yazılı ve işitsel medya vasıtalarında adalet değerinin doğru şekilde sunulması bireylerin bu değeri kazanmasında etkilidir. Anlaşılacağı üzere adaletin olmadığı yerde haksızlık ve zulüm vardır. Bu durum da güvensizlik, huzursuzluk, çatışma, şiddet gibi çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirir. Adalet, şiddetin yaygınlaştığı ortamları bertaraf etmek için toplumda hakim olması gereken değerlerin başında gelir. Yani toplumsal barışın, birlik ve beraberliğin sağlanması ve şiddet ortamının bertaraf edilebilmesi için adaletin topluma egemen kılınması gerekir. Buradan hareketle şiddetin önlenmesinde adalet değerinin katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- » İnsanlar arasında gerginliklere neden olan en önemli unsurlardan biri işin ehline verilmemesidir. Zira bu durum işin ehli olan kişilerin zulme uğramasına neden olurken nihayetinde şiddet gibi çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getirebilir. Tezahür eden bu olumsuz atmosferin

dağıtılması için insanlar arasında adaletle muamele ederek işin liyakat ehline verilmesi, şiddetin ortadan kalkmasında belirleyicidir.

- » Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği üzere kişi, anne-babası ve yakınlarının aleyhine dahi olsa adaletle hükmetmelidir. Zira bu durum toplumsal barışın sağlanmasında önemli bir kriterdir. Aksi bir durum ise bireylerin birbirlerine karşı düşmanca tavırlar sergilemesine ve şiddet ortamının oluşmasına neden olur.
- » Adaletin zorunlu kıldığı bir diğer önemli unsur insanlara eşit şekilde yaklaşmaktır. Zengini fakirden, güçlüyü zayıftan üstün görmeden herkese eşit şekilde muamele etmek adaletin vazgeçilmezlerindendir. İnsanlar arası ayrımcılığın yaygın olduğu toplumlarda çatışmaların, hakaretlerin, şiddetin yaygınlaştığı görülür. Bu nedenle adaletin sağlanması, şiddetin önlenmesi için elzemdir.
- » Kur'an-ı Kerim'de kin duyulan kişilere dahi adaletle davranılması tavsiye edilmektedir. Zira kin duyulan kimselere adaletsiz davranmak zulmü beraberinde getireceği gibi şiddet ortamına da zemin hazırlar. Bu nedenle kin güdülen kişilere dahi adaletle davranılması toplumsal barışın temelini sağlamlaştıracaktır.

2. Doğruluk

Doğruluk, kelime anlamı olarak “doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet” ve “düşüncenin gerçeğe uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması” (Güncel Türkçe Sözlük) gibi manalara gelmektedir. İslam literatüründe sıdk kavramıyla kendine karşılık bulan doğruluk; gerçeğe uygun olan söz, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik, vaadine sadakat gösterme (Çağrı, 2009, 37/98) gibi insanın şahsiyet özellikleri (Nazıroğlu vd., 2016, 186) arasında yer almaktadır. Ayrıca doğruluk sadece birey için değil, toplum için de önem arz eden değerler arasındadır.

Hem insani hem de dinî değerler arasında yer alan doğruluğa Kur'an-ı Kerim'de de yer verilmiş ve insanlara doğrulukla hareket etmeleri, doğru yoldan ayrılmamaları tavsiye edilmiştir. Nitekim “... emrolunduğun gibi dosdoğru ol!” (el- Hûd 11/112), “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (el-Bakara 2/256) gibi ayetler de Kur'an-ı Kerim'de doğruluğa verilen önemi

gösterir mahiyettedir. Hz. Peygamber de sözde, işte (Buhârî, “Edeb”, 69; Tirmizî, “Kıyâmet”, 60), alışverişte (Buhârî, “Büyû”, 19), dinde (Buhârî, “Bed’u’l-vahy”, 6), doğruluğun önemli olduğunu buyurmuştur.

Doğruluk ya da sıdk denildiğinde öncelikle sözlü ifadelerde gerçeği söylemek anlaşılmaktadır. Ancak İslam alimleri doğruluğun altı çeşidinden bahsetmişlerdir:

Bunlardan ilki konuşmada doğruluktur. Bundan kasıt söylenen sözün gerçeği yansıtması ve verilen sözün yerine getirilmesidir.

İkincisi niyet ve iradede doğruluktur. Zira bir insanın sözünde doğru olması tek başına dürüst olması için yeterli değildir. Bunun yanında hakikati ifade etme isteği ve niyetine de sahip olması gerekir.

Üçüncüsü karar vermede doğruluktur. Yani insanın dürüstlükle niyetlendiği gerçeği yine dürüstlükle yapmaya karar vermesidir. Aksi durum, yapılan eylemin tam olarak ahlaki olmasına gölge düşürür.

Dördüncüsü kararında durma hususundaki dürüstlüktür. Dürüstlükle verilen bir karar sürdürülmelidir.

Beşincisi amelde doğruluktur. Yani iyilikler sırf iyi oldukları için yapılmalı, kötülükler de sadece kötü olduğu için terk edilmelidir. Bu basamakta insanlara gösteriş amacı gütmenden dürüstlüğün eyleme geçmesi söz konusudur.

Altıncısı ise dinî ve manevi hallerde doğruluktur. Burada kulun Allah’a dürüstlükle saygı ve bağlılığını göstermesi söz konusudur (Çağrı, 2009, 37/99-100).

Zikredilen bu basamaklar, dürüstlüğün öncelikle birey ardından da toplumda kök salması için asgari koşullardır. Çünkü burada sıralanan kriterler, dürüstlüğün hem düşünsel planda hem de eylemde ortaya çıkmasını gerekli kılarken, aynı zamanda bireylerin söz ve fiillerinde tutarlı olmasını, gerçeği yansıtmasını, istikrar sağlamasını da olanaklı kılar. Nitekim Hökelekli (2013, 167)de ahlaki yargı ile ahlaki davranışlar arasındaki uyumun kişiyi dürüstlüğü götüreceğini belirterek bu şekilde bir öz-tutarlılığın kolay oluşmayacağına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda hem sözlerinde hem de fiillerinde dürüst olan insanların toplumsal birlik-beraberliğin ve barış ortamının sağlanmasına katkı sunduğu; buna karşın dürüstlüğünden şüphe duyulan ve yalancılıkla nam sal-

mış kişilerin ise toplumda huzursuzluğa, güvensizliğe, çatışma ve şiddete zemin hazırladığı sonucuna varılabilir.

Toplumda iyi ve dürüst insanların yetişmesi için bir taraftan aileye diğer taraftan da öğretmenlere bazı sorumluluklar düşer. Zira çocukların yetiştirilmesinde ön planda olan aile fertleri ve öğretmenler, çocuğun dürüstlük değerini kazanmasında rol model olurlar. Bu minvalde çocuğun doğruluk değerini kazanması için hem anne-babaların hem de öğretmenlerin sevgi ve huzur ortamı oluşturma, güven kazandırma, duyguları güçlendirme, açık sözlü olma, utandırmama, yalana dayalı şaka ve esprilerden kaçınma, sözünü yerine getirme, yalanı önleme ve katı kuralcı olmama ilkelerine riayet etmeleri beklenir (Hökelekli, 2013, 174-177). Bu nedenle hem aile fertlerinin hem de öğretmenlerin sözlerine, eylemlerine, dışarıya verdikleri izlenimlerine dikkat etmeleri gerekir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de bu hususa dikkat çekilmiştir: "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?" (es-Saf 61/1). Sözün özü, dürüstlük değerinin bireylerde ve toplumda sağlıklı bir şekilde kendini gösterebilmesi için bilgi, inanç ve davranış bütünlüğünün sağlanması icap eder. (Nazıroğlu, 2020, 151-152).

Doğruluk değerinin kazanılması noktasında kitle iletişim araçları da devreye girer. Gerek çizgi filmler vasıtasıyla çocuklar gerekse dizi ve filmler aracılığıyla yetişkinler üzerinde etkili olan bu araçlarla iletilen mesajlarda söz ve eylem bütünlüğüne dikkat edildiği takdirde bireylerin doğruluk değerini özümsemelerine katkı sağlanır. Buna karşın aynı araçlar, yalanı masum hale getiren içerikler de üretme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle medya unsurlarına temkinli yaklaşmakta fayda vardır. Aksi halde yalan gibi yanlış durumlar, değer haline dönüşebilir. Toplumda birlik-beraberlik, istikrar ve barış ortamı gibi iyimser bir atmosferin sağlanabilmesi için insanların dürüst ve güvenilir olması beklenir. Zira yalanın hakim olduğu bir toplumda güvensizlik yaygınlaşırken insanlar arası gerilimler had safhaya tırmanır ve bu durum da çatışma ve şiddet ortamını beraberinde getirir. Buradan hareketle şiddetin önlenmesinde doğruluk değerinin katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- » Doğruluk insanın onurunu koruyan ve ona itibar kazandıran önemli değerlerden biridir. Bunun aksini temsil eden yalan ise insanları itibarsızlaştırırken kin, haset, hırs gibi kötü duyguları da beraberinde getirir ve bu durum toplumda huzursuzluk ve şiddet ortamının yaygınlaşmasına zemin hazırlar. Bu olumsuz havanın bertaraf edilmesi ve

toplumsal barışın sağlanması için insanların doğruluk değerini özümsemesi gerekir.

- » Doğruluk, insanın hayatının her alanında söz ve davranışlarında kendini gösteren bir değerdir. Bu durum insanların tutarlı olmasına katkı sağlarken, aynı zamanda toplumsal istikrarın oluşmasına ve şiddetin bertaraf edilmesine de olanak tanır.
- » Doğruluk; ticaretten sosyal hayata, eğitimden sanata kadar hayatın her alanında kendini göstermelidir. Bu şekilde toplumda yaygınlaşan doğruluk değeri toplumsal barışın sağlanmasına fırsat sunar.

3. Merhamet

Sözlükte merhamet, “bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma” (Güncel Türkçe Sözlük) anlamına gelmektedir. İslam literatüründe merhamet, rahmet kökünden türemektedir. Buradan hareketle rahmetin temel manası “acıacak durumda bulunan kimseye yönelik yufka yüreklilik ve şefkat” (Birişik, 2007, 34/419) iken, merhamet ise “acımak, şefkat göstermek” ve “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lutuf”tur (Çağrı, 2004, 29/184). Ayrıca merhamet hem Allah hem de insanlara, rahmet ise Allah’a nispetle kullanılmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de rahmet ve merhamet öncelikle Allah’ın tüm insanlara göstermiş olduğu lütuf ve ihsana karşılık gelmektedir. Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim’in pek çok ayetinde Allah’ın rahmetinden bahsedilmektedir. Fakat Allah’ın rahmetinin insanlara nispet edilen merhametten çok daha geniş ve kuşatıcı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Mü’min Suresi’nde bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “... Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır...” (el-Mü’min 40/7; benzer ayetler için bk. el-Bakara 2/64; el-A’râf 7/156). Yanı sıra Allah’ın rahmeti kendine farz kıldığı da dikkat çekmektedir: “...Rabbimiz kendi üzerine rahmeti (merhameti) yazdı...” (el-En’âm 6/54).

Kur’an-ı Kerim’de insanların birbirleri arasında merhametle muamele etmesini öğütleyen pek çok ayet vardır. Bu ayetlerde insanlar arası ilişkilerin toplumsal hayatta olduğu gibi çeşitli türlerine yer verilmiştir. Sözgelimi Tevbe Suresinde (9/128) Hz. Peygamberin müminlere duyduğu şefkat ve merhametten bahsedilirken Fetih Suresinde (48/29) Hz. Peygamber ve Müslümanların birbirlerine karşı merhamet göstermesine rağmen inkarcılara karşı çetin olmalarından, Rûm Suresinde (30/21) eşlerin birbirlerine karşı merhametinden

ve İsrâ Suresinde (17/24) ise çocukların yaşlanan anne-babalarına besledikleri merhametten söz edilmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye eden müminlerin ahiret mutluluğuna kavuşacağı da vaat edilmiştir (el-Beled 90/17,18).Kur'an-ı Kerim'de merhametin bu denli vurgulanması toplumsal birlik-beraberlik ve barış ortamının tesis edilmesinde önemli bir işlev görür. Zira Kur'an-ı Kerim'de bir taraftan toplumsal huzuru temin eden merhametten bahsedilirken diğer taraftan toplumsal düzeni bozacak insan davranışlarına da yer verilmiştir. Nitekim yardıma muhtaç kimselere karşı ilgisiz davrananlar (el-Maûn 107/1), kız çocuğu olacağına üzülenler (en-Nahl 16/58/59), kız çocuklarını diri diri gömenler (et-Tekvîr 81/8,9), yetim malı yiyenler (en-Nisâ 4/10) gibi özelliklerle Kur'an-ı Kerim'de eleştirilen kimseler; toplumsal barışın sağlanmasında da engel teşkil eder. Buradan hareketle tüm bunların bertaraf edilmesi için öğütlenen ilkelerin en önemlilerinden birinin merhamet olduğu söylenebilir.

Hiz. Peygamber de Müslümanların birbirlerine karşı şefkat ve merhamet sahibi olduğunu belirtmiştir: "Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar." (Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66). Ayrıca Allah'ın merhametli kullarına rahmet edeceğini (Buhârî, "Cenâiz", 33) de buyurmuştur.

İnsanın fitratına bakıldığında bir taraftan sevgi, şefkat, merhamet, adil olma gibi çeşitli olumlu değerlere yatkın olduğu görülürken diğer taraftan kin, hırs, ihtiras gibi olumsuz vasıfları potansiyel halinde taşıdığı dikkat çekmektedir. Bu noktada toplumsal birlik-beraberlik, kardeşlik ve barışın temini için insanların olumsuz yönlerini törpüleyerek merhamet gibi değerleri kişiliklerine yerleştirmeleri gerekmektedir (Türer, 2008, 12-15). Nitekim merhametten yoksun insanların tarih boyunca çeşitli zulümlere neden olduğu bilinmektedir. Sözelimi 1934-1945 yılları arasında Almanya'yı yöneten Adolf Hitler'in saf Alman ırkı yaratmak uğruna engelli çocukları öldürmesi, Yahudilere soykırım yapması, Amerika Birleşik Devletleri'nin II. Dünya Savaşının sonlarına doğru 1945'te üç gün arayla Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atması, Saddam Hüseyin'in iktidarda kaldığı 1979-2003 yılları arasında Irak'ta sert bir otorite oluşturmaya ve pek çok insanı öldürmesi, savaşlarda milyonlarca insanın katledilmesi, dünya üzerinde milyonlarca insanın açlıkla mücadele etmesi, yoksulluk, kölelik, aile içi şiddet gibi olaylar; insanların merhametten yoksun olduğunda neler yapabileceğine dair bazı örneklerdir. Oysaki insanoğlu için-

de taşıdığı bu kötü yönleri sevgi, şefkat, merhamet gibi iyi niteliklere dönüştürebilme gücüne sahiptir. Zira Allah, tüm canlıların içine merhamet duygusunu yerleştirmiştir. Nasıl ki aslan, ayı, kurt gibi en yırtıcı olanından koyun, kedi, kuş gibi en uysal olanına kadar tüm hayvanlar yavrularına şefkat ve merhametle davranıyorsa insanoğlunun da birbirine benzer tavır sergilemesi mümkündür. İnsanlar birbirine sevgi, şefkat, merhametle yaklaşırsa toplumda huzur, güven, barış ortamının oluşması mümkün hale gelir.

Merhamet değerleri insanları sadece kötülük yapmaktan korumaz. Aynı zamanda insanları iyilik yapma konusunda da harekete geçirir (Nazıroğlu vd., 2016, 239). Yani bir kişi sokakta aç olan birini gördüğünde sadece ona üzülmesi merhamet için yeterli değildir. Bu merhalede kalan bir merhamet noksan olmakla birlikte İslam'ın tercih ettiği bir tavır da değildir. Zira İslam dininde eyleme geçmek son derece önemli bir husustur. Nitekim İslam'ın temel düsturlarından biri olan *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* bu durumu destelemektedir. Buradan hareketle sokakta aç birini gören kişinin duyduğu merhametle birlikte eyleme geçmesi gerekir. Bu bağlamda aç kişinin karnını doyurabilir, daha ileri bir adım atarak aç kimselerin faydalanabileceği bir aş evinin kurulmasında öncülük edebilir. Ayrıca aynı ilke doğrultusunda insanların merhametini pekiştirecek bir sonraki basamak da kötülüğü ortadan kaldırarak insanlara merhamet göstermektir. Örneğin akran zorbalığına şahit olan bir öğretmenin zorbalık yapan öğrencisinin düzelmesine yardımcı olması, merhametin bir göstergesidir.

Çocuklar değerlere yönelik ilk bilgileri aileden elde ettiği için merhamet değerinin bireye kazandırılmasında da ailelere birtakım sorumluluklar düşer. Özellikle küçük yaştaki çocukların pek çok şeyi gözlem ve taklit yoluyla öğrendiği göz önünde bulundurulursa ebeveynlerin çocuklarına örneklik teşkil etmesinin ne denli önemli olduğu da ortaya çıkar. Bu değerlerin çocuklara kazandırılması için empati becerisinin geliştirilmesi, toplumda yardıma muhtaç insanların varlığının farkına vardırılması ve onlara yardım edilmesi sağlanmalıdır (Hökelekli, 2013, 195-197).

Şüphesiz insanların merhamet değerini kazanmasında eğitim kurumlarına da önemli görevler düşer. Bu hususta öğretmenlerin öğrencilere karşı merhamet göstermesi son derece önemlidir. Bu hem öğrencilerin kendilerinin merhamet görerek iyi huylu yetişmesine hem de öğrencilerin kişiliklerinin merhamet ekseninde şekillenmesine katkı sağlar. Böylece ilerleyen yaşlarında

toplumsal hayata katılacak olan yetişkin bireylerin sağlam karakterli olmaları gerçekleşir. Yanı sıra öğretmenler, öğrencilerine merhamet gösterirken gelişigüzel ve lakayt davranmamalı, dozunda bir tutum sergilemelidir. Aksi takdirde öğretmenin otoritesi zarar görürken aşırı merhamet öğrencilerin karakterlerinde olumsuz etkilere sebebiyet verebilir (Nazıroğlu, 2020, 143). Sözgelimi şımarık ve sabırsız bireyler olup liyakate önem vermeyerek başkalarının haklarını gasp etmeye meyilli olabilirler.

Kitle iletişim araçları da bireylerin merhamet değerlerini geliştirmede yardımcı olur. Örneğin televizyonda yardıma muhtaç insanların ve onlara yardım imkanlarının sunulması, bireylerin farkındalık kazanarak sosyal dayanışmaya katkı sağlamasına imkan sunar. Böylece toplumsal dayanışma, birlik ve beraberlik yolunda bireylerin adım atmasına imkan sağlanır.

Günümüzde merhamet değerinin eksikliğinden ötürü toplumsal huzuru bozacak aile içi şiddet, çocuk istismarı, tecavüz, akran zorbalığı, terör olayları, ötekileştirici söylemler gibi çeşitli unsurlar şiddetin doğmasına neden olur. Buna karşın merhamet insanların birbirlerine karşı kin ve nefret duymasını engelleyerek aralarında birliğin tesis edilmesine vesile olur. Ayrıca bu durum, insanlar arasındaki çatışma ve şiddetin ortadan kalkmasına da zemin hazırlar. Buradan hareketle şiddetin önlenmesinde merhamet değerinin katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- » Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde hem Allah'ın rahmetinden hem de insanların merhamet sahibi olması gerektiğinden pek çok ayet ve hadiste bahsedilmiştir. Buradan hareketle genel anlamda insanların Kur'an-ı Kerim ve hadis merkezli olduğunda ise Müslümanların merhamet sahibi olması gerekir. Merhamet sahibi bireylerin olduğu toplumda barış ve huzur ortamı hayat bulurken merhametten yoksun toplumlarda ise çatışma, şiddet yaygınlaşır.
- » Kur'an-ı Kerim'de yetim hakkı yiyen, kızlarına değer vermeyen, hakka riayet etmeyen kimselerin merhamet noktasında eksik olduğuna dikkat çekilmiştir. Toplumda bu niteliklere sahip kimselerin varlığı beraberinde aile içi şiddet, istismar gibi olumsuzlukları da getirir. Merhametle yetiştirilen bireylerde ise kardeşlik, dayanışma duyguları gelişir ve toplumda barış ortamı sağlanır.
- » İnsan fitratı iyi olana da kötü olana da meyyaldir. Merhamet duygularını geliştiren bireyler toplumsal barışa katkı sağlarken kin, hırs, ihti-

ras yönlerini geliştiren kimseler toplumsal şiddet ve çatışmaya neden olur.

- » İslam dininin temel ilkelerinden olan emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, bireylerin merhametle iyilik yapmalarını ve kötülüğü ortadan kaldırmalarını gerekli kılar. Bu durum da toplumda şiddet yerine barışın hakim olmasına katkı sağlar.
- » Bireylerin merhametli bir kişiliğe sahip olarak yetişmesi için aileye, eğitim kurumlarına ve kitle iletişim araçlarına önemli görevler düşer. Bu unsurlardan sevgi ve merhamet gören bireyler, toplumsal barışa katkı sağlayarak şiddetin ortadan kalkmasına imkan tanır. Ancak ailelerin ve öğretmenlerin merhamet konusunda dikkatli davranması gerekir. Aksi halde hem aileler ve öğretmenler otoritesini kaybeder hem de çocuklar istenen şekilde yetiştirilemez. Bu durum da toplumsal huzursuzluklara neden olur.

4. Sabır

Sözlükte “acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi, dayanç” (Güncel Türkçe Sözlük) anlamına gelen sabır, ahlak terimi olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” (Çağrı, 2008, 35/337) manasına tekabül etmektedir. Bu özellikleri ihtiva eden sabır değeri, insanların manevi zenginliklerini artıran faziletlerden biridir (Nazıroğlu vd., 2016, 245). Yanı sıra sabır sadece birey için önemli olan değerlerden biri değil, aynı zamanda toplum için de önemli olan değerlerdendir. Zira sabrın olmadığı yerde fevri davranışlar zuhur etmekte ve bu durum da beraberinde huzursuzluk ve toplumsal nizamın bozulmasını getirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de sabrın çeşitli şekillerde ele alındığı, önemi üzerinde durulduğu ve tavsiye edilen bir vasıf olduğu dikkat çekmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Demirci, 2002, 272-280; Önal, 2008). Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de düşmana karşı gösterilen sabırdan (el-Âl-i İmrân 3/200), peygamberlerin gösterdiği sabırdan (el-En'âm 6/34; el-Ahkâf 46/35), insanların başlarına gelen musibetlere gösterdikleri sabırdan (el-Hac 22/35; el-Lokmân 31/17) ve iman edip sabrı tavsiye edenlerden (el-Beled 90/17; el-Asr 103/3) bahsedilmiştir. Bu ayetler incelendiğinde sabrın övülen ve yüceltilen bir değer olduğu anlaşıl-

maktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de başına çeşitli musibetler gelen ve bunları sabırla karşılayan kimselerin kurtuluşa ereceğinin müjdesi de verilmiştir: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar; başlarına bir musibet gelince, "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır." (el-Bakara 2/155-157; ayrıca bk. el-Âl-i İmrân 3/142). Bu anlamların yanında Kur'an-ı Kerim'de sabır, cezanın zıddı olarak konumlandırılmış (el-İbrâhîm 14/21) ve insanların ceza hakkı olmasına rağmen daha faziletli bir davranış olarak değerlendirilmiştir(en-Nahl 16/126).

Hız. Peygamberin hadislerinde de sabrın tavsiye edilen önemli bir meziyet olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Hız. Peygamber, sabrın en büyük ikram olduğuna dikkat çekmiştir: "... Kim de sabretmeye gayret ederse, Allah ona sabır verir. Hiçbir kimseye, sabırdan daha hayırlı ve büyük bir ikramda bulunulmamıştır." (Buhârî, "Zekât", 50; Müslim, "Zekât", 124). Ayrıca gelecek musibetlere karşı sabrın faziletinden (Müslim, "Zühd", 64), sabrın felaketle karşılaşılma ilk anda gösterildiğinden (Buhârî, "Cenâiz", 32, 43; Müslim, "Cenâiz", 14-15) de bahsetmiştir.

İnsanların gündelik hayatta çeşitli özelliklere sahip pek çok kişiyle muhatap olduğu görülürken toplumsal nizamın sağlanması için farklılıklar karşısında sabırla hareket etmesi beklenir. Zira tüm insanların aynı niteliklere sahip olması mümkün olmadığı gibi herkesin birbiriyle anlaşacağına dair bir ihtimal de söz konusu değildir. Bu bağlamda insanların gündelik hayatta tahammül eşiklerinin yüksek olması için üzerinde hassasiyetle durulması gereken değerlerden biri de sabırdır (Nazıroğlu vd., 2016, 246). Çünkü istemediği durumlarla karşılaşan bir kimsenin buna sabretmesi ortamdaki huzur ortamının bozulmamasını sağlar. Aksi halde sabırsız insanlar, fevri davranışlar sergileyerek huzur ortamına zarar verirler ve böylece çatışma, kaos, şiddet gibi çeşitli olumsuzluklara neden olurlar. Yani sabrın olmadığı yerde tahammülsüz, hırslı, intikamcı kişilik özellikleri yaygınlaşır. Bu durum da toplumsal huzurun ve barış ortamının zedelenmesini beraberinde getirir. Bu çerçeveden bakıldığında sabrın insanın nefsinin esiri olmasına, ümitsizliğe ve karamsarlığa kapılmasına mani olarak saldırgan bir tutum sergilemesini önlediği görülmektedir (Ateş, 2019, 63-65). Barış ve huzur ortamının temini için de insanların sabırlı olmayı içselleştirmesi gerekir.

Sabır, insanların doğuştan sahip olduğu bir beceri olmayıp yaşadığı deneyimler neticesinde öğrendiği bir meziyettir. Bu bağlamda kişiliğin şekillenmesinde önemli olan çocukluk yaşlarında ailelerin sabır değerini çocuklarına kazandırması gerekir. Bunun için ailelerin örnek olması, sabırla davranması, çocuklara beklemeyi öğretmesi, onların isteklerini hemen karşılamaması, öfke kontrolünü öğretmesi önemli adımlardır (Hökelekli, 2013, 133-139).

Toplumdaki bireylerin sabırlı olmayı özümsemesi noktasında aileden sonra devreye eğitim kurumları girer. Zira eğitim, toplumsal değerlerin bireylere aktarılmasını sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Bu bağlamda İslam eğitimi geleneğinde öncelikle öğretmenin sabırlı olması gerekmektedir. Toplumun küçük bir prototipini oluşturan okulda farklı özelliklere sahip pek çok öğrenci bulunmaktadır. Bu durum öğretmenin hoşlanmayacağı öğrenci davranışlarıyla karşılaşmasını da beraberinde getirir. İstenmeyen davranışlarla karşılaşan öğretmenin ise hemen ceza vermemesi, öğrencilerine sabırlı bir şekilde yaklaşması tavsiye edilmektedir (Nazıroğlu, 2020, 135-138). Öğretmenin öğrencilerine sabırla muamele etmesi hem sabrın öğretmenin karakterine yerleşmesini sağlayacak hem de öğrencilerin sabrı benimsemesini kolaylaştıracaktır.

Çift yönlü etki gücüne sahip olan kitle iletişim araçları ise bir taraftan sabır değerinin bireylere kazandırılmasına katkı sağlarken diğer taraftan sabırsız olma noktasında olumsuzlukları beraberinde getirebilir. Bundan ötürü kitle iletişim araçlarına karşı bilinçli yetişen bireyler, sabır noktasında daha donanımlı bir hal alırken aynı zamanda toplumsal barış ortamının şekillenmesinde de etkili olurlar.

Toplum içerisinde yaşayan insanlar arasında sabır değerinin eksikliği insanların birbirine tahammülsüzlüğünden çatışmalara, aile içi şiddetten akrana zorbalığına kadar pek çok alanda şiddetin zuhur etmesine sebebiyet verir. Şiddet ortamının bertaraf edilmesi için bireylerin tahammül sınırının artması ve birbirlerine sabırlı olması mühim bir husustur. Zira sabır olduğunda fevri davranışlar ortadan kalkar, insanlar birbirlerine karşı daha anlayışlı olur ve huzur ortamı sağlanır. Buradan hareketle şiddetin önlenmesinde sabır değerinin katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- » Toplumda cereyan eden şiddet olaylarının bertaraf edilmesi için muhatapların birbirlerine karşı sabırla muamele etmesi elzemdir. Aksi durum, bireylerin fevri davranışlarının artmasına ve istenmeyen hadiselerin yaşanmasına neden olabilir. Nitekim son dönemlerde artan

aile içi şiddet, cinayet gibi olaylar da bu durumu destekler mahiyette-
dir.

- » Sabır, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde ele alınan ve tavsiye edilen önemli değerlerden biridir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim ve hadislerde olumsuz durumlara karşı sabır gösteren bireyler, toplumsal huzurun oluşmasına katkı sağlar. Sabırsız olan bireyler ise anlık öfkeleriyle birlikte toplumsal huzur ortamına gölge düşürür.
- » Gerek aile gerek eğitim ortamları gerekse kitle iletişim araçlarında yetkili kişilerin muhataplarına karşı sabırlı olması, bireylerin sabırlı olmayı içselleştirmelerini kolaylaştırır. Böylece bireylerin sabırlı olmayı öğrenmesine ve toplumda barış ortamının oluşmasına katkı sağlanır.

5. Hoşgörü

Sözlükte “her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu, müsamaha, tolerans” (Güncel Türkçe Sözlük) anlamına gelen hoşgörü, ahlak terimi olarak “insanlara yükümlülükler konusunda kolaylık göstermeyi, toplumsal yapıyı sarsıcı mahiyette olmayan hata ve kusurları hoş görmeyi, çeşitli düşünce, inanç ve davranışları özgürce dile getirme”dir (Çağrı, 2006, 32/71). Türkçede hoşgörü ve müsamaha eş anlamlı olarak kullanılırken, tolerans da hoşgörüyü karşılayan kavramlardan bir diğeridir. Ancak Fransızca kökenli tolerans kavramı, hoşgörü ve müsamahanın içerdiği gönüllülük ve samimiyetten ziyade tahammül etme, katlanma, taviz verme gibi negatif yönlü bir mana ihtiva etmektedir (Çağrı, 2006, 32/71). Yanı sıra sosyoloji, psikoloji, din gibi çeşitli alanlarda hoşgörü, “insan hak ve özgürlüklerinin hiç bir hariçi müdahaleye maruz kalınmadan, rahat bir şekilde kullanım imkanı bulması” (Aslan, 2001, 360) şeklinde ele alınmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'e göre Müslümanların sahip olmaları gereken temel niteliklerden biri de hoşgörüdür. Bu bağlamda Müslümanların dikkat etmeleri gereken husus ise İslam'ın temel ilkelerini sarsmayacak konularda diğer insanların düşünce, inanç ve yaşayışlarına hoşgörü göstermektir. Buradan hareketle Kur'an-ı Kerim'deki hoşgörüyü öğütleyen ayetler incelendiğinde üç çeşit yaklaşımın olduğu dikkat çekmektedir (Çağrı, 2006, 32/72):

Bunların ilki İslam'ın yükümlölükler konusunda göstermiş olduğu kolaylık ilkesidir. Nitekim Bakara Suresinde (2/185) bu husus şu şekilde belirtilmiştir: “...Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. ...”

İkincisinde Müslümanların kendi aralarında hoşgörölle davranmaları özendirilmiştir. Bu konuda Allah'ın kullarına müsamahası gösterilmiş ve kulların da kendi aralarında bu şekilde muamele etmeleri öğütlenmiştir (en-Nahl 16/61; eş-şûrâ 42/25,30).

Üçüncüsünde ise farklı din ve inançlara karşı hoşgöröl olma nasihat edilmiştir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de fiilen düşmanlık etmeyen farklı inanç mensuplarına karşı hoşgöröl olmak önemsenen bir değerdir (el-Mümtehine 60/8).

Hız. Peygamber de hoşgöröl konusunda özellikle kolaylaştırmanın altını çizmiştir: “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, ürkütmeyiniz.” (Buhârî, “Edeb”, 11). Ayrıca Allah'ın da kullarından bunu beklediğini vurgulamıştır (Müslim, “Birr”, 77). Buradan hareketle Hız. Peygamberin Müslümanların hem kendilerine hem de çevrelerinde bulunanlara karşı hoşgörölle yaklaşmalarını tavsiye ettiği söylenebilir. Bireysel bir tavır olarak ortaya çıkmasına rağmen sonuçları itibariyle toplumsal birlik-beraberlik, huzur ve barışa katkı sağlayan hoşgöröl, insan ilişkilerini düzenleyen ve insan haklarını koruyan bir değerdir (Nazıroğlu vd., 2016, 218-219). Toplumdaki bireyler; inanç, düşünce, ekonomik durum, aile yapısı gibi pek çok farklı özelliğe sahiptir. Bu özellikler bir taraftan toplumsal çeşitliliğe olanak tanırken diğer taraftan toplumsal gerilimlere sebebiyet verebilir. Nitekim bu farklılıklara hoşgörölle yaklaşılmazsa toplumsal huzur ve güven ortamının sarsılarak çatışma ve şiddetin doğmasına ortam hazırlanır. Kur'an-ı Kerim'de de bu farklılıkların doğal olduğu belirtilmiş ve farklılıklara karşı hoşgöröl olunmasının toplumsal nizama katkı sağlayacağı vurgulanmıştır (el-Mâide 5/48). Buradan hareketle hoşgöröl bireylerin oluşturduğu bir toplumda barış ortamının tesis edildiği söylenebilir. Hoşgörölün sağlanması için dikkat edilmesi gereken birtakım unsurlar söz konusudur. Buradan hareketle öncelikle hoşgörölün konusu olan şeye önem verilmesi, ardından hoşgöröl gösterilecek şeyin varlığının kabul edilmesi gerekir. Ayrıca farklılıkların engellenmemesi, farklılıklara açık olunması, özden sapılmaması, olumsuz tavır sergilenmemesi ve toplumsal barışın amaçlanması da hoşgöröl için önem arz eden diğer unsurlardır (Hökelekli, 2013, 318-319).

Hoşgörü eğitiminin başlayacağı ilk yer ailedir. Bu nedenle ailelerin çocuklarına açık görüşlü olma, saygılı iletişim kurma, tutum ve düşüncelerinde yarılaiıcı üsluptan kaçınma, başaklarının duygu ve düşüncelerine önem verme, ötekileştirmeme gibi konularda öncülük ederek hoşgörölü olmayı öğretmeleri önemlidir (Hökeleli, 2013, 334).

Bireylerin hoşgörü sahibi olması noktasında devreye giren önemli unsurlardan bir diğeri de eğitim sistemidir. Okullarda verilecek olan hoşgörü eğitiminin temel amacı “bütün insanların insanlık onurunun ve saygınlığının tanınması ve bunlara saygı gösterilmesidir” (Kaymakcan, 2009, 116). Bu amacın sağlanması için öncelikle hoşgürüsüzlüğün belirtileri ve göstergelerinin bilinmesi gerekir. Böylece hem öğretmenlerin hoşgörü eğitimi vermesi hem de öğrencilerin hoşgörölü olmayı öğrenmesi kolaylaşır. Bu bağlamda öğretmenlere düşen görevlerden bazıları; öğrencilerine örnek olmaları, öğrencilerini rekabetçi davranışlardan sakındırmaları, öğrencilerinin akademik başarısının yanında değerlere önem vermelerini sağlamalarıdır (Kaymakcan, 2009, 119). Benzer hususlar kitle iletişim araçları için de geçerlidir. Bu nedenle bireylerin medya karşısında bilinçlenmesi hoşgörölü olmasına katkı sağlar.

Hoşgörü, bireylerin birbirlerine karşı anlayışlı olmasını ve , farklılıkların doğal karşılanmasını sağlayan, toplumsal huzur ve barış ortamının oluşmasını mümkün kılan değerlerden biridir. Zira her toplum, bünyesinde farklılıklar barındırır. Bu farklılıkları zenginlik olarak değerlendirmek de çatışma unsuru olarak kullanmak da bireylerin elindedir. Buradan hareketle şiddetin önlenmesinde hoşgörü değerinin katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- » Kur'an-ı Kerim'de hoşgörü zorlukların giderilmesi, Allah'ın kullarına müsamaha göstermesi ve farklı inanç mensuplarıyla ilişkilerde temel alınması gereken bir unsur olarak tavsiye edilmiştir. Benzer şekilde hadislerde de insanların hoşgörölü olması öğütlenmiştir. Bu bağlamda Allah'ın ve Hz. Peygamberin insanlar arasında hoşgörünün yaygınlaşmasını ve böylece toplum içerisinde huzur atmosferinin oluşmasını arzuladığı söylenebilir. Hoşgörünün olmadığı ortamlarda zuhur edecek olan şiddetin ise Allah ve Hz. Peygamber tarafından sakındırılan bir olgu olduğu dikkat çeker.
- » Toplumsal intizamın tesisi için bireylerin birbirlerine karşı anlayışla yaklaşması son derece elzemdir. Zira toplumda çeşitli düşünce, inanç ve ideolojiye sahip insanlar bir arada yaşar. Böyle bir ortamda farklı-

lıkların tek tipleştirilmesi imkan dahilinde değildir. Bu farklılıkların bir arada huzur ve güven içinde yaşaması için insanların birbirlerine karşı hoşgörülü olması gerekir. Hoşgörüsüz insanların bulunduğu bir toplumda şiddetin ortaya çıkması önlenemez.

- » Hoşgörünün bireylerin karakterine yerleşmesi için aileye, eğitim kurumlarına ve kitle iletişim araçlarına birtakım görevler düşer. Özellikle karakterin şekillenmeye başladığı küçük yaşlarda bireyler doğru şekilde yönlendirilirse sağlam karakterli bir vatandaş olarak topluma katılarak barış ortamının sürdürülmesine ve şiddet ortamının bertaraf edilmesine hizmet eder.

6. Sevgi

Sözlükte “insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu” (Güncel Türkçe Sözlük) anlamına gelen sevgi, insanlığın kendini güvende ve değerli hissetme vb. ihtiyaçlarını karşılayan duygusal yönlerinden biridir. Çift yönlü bir yapıda olan sevgi hem sevmeyi hem de sevilmeyi içinde barındırır. Bu bağlamda sevmek ve sevilme ihtiyacını karşılayan bir kişinin hayatının daha anlamlı hale geldiği ve böylece sevginin hayatı güzel kılan temel duygulardan biri olduğu söylenebilir (Nazıroğlu vd., 2016, 224). Ayrıca sevgi, diğer değerlere de temel teşkil eden bir yapıya sahiptir. Zira sevgi olmadan şefkat, merhamet, adalet gibi değerlerin toplumda kendine yer bulması da zordur.

İnsani anlamda mühim bir konumda olan sevgiye Kur'an-ı Kerim'de de yer verilmiş ve önemsenmiştir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de müminlerin Allah'a olan sevgisinden (el-Bakara 2/165), Allah'ı seven ve Allah'ın da kendilerini sevdiği kişilerin müminler karşısındaki alçakgönüllü tavırlarından, eşlerin birbirleri arasındaki sevgiden (er-Rûm 30/21) bahsedilmekte ve bunlar övülmektedir. Yanı sıra Allah'a sevginin peygambere itaatten geçtiği de açık bir şekilde belirtilmiştir: “(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.” (el-Âl-i İmrân 3/31). Diğer taraftan mala, çocuğa, eşe, dosta olan sevginin Allah ve peygamber sevgisinin önüne geçmesine (et-Tevbe 9/24; el-Âl-i İmrân 3/14; es-Sebe' 34/37) de yer verilmiş ve böyle kimselerin hidayete kavuşamayacağı belirtilmiştir.

Hız. Peygamber de hadislerinde Allah'ın sevdiği kullarından (Buhârî, "Rikak", 38), Allah'ın sevdiği kulları diğerlerinin de sevdiğinden (Müslim, "Birr", 157), sevilen kişilerin ibadete teşvik edildiğinden (Buhârî, "Teheccüd", 2), Allah için sevmenin faziletlerinden (Müslim, "Birr", 37), sevmenin imandan olduğundan (Müslim, "İmân", 93-94) bahsetmiştir. Ayrıca Müslümanların birbirlerini sevdiklerini dile getirmelerini de tavsiye etmiştir: "Din kardeşini seven kişi, ona sevdiğini bildirsin!" (Ebû Dâvûd, "Edeb", 113).

Sevgi, İslam dininde vurgulanan önemli değerlerden biridir. Bu bağlamda tasavvufta zamanla Allah-kul arasındaki ilişkide korku ve uyarı temelli anlayıştan ziyade sevginin ön plana çıkarıldığı hatta temeli haline getirildiği görülmektedir (Uludağ, 2005). Yanı sıra İslam filozoflarının da sevgiyi hem bireysel hem de toplumsal hayat için önemli değerler arasında zikrettiği dikkat çekmektedir. Ayrıca toplumsal ilişkilerin sevgiye dayalı olması halinde fertler arasında da uyuşmazlık olmayacağının altını çizmişlerdir (Kutluer, 2005).

Sevgi, bireyler arası ilişkilerle başlayıp toplumsal hayattaki ilişkilere doğru yelken açan bir yapıya sahiptir. Yani birbirini seven, birbirine değer veren insanların çoğaldığı bir toplumda sevgi temelli ilişkiler yaygınlaşır. Böylece toplumda güven ve barış ortamının tesisi sağlanır. Aksi durumda ise toplumda sevgisiz ya da sevgisini doğru şekilde yansıtamayan insanlar çoğalır ve böyle bir ortamda huzursuzluk, çatışma, psikolojik ya da fiziksel şiddet olayları baş gösterir. Nitekim bu özelliklere sahip insanların arttığı bir toplum, sağlıklı bir yapı arz etmez. Buradan hareketle toplumda huzur, güven ve barışın yaygınlaşması için üzerinde durulması ve vatandaşlara kazandırılması gereken en önemli değerlerden birinin sevgi olduğu söylenebilir.

Anlaşılaçağı üzere gerek bireysel gerek toplumsal gerekse Kur'an-ı Kerim'de sevginin hem iyi hem de kötü yanları üzerinde durulmuştur. Bu durumda sevginin iyi yönlerinin geliştirilip, kötü yönlerinin törpülenmesi önem arzer. Aksi halde sevginin faydadan çok zararı olur. Son dönemlerde görülen pek çok aile içi şiddet olayı bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bir kocanın eşini dövmesi ya da öldürmesi, bir babanın ya da annenin çocuğunu dövmesi bu minvalde değerlendirilebilir. Zira bahsedilen bireyler, bir ailenin fertleri olarak toplumda yer alırlar. Şüphesiz aile içerisindeki en önemli ve ilk değerlerden biri sevgidir. Ancak bu sevgi kontrolsüz olduğunda birtakım şiddet olayları hatta aile içi facialar meydana gelir. Yanı sıra toplumsal anlamda önemli bir değer olan sevgi konusunda tüm bireylerin aynı düzeyde olduğu da söylene-

mez. Çünkü her insanın doğası birbirinden farklıdır. Buradan hareketle bazı insanların sevgi yönünün gelişmiş olduğu görülürken bazılarının ise eksiklikleri olduğu dikkat çeker. Bahsedilen bu durumların önüne geçmek için bireylerin küçük yaşlardan itibaren sevgiye dayalı bir eğitime tabi tutulması gerekir. Bunun için sevgi eğitimi öncelikle ailede başlar. Çocuklar, ailede önce seilmeyi ardından da sevmeyi öğrenerek sevginin doğru şekilde karakterlerine yerleşmesini sağlar. Bu noktada ailelerin sevgisini doğru şekilde çocuklarına göstermesi gerekir. Sevgisini açıkça söyleme, hediye verme, ödüllendirme, değer verme, ilgi gösterme ailenin sevgisini gösterme yollarından bazılarıdır (Hökelekli, 2013, 35). Sevgi ortamında yetişen çocukların özgüven duygusu daha kolay gelişeceği için iyilik kavramı zihin dünyalarında daha kolay kendine yer bulur. Bu süreçte çocuklar, ailelerini memnun etmek için onlardan topladıkları özellikleri çevrelerine yansıtırlar (Aydın, 2020, 37). Bu nedenle ailenin sevgiyi doğru şekilde vermesi önem arz eder.

Bireylerin sevgi eğitimi noktasında ikinci basamağı, eğitim ortamları teşkil eder. Bu basamakta öğretmenlerin öğrencilerine sevgiyle yaklaşması ve sevgi temelli bir eğitim ortamı oluşturması gerekir. Okul ortamında öğretmen ve arkadaşlarından sevgiyi olması gerektiği gibi görerek yetişen bir öğrenci, kendi kişiliğini sevgi konusunda doğru biçimde şekillendirirken aynı zamanda toplumsal hayata da sevgiyi doğru şekilde aktarır. Bu doğrultuda yetişen öğrenciler, toplumda huzur ve barış ortamının oluşmasına katkı sağlar. Aksi durumda ise çocuk kendine gösterilen aşırı sevgi ve hoşgörüyü kötüye kullanarak yanlışlar yapabilir (Aydın, 2020, 37). Okul ortamında öğretmenin öğrencilerine isimleriyle hitap etmesi, sevecenlikle yardım etmesi, onların problemleriyle ilgilenmesi, çevresel ve toplumsal konular hakkında düşünmelerini sağlaması vs. sevgi ortamının oluşmasına hizmet eder (Hökelekli, 2013, 36-37).

Sevginin kazandırılması noktasında önemli bir görev de kitle iletişim araçlarına düşer. Hem çocuklar hem de yetişkinler üzerinde tesir gücü olan bu araçlar, sevginin şeklini belirleme noktasında önemli bir pozisyonadadır. Ancak bu araçlar her zaman iyi yönde hizmet etmeyip zaman zaman kontrolsüz sevgiye örneklik de teşkil etmektedir. Son dönemlerde aile içi sevginin merkeze koyulduğu dizi ve filmlere çok fazla yer verilmezken kadına şiddetin konu edildiği pek çok dizi ve filmin yapıldığı görülmektedir. Bu durumun şiddetin toplumda azalmasına mı yoksa artmasına mı neden olduğu ise tartışmaya değer bir konudur.

Toplumda sevgisiz yetişen ya da sevgisini kontrol edemeyen insanların varlığı, barış ortamını tehdit eder. Zira sevginin eksik olduğu yerde insanlar birbirlerine şefkat, merhamet göstermez, güven duymaz ve böylece barış ortamı zedelenir. Nitekim toplumumuzda da son dönemlerde görünürlüğü artan sevgisini kontrol edemeyerek kıskançlıktan ya da sevgisizlikten ötürü eşini döven bireylerin varlığı bu duruma örnek teşkil eder. Buradan hareketle şiddetin önlenmesinde sevgi değerinin katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- » Sevgi, toplumsal birlik, düzen ve barış ortamı için önemli olan değerlerden biridir. Zira sevgi, diğer değerlere de temel teşkil edecek mahiyettedir. Sevgi olmadan saygı, şefkat, merhamet, adalet gibi değerlerin toplumda yaygınlaşması zordur. Bu nedenle sevginin olmadığı yerde şiddet olayları yaygınlaşırken sevginin olduğu yerde barış ortamı sağlanır.
- » Kur'an-ı Kerim ve hadislerde de sevgiye büyük önem verilir ve sevginin şekli konusunda yol gösterilir. Nitekim sevginin temelinde Allah ve peygamber sevgisi konulurken mala, eşe, çocuğa yani dünyalığa olan sevginin insanlara fayda vermeyeceğine dikkat çekilir. Buradan hareketle mala düşkün birinin malı için şiddete başvurabileceği sonucuna varılabilir. Toplumda barış ortamının oluşması için Kur'an-ı Kerim ve hadislerde temelleri verilen sevginin bireylere kazandırılması gerekir.
- » Sevgi temelli bir toplumun oluşturulması için aile, eğitim ortamları ve kitle iletişim araçlarına bazı görevler düşer. Bu minvalde ebeveynlerin ve öğretmenlerin çocuklara sevgiyle muamele etmesi, çocukların sevgiyi doğru şekilde içselleştirmesini kolaylaştırır. Bu şekilde yetişen çocuklar, toplumsal barışın sağlanmasına da katkı sağlar.

7. Saygı

Sevginin bir nevi tamamlayıcısı olarak değerlendirilen saygı, lügatte “değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram” (Güncel Türkçe Sözlük) manasına gelmektedir. Görüldüğü üzere saygının temelinde insana verilen değer yatmaktadır. Bu bağlamda saygının insanlar arası ilişkilerde önemsenmesi gereken bir değer olduğu söylenebilir. Zira saygı, insanın başta kendine olmakla birlikte diğer insanlara ve canlılara değer

vermesini de içine alan bir değerdir. Yanı sıra saygı; sevgi, sorumluluk, adalet, hoşgörü gibi pek çok değerle de ilişkilidir (Hökelekli, 2013, 40).

Kur'an-ı Kerim incelendiğinde de saygının üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Nitekim bu bağlamda insan canına duyulan saygıdan (en-Nisâ 4/92-93; el-İsrâ 17/33; el-Furkân 25/68), Allah ve Resulüne olan saygıdan (el-Hucurât 49/1) mülkiyet hakkına saygıdan (el-Bakara 2/188), saygı duyulması gereken hususlardan (el-Bakara 2/194), peygamberlere saygı duyanların kurtuluşa ereceğinden (el-Âraf 7/157), meleklerin Hz. Adem'in karşısında saygıyla eğilmesinden (el-Bakara 2/34) bahsedilmiştir. Bu ayetlerden hareketle İslam dininin bir taraftan insanın canına, malına karşı saygıyı diğer taraftan dinî ilkelere saygı duyulmasını emrettiği görülmektedir. İnsanların bu ayetlere uyarak saygıyı kendilerine temel düstur edinmeleri toplumsal hayatın düzeni, barış ortamının tesisi için de elzemdir. Zira saygının olmadığı yerde birlikten, beraberlikten, kardeşlikten söz edilemez.

Hız. Peygamber de Müslümanların birbirlerine karşı tavırlarına dikkat çekmiş ve gıybetten (Tirmizî, "Birr", 20), iki yüzlülüğten sakınmalarını (Buhârî, "Menâkıb", 1) tavsiye ederek birbirlerine karşı saygılı davranmalarını gerekli görmüştür. Ayrıca münafıklara saygı ifadesi olan hitapları kullanmanın da doğru olmadığını belirtmiştir (Ebû Dâvûd, "Edeb", 83).

Toplumsal ilişkiler açısından insanların birbirlerine saygı duyması ve birbirlerinin haklarına riayet etmesi hem barış ve huzur ortamının sağlanması hem de bu ortamın sürdürülebilmesi için oldukça mühimdir. Bu anlamda gerek aile içi iletişimde gerekse sosyal hayattaki etkileşimlerde saygı önemli bir pozisyona sahiptir (Nazıroğlu vd., 2016, 227). Çünkü saygının olmadığı ortamlarda insanlar birbirlerine karşı acımasız olabilir ve bunun neticesinde saldırgan tavırlar sergileyebilirler. Şüphesiz bu durum da insanlar arasında çatışma ve şiddetin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Buna karşın karşılıklı ilişkilerde saygının hayat bulması, insanların bir konuda hemfikir olmasa dahi bir ortamda bulunmasına olanak tanır. Nitekim halk arasında yaygın olan *kimse kimseyi sevmek zorunda değil, ancak saygı duymak zorunda* sözü de toplumsal barışın sağlanması için saygının ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Toplumu oluşturan fertlerin saygı değerini benimsemesi noktasında karşılıklarına ilk etapta aile kurumu çıkar. Bu bağlamda aile üyelerinin birbirlerine saygı göstermesi özellikle küçük yaşlardaki çocukların saygıyı içselleştirmesini kolaylaştırır. Bu konuda özellikle demokratik aile ortamı, saygının öğrenilme-

sine katkı sağlar (Hökelekli, 2013, 49-50). Daha sonra okula başlayan çocuklar hem ailede gördükleri saygıyı okul ortamına aktararak akran öğrenmesine katkı sağlar hem de öğretmenlerine saygılı davranırlar. Fakat eğitim ortamında öğretmenlerin de öğrencilerine saygı duyması iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki ailede saygı değerini içselleştiremeyen çocukların öğretmenlerini rol model olarak saygıyı benimsemeleridir. İkincisi de ailede saygı değerini özümseyen öğrencilerin okulda bu değeri pekiştirmelerine olanak tanır. Hem ailede hem de okulda saygıyı doğru şekilde gören bireyler, toplumda saygın vatandaşlar olarak yer alacak ve barış ortamının oluşmasında etkili olacaklardır. Saygı eğitiminde hak duygusunun verilmesi, haksızlığa müdahale edilmesi, empati duygusuna önem verilmesi, davranışlarda tutarlılık, saygılı davranışları fark ettirme gibi ilkelere dikkat çekilmesi gerekir (Hökelekli, 2013, 51-55). Kitle iletişim araçları da bireylerin saygı değerini öğrenmelerine katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Ancak aksi durum da söz konusu olduğu için bu araçlara karşı temkinli olunmasında fayda vardır.

Toplumda barış ortamının sağlanması için önemli bir gücü bünyesinde barındıran saygı değerinin eksikliği pek çok şiddet olayını da beraberinde getirir. Nitekim son dönemlerde görünürlüğü artan aile içi şiddet, akran zorbalığı gibi pek çok şiddet hadisesinin önemli faktörlerinden biri de saygının eksikliğidir. Zira birbirine saygı duymayan insanlar, birbirlerini sevmeyen, birbirlerine şefkat, merhamet, hoşgörü duyma hususunda da zorlanacaklardır. Bu durumun neticesinde de şiddet olayları artacaktır. Buradan hareketle şiddetin önlenmesinde saygı değerinin katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- » Toplumsal hayatta insanların barış ortamını sağlayabilmesi için birbirlerine hürmet, ihtiram ve saygı göstermeleri gerekir. Zira birbirine saygı duymayan insanların bulunduğu ortamda sözlü çatışmadan fiili çatışma olan şiddete kadar çeşitli olumsuz olaylar vuku bulacaktır.
- » Kur'an-ı Kerim ve hadislerde can, mal, dinî değerler gibi çeşitli unsurlara saygı duyulması gerektiğinin altı çizilmiştir. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde de üzerinde bu denli durulan saygı, toplumsal birliğin ve barış ortamının sağlanmasına katkı sağlayan bir değerdir.
- » Bir arada yaşayan insanların saygıyı doğru şekilde içselleştirebilmesi için bir taraftan aileye diğer taraftan okul ve öğretmenlere sorumluluklar düşer. Çünkü bireylerin saygıyı karakterlerine yerleştirebilmesi için küçük yaşlardan itibaren bu değeri hem etraflarındaki insanlar

arasında hem de kendilerine karşı görmeleri gerekir. Aksi halde kendisine saygı duyulmayan çocuklar, etrafındaki insanlara da saygı duymayı bilmez ve bu durum toplumsal hayatta problemler yaşamalarına neden olur.

8. Yardımlaşma

Sözlükte yardımlaşma işi (Güncel Türkçe Sözlük) olarak tanımlanan yardımlaşma, insanın sosyal bir varlık olması ve toplu halde yaşaması noktasında önem kazanan değerlerden biridir. Bu bağlamda gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan mühim olan yardımlaşma için İslam literatüründe çeşitli kavramların kullanıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim teavün, muavene, iane, maunet, istiane gibi pek çok kelime yardımlaşma anlamında kullanılmaktadır (Çağrı, 2013, 43/332). Yanı sıra karşılıklı ilişkiyi gerekli kılan yardımlaşma değeri; cömertlik, sorumluluk, fedakarlık, merhamet, paylaşma, hayırseverlik gibi pek çok değerle de etkileşimi gerekli kılmaktadır (Nazıroğlu vd., 2016, 206).

Toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması noktasında önemli bir role sahip olan yardımlaşma değerine Kur'an-ı Kerim'de pek çok kez işaret edilmiş ve insanlara yardımlaşmaları tavsiye edilmiştir. Bu minvalde yardımlaşma bir taraftan müminlerin özelliği olarak gösterilirken (el-Bakara 2/3; el-Enfâl 8/3), diğer taraftan Allah yolunda yapılmayan yardımların tehlikeli olduğuna işaret edilmiştir (el-Bakara 2/195). Ayrıca hayır yolunda harcama yapma olarak ifade edilen yardımlaşma tavsiye edilirken (el-Bakara 2/254, 274; el-Âl-i İmrân 3/134; el-İbrâhîm 14/31; et-Tagâbün 64/16) yardımın ne kadar olacağına ana hatları da (el-Furkân 25/67) belirtilmiştir. Yanı sıra Mâide Suresinde de (5/2) yardımlaşmanın temel ilkeleri sunulmuştur: "...İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir." Yardımlaşmanın yapılacağı kimselerin de anne-baba, akrabalar, yetimler, fakirler, yolda kalmışlar (el-Bakara 2/215; en-Nahl 16/90; et-Tevbe 9/60) şeklinde belirtildiği görülmektedir.

Yardımlaşmanın sadaka olduğuna (Buhârî, "Zekât", 30) dikkat çeken Hz. Peygamber, yardımın sadece Allah'tan isteneceğini ifade etmiştir: "... Bir şey isteyeceksen Allah'tan iste. Yardım dileyeceksen Allah'tan dile! Ve bil ki, bütün bir ümmet toplanıp sana fayda vermeye çalışsalar, ancak Allah'ın senin için takdir ettiği faydayı verebilirler. ..." (Tirmizî, "Kıyâmet", 59). Ayrıca Hz. Peygam-

ber, yardımlaşmaya yakınlardan başlanması (Buhârî, “Zekât”, 18) ve yolda kalanlara yardım edilmesini (Müslim, “Lukata”, 18) tavsiye etmiş, yardımlaşmanın ecrinden (Buhârî, “Cihâd”, 38) ve yardımlaşmanın öneminden (Müslim, “Zekât”, 97) bahsetmiştir.

Yardımseverlik değeri, toplumu oluşturan bireyler arasındaki birlik, beraberlik, kardeşlik ilişkilerini güçlendiren eksiklikleri gideren ve boşlukları dolduran bir yapıya haizdir. Ayrıca bu değer, bir taraftan bireyler arasındaki insani vasıfların ön plana çıkmasını sağlarken diğer taraftan bireyler arasındaki saygı, sevgi ve hoşgörüyü pekiştirme potansiyeline de sahiptir. Toplumsal birliğin tesisi noktasında kritik bir konumda olan yardımlaşma değerinin davranışa dönüştürülmesi gerekir. Zira yardımlaşma, davranışa dönüştürülmezse sadece sözde kalır ve bu durum da bireyler arasındaki ilişkinin zayıflamasına neden olabilir. Yanı sıra yardımlaşma değeri hem maddi hem de manevi boyutu olan çift taraflı bir yapıya sahiptir (Aktepe, 2010, 2-3). Sözelimi maddi anlamda sıkıntılar yaşayan bir insanın ihtiyacını gidermek maddi yardımlaşmayken, derdi olan bir insanın derdini dinlemek ise manevi yardımlaşma kapsamına girer. Bireyleri narsisizmden koruyan yardımlaşma, toplumsal barışın sağlanması noktasında gerekli olan değerlerden biridir (Tarhan, 2019, 149). Çünkü yardımlaşma insanların birbirlerini anlamasını, toplumsal farklılıkların ayrıştırıcı unsura dönüşmemesini, dayanışmanın güçlenmesini sağlayan bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda yardımlaşma değerinin insanlar arasında yaygınlaştığı toplumlarda çatışma ve şiddet unsurlarının azalması beklenir.

Her insanın eşit donanımlarla gelmediği bu dünyada bireylerin eksik yönlerini tamamlamasına fırsat sunan yardımlaşma değeri, insanların bütünleşmesine katkı sağlar. Nitekim toplumdaki meslek grupları dahi bu durumun en doğal göstergesidir. Toplumda prestiji en yüksek olan mesleğe de en düşük olan mesleğe de ihtiyaç vardır ve tüm meslek gruplarında yeterli sayıda eleman olduğunda toplumsal hayatta problemlerle karşılaşmaz. Bu bağlamda meslek gruplarının da birbirlerine yardım ettiği ileri sürülebilir. Zira bir doktor evinin tesisatını yapamadığı için tesisatçıya ihtiyaç duyarken, bir tesisatçı da hastalandığında doktorun yardımına gereksinim hisseder. Benzer şekilde bireyler toplumsal hayatlarında birbirlerinin eksik yönlerinde yardımlaşma yolunu seçerse toplumsal birlik ve şiddet ortamının bertaraf edilmesi sağlanır.

Bireylerin karakterlerinin şekillenmeye başladığı ilk yıllar ailelerinin yanında geçtiği için yardımlaşma değerini kazanmasında aile önemli bir fonksiyona sahiptir. Buradan hareketle anne-babaların çocuklarının yardımsever ol-

masını sağlamak için onlara rol model olması önem arz eder. Zira bir eylemi gerektiren yardımlaşma, örnek alınan kişilerde gözlemlendiğinde daha kolay öğrenilir. Bu nedenle yardımlaşmayı davranışa dönüştüren aile üyelerinin çocuklarının da yardımlaşmaya daha yatkın olduğu söylenebilir.

Bireylerin yardımlaşma değerini benimsemesi için eğitim kurumlarına da bazı sorumluluklar düşer. Zira bireyin karakterinin şekillenmesinde rol üstlenen eğitim, yardımlaşmanın toplumsal sahada yaygınlaşması hususunda da önemli bir pozisyona sahiptir. Bu bağlamda eğitim, çocukların hem bilişsel düzeyde hem de davranışsal açıdan yardımlaşma değerini öğrenip hayata aktarmalarına katkı sağlar. Toplumun küçük bir prototipini oluşturan okul ortamı, çocuğun hem farklı özelliklere ve imkanlara sahip bireylerle karşılaşmasının hem de böyle kimselerle nasıl iletişim kuracağının uygulama sahasını oluşturur. Böylece öğrenci bir taraftan yardımlaşma değerini somut bir ortamda özümseme imkânı bulurken diğer taraftan toplumsal hayata karşı da donanımlı hale gelir. Sözelimi okulda hasta, dertli ya da problemi olan bir arkadaşına yardım eden bir öğrencinin yetişkinlik dönemine geldiğinde etrafındakilere karşı duyarlı olması ve elinden gelen yardımı yapmaya çalışması beklenir. Şüphesiz bu konuda öğretmenlerin de öğrencilere örneklik teşkil etmesi gerekir.

Yardımlaşma değerinin kazandırılması noktasında kitle iletişim araçlarından da faydalanılabilir. Zira dizi, film, haber gibi pek çok medya aracında yardımlaşma örneklerine yer verilmektedir. Aynı zamanda sel, deprem, savaş gibi insanların zor durumda olduğu zamanlarda düzenlenen yardım kampanyalarına da aracılık eden medya unsurları, yardımlaşmanın davranışa dönüşmesine imkan sağlamaktadır.

Toplumsal barışın tesisinde karşılıklı etkileşimi sağlayarak bireyler arası ilişkileri güçlendiren yardımlaşma, şiddetin ortadan kaldırılmasında da mühim bir rol üstlenir. Zira yardımlaşmanın olmadığı yerde hırs, rekabet, çıkarıcılık gibi kişiler arası ilişkileri zora sokacak kötü duygular yaygınlaşır. Nitekim bu duygular da çatışmaların artmasına ve hatta bu çatışmaların şiddete kadar varmasına neden olabilir. Buradan hareketle şiddetin önlenmesinde yardımlaşma değerinin katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- » Yardımlaşma; toplumsal birlik, beraberlik, dayanışma duygularını besleyerek barış, huzur ve güven ortamının oluşmasına katkı sağlar. Bu minvalde kişiler arası anlaşmazlıkların giderilerek şiddetin ortaya çıkmasına mani olur.

- » Kur'an-ı Kerim ve hadislerde insanların yardımlaşması öğütlenmiş ve üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Bu durum İslam dininin yardımlaşmaya verdiği önemi ve buradan hareketle toplumsal dayanışmaya gösterdiği değeri gözler önüne serer.
- » Bireylerin yardımlaşma hakkında bilgi, tutum ve davranış geliştirmesi hususunda aileye, eğitime ve kitle iletişim araçlarına birtakım görevler düşer. Yardımlaşma bilincinin bu unsurlar vasıtasıyla doğru bir şekilde verilmesi toplumsal barışa katkı sağlarken, şiddetin de ortadan kaldırılmasına fırsat sunar.

9. Sorumluluk

Sözlükte “kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” (Güncel Türkçe Sözlük) anlamlarına gelen sorumluluk, insanın içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde üzerine aldığı maddi ve manevi her türlü yükümlülüğü de ihtiva etmektedir. Yanı sıra sorumluluk, bir kimsenin kendi davranış ve eylemlerinin hesabını verebilmesini ve eylemlerinin doğuracağı sonuçları kabullenmesini de ihtiva eden ahlaki bir kavramdır. Böyle bir sorumluluğa sahip olan kişinin ise tam bir bilinç ve özgürlük içerisinde kararlarını vermesi gerekmektedir (Cevizci, 2020, 1726-1727). Aksi halde kişi yaptığı eylemlerden sorumlu tutulamaz. Belirli bir toplumu oluşturan tüm bireyler; evlat, anne-baba, öğrenci, doktor, avukat gibi çeşitli rollere sahip olmakta ve bireylerin bu rolleri doğru biçimde yerine getirebilmesi için sorumluluk sahibi olması gerekmektedir (Nazıroğlu vd., 2016, 199-200). Buradan hareketle üç tür sorumluluğun olduğu söylenebilir:

Bunlardan ilki olan vicdani sorumluluk; fitratı bozulmamış her insanın ruhi yapısında bulunmakta ve insana yol göstermektedir.

İçtimai sorumlulukta toplumsal bir varlık olan insanın topluma karşı, toplumun da insana karşı olan sorumluluğu söz konusudur. Bu tür sorumluluk, bireyin içerisinde olduğu sosyal çevre tarafından denetlenmektedir.

Dinî sorumluluk ise inanma ihtiyacından doğan ve aşkın alana dair olan sorumluluk türüdür (Yıldız, 2009, 37/380). Bu üç tür sorumluluğun birbirini destekleyici yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Hem bireysel hem toplumsal hem de dinî açıdan önemli olan sorumluluğa Kur'an-ı Kerim'de de çeşitli açılardan dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda insanın sorumluluk yüklenmesinden (el-Ahzâb 33/72), insanın yaptıklarından sorumlu olduğundan (el-Kiyâmet 75/36; ez-Zilzâl 99/7-8), insanın sorumlu olmadığı hususlardan (el-En'âm 6/69; et-Tevbe 9/92) bahsedilmiştir. Yanı sıra Bakara Suresinde (2/286) insanlara sadece gücünün yettiği konularda sorumluluk yüklendiği, aksi durumlarda sorumlu olmadıkları açıkça belirtilmiştir: "Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): 'Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.'" Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de insanların sorumlu tutulması için önce bilgilendirildikleri ardından onlara öğüt verildiği ve nihayetinde davranışlarına göre yargılanacakları da belirtilmiştir (Köylü, 2007, 68). Benzer şekilde Hz. Peygamber de herkesin kendine göre sorumluluğu olduğunu buyurmuştur: "Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr, efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibarıyla hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz." (Buhârî, "Cum'a", 11).

Bireysel, toplumsal ve dinî açıdan sorumluluğun tek bir unsura karşı olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda insanlar; kendilerini yaratana, kendilerine, topluma ve çevreye karşı sorumludurlar. Buradan hareketle sorumluluğunu bilen bir kişinin görevlerini ihmal etmesi ve kötülük yapması düşünülemez. Zira böyle bir kimse aile içerisinde saygılıdır, işine sadıktır, çevresinde saygındır, adaletlidir, yardımseverdir (Nazıroğlu vd., 2016, 202-205). Sorumluluk bilinci yüksek insanların yaşadığı toplumda birlik, beraberlik, dayanışma, barış ortamı sağlanmıştır. Sorumluluk bilinci gelişmemiş bireylerin oluşturduğu toplumda ise güvensizlik artarken bu durum da beraberinde çatışma ve şiddet olaylarını getirebilir.

Toplumsal nizam için önemli olan sorumluluk değerinin bireylere kazandırılması noktasında aileler ve eğitim devreye girer. Bu bağlamda ilk eğitimini ailede almaya başlayan çocuklara sorumluluk bilincini kazandıracak görevler verilmesi ve davranış örnekleri sergilenmesi gerekir. Çocukların sorumluluk

duygusunu kazanması için ailelerin model olma, çocuğa belli görevler verme, görevlerin tamamlanmasını sağlama, seçme şansı verme gibi birtakım hususları dikkate alması gerekir (Hökelekli, 2013, 67-71). Fakat her çocuğun ailede aynı bilinç düzeyinde eğitim alması söz konusu olmadığı için okullara düşen sorumluluk da artar. Sorumluluk, okul ortamında öğrencilere ilk olarak bilgi düzeyinde öğretilmeli ardından öğrenilen bilgilerin davranışa dönüştürülmesi noktasında öğrenciler teşvik edilmelidir. Bu minvalde öğrencilere sınıfta yapılacak aktivitelerde sorumluluklar verilerek, yaptıklarının sonuçlarını görmeleri sağlanarak, karar verme becerisi kazandırılarak vs. sorumluluk duyguları geliştirilmelidir (Hökelekli, 2013, 71-73). Örneğin yerli malı haftasında birkaç öğrenci sınıf düzenini, birkaç öğrenci içecekleri, birkaç öğrenci yemekleri ayarlamaktan diğer birkaç öğrenci ise etkinlik sonrası sınıfı temizlemekten sorumlu olabilir. Böylece hem sınıfta iş bölümü adaletli bir şekilde yapılmış olur hem de herkes üzerine düşen sorumluluğu bilerek yerine getirme fırsatı bulur. Bu şekilde sorumluluk bilinciyle yetişen öğrenciler, yetişkinlik dönemlerinde de toplumsal hayattaki sorumluluklarını bilir ve yerine getirirler. Böylece toplumda barış ortamının oluşmasına da katkı sağlarlar. Aksi halde sorumluluğunu bilmeyen bir anne ya da baba olarak çocuklarına şiddet uygulayabilir ya da iş yerinde sorumluluklarını aksatarak mesai arkadaşlarının hakkına girip onlara zulmedebilir. Tüm bu süreçlerin sağlıklı işlemesi için bireylerin sorumluluk şuurunu edinmiş olması önemlidir. Kitle iletişim araçlarıyla da bireylerin sorumluluk bilinci kazanması sağlanabilir. Zira pek çok insana ulaşan bu araçlar, sorumluluk değerinin geniş kitlelerce benimsenmesine olanak tanır.

Toplumda şiddetin olmaması için bireylerin sorumluluk sahibi olması gerekir. Zira sorumluluğunu bilmeyen insanlar; dürüst olmaz, işlerinde adaletsiz davranır, etrafındaki insanlara karşı sevgi ve saygı duymaz, şefkat, merhamet ve yardımlaşma hususlarında da arka planda kalırlar. Bu durum da toplumda gerginliklere neden olur ve beraberinde çatışma, şiddet gibi olumsuz olayları getirir. Bahsedilen bu olumsuz durumların bertaraf edilmesi için bireylerin sorumluluk bilincine sahip olması son derece önemlidir. Buradan hareketle şiddetin önlenmesinde sorumluluk değerinin katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- » Sosyal bir varlık olan insanların kendilerine, içerisinde yaşadıkları topluma ve çevreye karşı birtakım sorumlulukları vardır. Toplumda barış ortamının sağlanması için insanların kendilerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi beklenir. Aksi halde toplumda şiddet olayları hüküm sürer.

- » Kur'an-ı Kerim ve hadislerde de insanların sorumluluklarından ve sorumluluklarının karşılığında bahsedilmiştir. Buradan hareketle insanların sorumluluklarını yerine getirmelerinin önem telakki ettiği söylenebilir.
- » Bireylerin sorumluluk bilinci kazanması ve toplumda sorumluluk sahibi bireylerin yaygınlaşması için aile, eğitim kurumları ve kitle iletişim araçları mühim görevler üstlenir. Barış ortamının sağlanması için bu ortamlarda bireylere sorumluluk şuurunun kazandırılmasına önem verilmelidir.

Sonuç

Sonuç olarak toplumda huzur, güven, birlik, beraberlik, kardeşlik ve barış ortamının sağlanabilmesi için adalet, doğruluk, hoşgörü, sorumluluk yardımlaşma gibi değerler önemli işlev görür. Yani sıra bu değerler, birbirini tamamlayıcı bir yapı da arz eder. Yani bir değer eksikliği diğer değerlerin şekillenmesinde noksanlıklara sebep olabilir. Bu bölümde şiddetin önlenmesinde katkı sağlayacağı düşünülecek kaleme alınan ve alınamayan diğer değerleri benimseyen bireyler, toplumsal barış ortamının oluşmasında aktif rol alacaklardır. Bu değerlerin benimsenmesi hususunda ise aile, eğitim kurumları ve kitle iletişim araçlarına önemli görevler düşer.

Kaynakça

- Akarcılı, Sezer. "İslâmî Değerler Üzerinde Medyanın Etkisi". 149-152. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Aktepe, Vedat. *İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde 'Yardımseverlik' Değerinin Etkinlik Temelli Öğretimi ve Öğrencilerin Tutumlarına Etkisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Aslan, Ömer. "Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açidan Analitik Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2001), 357-380.
- Ateş, Ayşe. "Aile İçi İletişimde Sabır". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2019), 61-90.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Bırışık, Abdülhamit. "Rahmet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/419. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Cevizci, Ahmet. *Büyük Felsefe Sözlüğü*. 2 Cilt. 1726-1727. İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- Çağrı, Mustafa. "Adalet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/341-343. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Çağrı, Mustafa. "Merhamet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/184-185. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Çağrı, Mustafa. "Müşamaha". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/71-73. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Çağrı, Mustafa. "Sıdk". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/98-100. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Çağrı, Mustafa. "Yardımlaşma". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/332-334. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Demirci, Mehmet. "Kur'an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2002), 263-285.
- Ersöz, Resul. "Kur'an'a Göre 'Hakk' ve 'Adalet' Kavramları Bağlamında İslâm Toplumu- nun İctimâî Değerleri". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2016), 1-27.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 21 Şubat 2021. <https://sozluk.gov.tr/>

- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*. İstanbul: DEM Yayınları, 2013.
- Kaymakcan, Recep. “Hoşgörü ve Eğitimi”. *DEM Dergi* 6 (2009), 114-119.
- Köylü, Mustafa. “Kur’an’ın İnsanlığa Getirdiği Değerler ve Hedefler”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24-25 (2007), 65-88.
- Kur’an-ı Kerim. Erişim 21 Şubat 2021. <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyamet-isleri-baskanligi-meali-1>
- Kutluer, İlhan. “Muhabbet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/388-389. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Nazıroğlu, Bayramali. *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Nazıroğlu, Bayramali vd. “Temel Ahlaki Değerler”. *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 181-257. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Önal, Recep. “Kur’an Verileri Doğrultusunda Sabır Kavramı”. *Diyanet İlmi Dergi* 44/4 (2008), 51-74.
- Tarhan, Nevzat. *Değerler Psikolojisi ve İnsan Güzel İnsan Modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Türer, Osman. “Rahman İsminin Varlık ve İnsandaki Tecellisi: Şefkat ve Merhamet”. *Diyanet Aylık Dergi* 213 (2008), 12-15.
- Uludağ, Süleyman. “Muhabbet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/386-388. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Yıldız, Kemal. “Sorumluluk”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/380-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE AİLEDE DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLER

Salih AYBEY

Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı,
salihaybey@beun.edu.tr

Giriş

Son yüzyılda ortaya çıkan ve hayatın bütün yönlerini derinden etkileyen sosyal, kültürel ve ekonomik anlamdaki hızlı değişim ve dönüşümler toplumsal hayatta pek çok problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal hayatta meydana gelen bu değişim ve dönüşümler toplumun en küçük birimi ve yapı taşı olan aileyi de etkilemiş, yaşanan bu değişime bağlı olarak aile içi problemler artmış ve bunların beraberinde getirdiği aile değerlerindeki zayıflama geçmişe nazaran daha belirgin bir hale gelmiştir. Dini ve ahlaki değerlerin zayıflamasıyla birlikte aile içi şiddet, aile içi iletişimsizlik, huzursuzluk, genç ve ebeveyn ilişkilerindeki uçurum ve tüm bunların beraberinde getirdiği ruhsal problemler de artış göstermiştir. Bu problemlerin çözüme kavuşturulması ailede dini ve ahlaki değerlerimizin özümsemesine, sonraki kuşaklara da aktarılmasına bağlıdır.

Her alanda yaşanan değişim ve dönüşümlere rağmen, sosyal yapının en temel kurumu olan aile, üyelerine sevgi, saygı, dayanışma, paylaşma, birlik ve beraberlik gibi temel insani değerlerin yanında, dini ve ahlaki değerlerin de öğretildiği en önemli kurumdur. Ancak çocukların beden ve ruhen sağlıklı bireyler olarak yetişmesinde önemli görevler üstlenen ve içinde yaşayan bireylerin huzur bulduğu “aile” kavramının, kişi üzerinde kalıcı ve yıkıcı etkiler bırakan “şiddet” kavramıyla bir arada kullanılması oldukça üzücüdür. Ne yazık ki çağımızda küresel boyutta yaşanan pek çok problemin yanı sıra şiddet olaylarının ve özellikle de aile içi şiddetin her geçen gün artış göstermesi bu konu

üzerinde daha fazla durmayı, mücadele etmeyi ve çözümler üretmeyi gerekli kılmaktadır.

Ailede çocuğun bütün gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen, huzur ve mutluluğunu bozan sebepler çeşitlilik arz etmekle birlikte, bunların en önemlisi şiddettir. Şiddet, birey ya da grubun başka birey ya da gruba yönelik, mağdurun bedensel bütünlüğüne, mallarına veya simgesel ve kültürel değerlerine zarar verecek şekildeki her türlü davranıştır (Aile İçi Şiddetin Sebepleri ve Sonuçları, 1995, 111-112).

Yaşamımızın hemen hemen her alanında karşımıza çıkabilen şiddet, giderek çığ gibi büyüyen ve birçoğumuzun fiziksel ve ruhsal sağlığını, huzurunu ve mutluluğunu etkileyen gizli bir tehlike olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak insan yaşamının her alanında görülebilen ve önemli bir toplum sağlığı sorunu olan şiddetin hiçbir alanda yer alması kabul edilemez. Özellikle karşılıksız sevginin olduğu, içindeki bireylerin kendilerini mutlu ve huzurlu hissettiği “aile”nin şiddet kavramıyla birlikte zikredilmesi ise son derece düşündürücüdür. Çünkü şiddet, uygulanan kişi üzerinde çok kalıcı izler bırakmaktadır. Yapılan araştırmalar, şiddete maruz kalan bireylerin özgüven ve özsaygısını yitirip sağlıklı düşünme yetisini kaybetme, yeme-içme ve uyku problemlerinin yanında, intihar fikrine diğer bireylerden daha yatkınlık gösterdiklerini ortaya koymaktadır. (Düzgüner - Martı, 2020, 461-462; Fromm, 1984, 24-31; İbilioğlu, 2012, 204-205).

Devamlılık eğiliminin son derece yüksek olması sebebiyle diğer şiddet türlerinden ayrılan aile içi şiddet ise, aile bireylerinden birinin ya da birkaçının diğer aile bireylerine zarar vermesi, temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayıp fiziksel ve psikolojik sıkıntılara maruz bırakılmasıdır (Hökelekli, 2007, 63; Yılmaz, 2010, 95). Genelde şiddet özelde ise aile içi şiddet, güçlü olan taraftan güçsüz olan tarafa doğru bir hareket olduğu için en yaygın biçimde kadına, çocuğa ve yaşlıya karşı uygulanan (World Health Organization, 2013, 4) en ciddi toplumsal problemlerden biridir.

Aile içi şiddet denilince ilk akla gelen fiziksel şiddettir. Oysaki şiddetin duygusal, cinsel, ekonomik, sözel ve psikolojik olmak üzere pek çok türü vardır. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’nün 2009 yılında Türkiye genelinde yaptığı *Aile İçi Şiddetin Sebepleri ve Sonuçları* araştırmasına göre de, bütün utangaçlığa ve gizliliğe rağmen, aile içi şiddetin yaygın bir olay olduğu görülmektedir. Buna göre ailelerin %34’ünde fiziksel şiddete,

%53'ünde sözlü şiddete rastlanmaktadır. Ailelerde çocuklara yönelik fiziksel şiddete rastlanma oranı ise %46'dır (Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları Araştırması, 1995, 48). Hamilelik döneminde bile fiziksel ve sözlü şiddetin sürdüğü, sıklığının da azalmadığı yine araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır (Ayranıcı vd. 2002, 78).

Eğitimsizlik, model olumsuzluğu, medya etkisi gibi değişik nedenlerle ortaya çıkabilen aile içi şiddeti uygulayan da şiddete maruz kalan da insandır. Dolayısıyla çok yönlü bir olgu olan aile içi şiddetle mücadele de çok yönlü olmalıdır. Bu noktada hukuki tedbirlerin yanında, dinin kişiler üzerindeki olumlu etkisi ve manevi yaptırım gücünün de önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira din, bireyin hayata karşı tüm tutum ve davranışlarında yönlendirici ve belirleyici etkiye sahiptir. Bu bağlamda İslam'ın insana bakışının, aile felsefesinin ve Hz. Peygamber'in örnek uygulamalarının şiddetin önlenmesinde önemli bir yaklaşım ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Aile ortamında yaşanan şiddetten en çok etkilenen bireylerden biri çocuklardır. Çünkü onlar aile içinde bazen şiddete maruz kalmakta bazen de şiddete tanık olmaktadır. Yapılan araştırmalar ailede çocukların %56'sının fiziksel, %49'unun da duygusal şiddete şahit olduğunu göstermektedir (Türkiye'de **Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması, 2010, 30**). **Anne-baba arasında şiddete şahit olmuş ya da bizzat kendisi şiddet görmüş çocuklarda saldırganlıkta artma, uyku ve yeme gibi birçok davranış ve sağlık bozukluğu ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki aile, çocukların maddi ihtiyaçlarını karşılamının yanında, sevgi, güven, bağlanma, inanma gibi manevi ihtiyaçlarını da karşılamakla yükümlüdür. Ancak ailede şiddete maruz kalan veya şiddete tanık olan çocuklarda şiddetin birçok olumsuz etkisi söz konusudur ve bu etkiler şiddetli ve uzun sürelidir** (Kahraman - Çokamay, 2016, 321-336; Osofsky, 1995, 1-16).

Sosyal öğrenme kuramına göre, birey öğrenmelerini daha çok görerek/ izleyerek ve duyarak gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla çocukta öğrenmenin gerçekleşmesi çocuğun sadece yaşadıklarından değil, aynı zamanda etrafında olup bitenleri gözleyerek ve duyarak da gerçekleşmektedir. Bu bağlamda ailenin huzur ve mutluluğunu bozan kavga ve şiddetten en çok etkilenenlerin çocuklar olduğu, çocukların da modelleyerek ya da etrafında olup bitenleri gözleyerek daha hızlı ve kalıcı bir öğrenme gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır (Senemoğlu, 2020, 226-228). Bu durum şiddetin modelleyerek öğrenilen bir

davranış olduğunu göstermektedir. Ayrıca ebeveyn ve sosyal çevrenin çocuk için vazgeçilmez bir rol model olduğunu, çocuğun psikolojik ve sosyal gelişiminde olduğu kadar, onun dini ve ahlaki gelişiminde de olumlu ya da olumsuz etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Aile, iyiyi de kötüyü de kabul edebilecek kabiliyette yaratılan çocuğun davranış kazanmasında, dini ve ahlaki değerleri öğrenmesinde ve içselleştirmesinde eşsiz bir eğitim merkezidir. Nitekim yapılan araştırmalar **çocukların bilişsel, duyuşsal, psiko-motor ve sosyo-kültürel gelişimlerinin temellerinin ailede atıldığını, çocukluk yıllarında kazanılan birçok davranışın** yetişkinlikte bireyin kişilik yapısını ve alışkanlıklarını biçimlendirdiğini (Senemoğlu, 2020, 233-234), çocukların yetiştiği aile ortamının ve ailedeki ebeveyn tutumlarının çocukların öğrenmesinde son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Buradan hareketle bu bölümde öncelikle ailede dini ve ahlaki değerleri öğrenmede çocuğun gelişim özellikleri, çocuğun gelişiminde aile ortamı, anne-baba tutumlarının etkisi, anne babanın rol model olması ve aile içi iletişim üzerinde durulacak, daha sonra da değer öğretiminde temel ilkeler ele alınacaktır.

1. Çocuğun Dini ve Ahlaki Gelişim Özellikleri

İnsan gelişiminin en önemli unsurlarından biri olan dini ve ahlaki gelişim büyük oranda çocukluk döneminde ailede şekillenir. Zira insan dini ve ahlaki kuralları, çeşitli davranışları, alışkanlık ve becerileri, kısaca ömür boyu etkisi altında kalacağı tavır ve davranışları büyük ölçüde ailede kazanır. Çocukların önünde sürekli kavga eden, tartışan, hatta birbirine şiddet uygulayan ailede yetişen çocuklar elbette bu olumsuz ve uygunsuz tutum ve davranışlardan etkileneceklerdir. Bu davranışların etkilerini de ömür boyu sürdüreceklerdir. Çünkü öğrenilen bu davranışlar kişilik olarak bireyde yer edecek ve kolay kolay sökülüp atılamayacaktır (Köylü, 2003, 69-70). Bu nedenle çocukta değerlerin oluşmasında anne-baba başta olmak üzere, aile bireylerinin önemli rol oynadığı belirtmek gerekir.

İyi-kötü, doğru-yanlış, günah-sevap gibi standartlar sistemi olan din ve ahlak insan hayatı için son derece gereklidir. Çünkü bireysel ve toplumsal hayatı şiddetten uzak bir şekilde devam ettirebilmek, her şeyden önce dini ve ahlaki değerlerin kabul edilip yaşanmasına ve yetismekte olan nesillere aktarılmasına bağlıdır. Dini ve ahlaki değerlerin temel referansları ise, Kur'an ve Sünnettir.

Bu referanslar bağlamında anne-babanın bir aile ortamı oluşturması, tutum ve davranışlarını, iletişimlerini bu çerçevede şekillendirmeleri dini ve ahlaki değerlerin çocuklarda yerleşmesinde son derece önemlidir. Ailede kazanılan bu değerler, diğer olumlu duyguların ortaya çıkmasına ve güçlenmesine de öncülük eder (Yılmaz, 2010, 114). Nitekim Hz. Peygamber'in, anne-babanın çocuğuna bırakacağı en büyük mirasın güzel ahlak olduğunu (Tirmizî, "Birr", 33) belirtmesi de bu açıdan önemlidir. Bu nedenle her ailenin, çocuklarının dini ve ahlaki değerleri öğrenmesiyle ilgili doğru bilgi, ilke ve yöntemlere sahip olması gerekir. Zira çocuğa dini ve ahlaki değerleri sağlıklı bir şekilde öğretebilmenin yolu onun dini ve ahlaki gelişim özelliklerinin bilinmesine ve bu özelliklere göre eğitilmesine bağlıdır.

1.1. Çocuğun Dini Gelişim Özellikleri

Gelişme, beden ve ruh yönünden organizmanın kendisinden beklenen faaliyetleri yapabilmesi için geçirmiş olduğu merhaledir. Buna göre dini gelişme de, kişinin çocukluktan itibaren dini hayatının basitten mükemmele doğru geçirmiş olduğu değişim süreci veya süreçleridir (Şentürk, 1997, 42; Onur, 2017, 14-16).

Din duygusu, yüce ve aşkın duygular arasında yer alan fitri bir duygudur. İnsan, doğuştan Allah'a inanmaya meyyal ve dini inancı kabullenmeye elverişli bir şekilde yaratılmıştır. Psikolojik ve pedagojik araştırmaların verilerinden de bu sonuca ulaşılmıştır (Bovet, 1958, 18-19; Vergote, 1978, 312-326; Yavuz, 2012, 39-43). Nitekim din duygusunun doğuştan var olduğuna dair Kur'an (er-Rum, 30/30) ve Sünnette (Buhârî, "Cenâiz", 79) yer alan bilgiler, inanma duygusunun insanın ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir.

Çocukta doğuştan potansiyel olarak var olduğu kabul edilen din duygusunun teşekkülünde, şekillenmesinde ve gelişmesinde çevresel etkenlerin önemi oldukça büyüktür. Nitekim çocuğun içinde bulunduğu çevrenin özellikleri, çocukta din duygusunun erken ya da geç uyanmasına sebep olabileceği gibi, sağlıklı ve sağlıksız bir şekilde gelişmesine de neden olabilir (Dam, 2017, 65). Gazzâlî bu konuda "insan bulunduğu kabın şeklini alan sıvı gibidir" (Gazzâlî, 1974, 56) benzetmesiyle çocuğun dini ve ahlaki gelişiminde çevre faktörünün önemine vurgu yapmıştır. Buradan hareketle, çocuğun dini gelişimini olumlu veya olumsuz etkileyen en önemli unsurun çevre olduğu, genellikle dindar bir çevrede/ailede yetişen çocuklarda din duygusunun daha erken yaşlarda uyan-

dığı araştırmaların ortaya koyduğu bir sonuçtur. Bu bağlamda anne-babanın çocuğa karşı beslediği şefkat ve merhamet hisleri, uyumlu bir aile birlikteliğine bağlı olup, ailede oluşan bu mutluluk atmosferi de çocuğun dini gelişiminin olumlu bir ortamda şekillenmesine ve sürdürülmesine zemin hazırlar.

Bebeklik evresinde (0-2 yaş) dini bakımdan gözle görülecek dini tezahürlere pek rastlanmaz. Ancak bebeklik evresini izleyen ilk çocukluk evresinde (3-6 yaş) ise, dini tezahürler daha belirgin bir hal almaya başlar. İlk çocukluk evresinde ise çocuk, çevresindekilerin her türlü hareketlerini bilinçli veya bilinçsiz olarak taklit ve tekrar eder. (Peker, 2011, 103; Şentürk, 1997, 42-43). Dolayısıyla çocukta öğrenmenin ilk şeklinin ve yolunun çevresinde gördüğü davranışları taklit etmek olduğunu ve çocuk üzerinde kalıcı etki bırakmanın en iyi yolunun da ona davranış modeli sunmak olduğunu belirtmek gerekir.

Okul çağı olarak isimlendirilen (6-11 yaşlar) dönemde ise, çocuk belli bir olgunlaşma seviyesine gelmiş, beden ve ruhen okuma ve yazma için gerekli güce kavuşmuştur. Çocuk bu dönemde, dinin birtakım sorularını daha rahat anlamaya ve öğrenmeye, ahlaki konuları da kendine göre değerlendirmeye başlar. İlk çocukluk evresinde, Allah'ı insana ait modeller, çizgiler içinde düşünen çocukta bu antropomorfik düşünce yerini git gide sembolik ve soyut anlayışa bırakır (Armaner, 1980, 86; Bovet, 1958, 18-19).

Görüldüğü üzere, çocukta din duygusunun gelişimi, belirli basamaklara göre şekillenmekte ve bazı temel özellikler göstermektedir. Bu özelliklerinden ilki ve en temeli, çocuğun doğduğu andan itibaren başlayan ve yaşamı boyunca da belli düzeyde devam eden "himaye altında bulunma" duygusudur. Bu duygunun, çocukta dini duygunun esas çekirdeğini teşkil eden, "Allah'ın yardımına sığınma" duygusuna çok benzediği ve çocuktaki dini inancın gelişmesinde bir başlangıç noktası olduğu kabul edilmektedir (Vergote, 1978, 315-316; Yavuz, 1992, 39-43). Nitekim çocuk, yetişkinlerin bakım ve himayesine muhtaçtır. Bu ihtiyaçlar hem maddi hem de manevi ihtiyaçlardır. Başkaları tarafından korunduğunu, sevgi ve şefkat gördüğünü hisseden çocukta büyük bir güven duygusu oluşur. Kendisini seven, koruyan ve bakan varlıklar olarak anne-babaya bağlılık gösterir (Dam, 2017, 66). Bu nedenle anne-babanın çocuklar için güvenli bir liman olması, çocuklarda güven duygusunun pekişmesinde önemli rol oynar. Yapılan araştırmalarda, bebeklik döneminde oluşan güven duygusunun daha sonraki gelişim dönemlerinde Allah'a güven duygusuna dönüşeceği belirtilir. Bir anlamda inancın temelleri olarak görülen çocuktaki güven duygu-

su, anne-babanın sorumluluğunda gelişen temel bir duygudur. Bu temel duygunun, ilgisizlik, aile içi kavgalar, şiddet, niteliksiz iletişim, temel ihtiyaçların giderilmemesi gibi insani olmayan nedenlerle örselenmesi, çocukta ömür boyu sürecek bir dengesizlik ve güvensizlik atmosferi oluşturabilir (Yavuz, 1992, 23-24). Bu nedenle olumlu bir dini gelişim süreci yaşaması istenen çocukların, şiddetten uzak olumlu bir aile ortamına sahip olması oldukça önemlidir.

Çocuğun dini gelişim açısından üzerinde durulması gereken temel özelliklerinden birisi de çocuğun meraklılık duygusu/soru sormaya düşkünlüğüdür. Özellikle 4-6 yaşlarında çocuklar “ne, neden, nasıl” gibi sorularla her şeyin aslını öğrenmeye çalışır. Çocuk bu yaşlarda belli seviyeye gelmiş, dünyayı tanımaya, olayların sebep ve sonuç ilişkilerini görmeye ve anlamaya, eşyanın özelliklerini kavramaya başlamıştır. Dolayısıyla çocuk bir yandan gelişimini sürdürürken bir yandan da bir takım şeyleri öğrenmek amacıyla o kadar bilmeye ve öğrenmeye heveslidir ki, bu nedenle bu döneme “soru çağı” da denilmiştir (Şentürk, 2007, 47; Yavuz, 2012, 48). Elbette çocuk her konuda olduğu gibi dini ve ahlaki konularda da sorular soracaktır. Çocukların bu yöndeki merakını iyi değerlendirmek, onların sorularına uygun şekilde ve sabırla cevap vermek dini ve ahlaki değerlerin yerleşmesi açısından anne-baba ve eğitimcilere düşen bir görevdir.

Dini gelişim açısından çocukların diğer temel özellikleri ise, kolay inanırlık ve taklittir. Çocuk kolay inanırlık özelliğinin etkisiyle başlangıçta kendisine anlatılanlara ve duyduklarına itiraz etmeden, sorgulamadan, şüphe etmeden içtenlikle inanır. (Köylü-Oruç, 2017, 37-56; Dam, 2017, 66-96). Bu noktada aile, çocuğun kolay inanırlık özelliğini kullanarak bilinçli ya da bilinçsiz bazı dini bilgiler verebilir. Ancak verilecek dini bilgilerin çocuğun dini gelişimini olumlu yönde etkileyebilecek özellikte olması oldukça önemlidir. Çocukların büyükelirini taklit ederek ibadetlere katılmaya istekli olması da, onların ruhundaki “kolay inanırlık” özelliğine bağlanmıştır (Starbuck, 1998, 189). İslam düşünürü Gazzâli de “çocuğun kalbi, pırlanta gibi temiz, saf ve bomboştur. Gördüğü ve duyduğu her şeyi almaya kabiliyetli, yöneltilen her şeyi yapmaya meyyaldir (eğimlidir)...” (Gazzâli, 1974, 58) diyerek çocuğun çabuk inanma ve kolay etkillenme özelliğine dikkat çekmiştir.

Yetiyecek nesiller anne-babaların birer eseridir. Dolayısıyla anne-babaların çocuğa karşı tutumları ve kullandıkları disiplin yöntemlerinin yanında, anne babaların kendi aralarındaki ilişkilerinin sağlıklı ve sağlıklısız olması da

çocuğa yansımaktadır. Öyle ki, çocuğun içinde bulunduğu ailenin özellikleri, çocukta din duygusunun erken ya da geç uyanmasına sebep olabilirken, (Dam, 2017, 65) ailede anne-babanın ilgisizliği, kendi aralarındaki ilişki düzeyinin zayıflığı, çocuk psikolojisi ve eğitimi konusunda yetersizliği, boşanmaya bağlı ailenin parçalanması, şiddet, ailenin zorlayıcı ve baskı oluşturunca bir özellik taşıması gibi birçok etken çocuğun dini gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca bebeklik ve ilk çocukluk döneminde çocukta oluşan güven eksikliği, ilk yaşanan olumsuz dini tecrübeler, çocuğu kontrol edebilme vasıtası olarak korkuya dayalı bir eğitime başvurulması, ailenin çocuğa yeteri kadar sevgi aktarmaması gibi unsurlar da çocuğun dini gelişim sürecini olumsuz yönde etkilemektedir (Selçuk, 2011, 89-90; Şentürk, 2017, 32). Buradan hareketle, çocuğun dini gelişimine etki eden en önemli faktörün aile olduğu, özellikle aile bireylerinin dini tutum ve davranışlarının çocuk üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiler bıraktığı söylenebilir.

1.2. Çocuğun Ahlaki Gelişim Özellikleri

Yaratılanların en üstünü olarak dünyaya gönderilen insanı değerli kılan en önemli yönlerinden birisi güzel ahlakıdır. Ahlak, öğrenme yoluyla edinilen, insanlar arası münasebetleri ilgilendiren, hayatımızın şekil almasında etkili faktörlerden biridir. Ahlak, bireyin doğru ile yanlış ayırt edebilmesini sağlayan ilkeler ve değerler bütünü olup, günlük hayatımızın önemli bir parçasıdır. Bu bağlamda ahlaki gelişim bireyin, toplumun değer yargılarını kazanarak içinde bulunduğu çevreye uyumunu, kendi ilke ve değer yargılarını oluşturmalarını amaçlar (Karaman, 2000, 23).

Ahlaki gelişim, kişilik gelişiminin önemli parçalarından biri olup çocuğun toplumsallaşma süreci içinde neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda bir bilinç geliştirmesi ile ilgilidir. Ahlaki gelişimin önemli unsurları, bireyin sorumluluk sahibi olduğu çevresine, topluma, diğer bir ifadeyle iletişim içerisinde olduğu dünyaya karşı kendisini ne kadar sorgulayabildiği ve denetleyebildiğidir. Bu nedenle ahlaki gelişiminin birincil hedefi, bireyin evrensel ilkeler, doğru-yanlış, hak ve adalet kavramları doğrultusunda kendi doğrularını ve ilkelerini geliştirmesidir (Hökelekli, 1998, 180-192; Onur, 2017, 172-175). Bireyin ahlaki gelişim özelliklerini bilmek, ahlak eğitimi açısından oldukça önemlidir. Çünkü anne-baba ve çocuğun eğitimiyle meşgul olanlar, bu özellikleri bilirlerse daha etkili ve kalıcı bir eğitim yapabilirler.

Çocuk doğuştan hazır bir ahlaki yapıya sahip olarak dünyaya gelmez. Bu nedenle ahlak gelişimi, erken yaşlardan itibaren çocuğun etrafındakilerle ilişkileri sonucunda başlar, ilerleyen yaşlarda pekişir. Dolayısıyla çocuğun içinde yetiştiği aile çevresi, onun ahlak anlayışının gelişmesinde önemli rol oynar. Nitekim cömertlik, cimrilik, savurganlık, tutumluluk, düzenlilik, temizlik gibi pek çok ahlaki değerlerin yanında, doğru-yanlış, iyi-kötü, yapılması hoş karşılanan-karşılanmayan davranışların neler olduğuna dair yargılar da aile vasıtasıyla öğrenilir. Bu yargılar ise, kişinin kendi davranış ve eylemlerini de belirleyen, neleri yapıp-yapmama konusundaki kendine has inançlar ve değerler sisteminden kaynaklanmaktadır. Çünkü ahlak bir hayat tarzıdır ve bu hayat tarzını şekillendiren, kişinin inanç ve değerler sistemidir.

Ahlaki gelişimin de şekillendiği yer ailedir. Bu kurumda insana huzur ve mutluluk getirecek olan eğitim, bireyin ilgi ve yeteneklerini, zayıf ve güçlü yönlerini tanımayı gerektirir. Zira şiddetin temelinde eğitimsizlik ya da çarpık eğitim anlayışının yattığı unutulmamalıdır (Yılmaz, 2010, 113). Bu nedenle çocuğun ahlaki eğitiminde de gelişim dönemi özelliklerinin bilinmesi oldukça önemlidir. Bu konu birçok psikoloğun ilgisini çekmiş ve konu üzerinde teoriler üretmişlerdir.² Ancak burada konumuzun sınırlarını aşmamak adına bu teorileri ilgili eserlere bırakarak, kısaca ahlaki gelişim dönemi özelliklerinden bahsedilerek, ahlaki gelişimde ailenin rolüne değinilecektir.

Okul öncesi dönem olarak bilinen (0-6 yaş) dönemde çocuk, doğru-yanlış kavramlarını önceleri kavrayamaz. Ancak üç yaşlarından itibaren başkasının oynadığını ondan habersiz almanın hırsızlık olduğunu sezebilmektedir. Bu dönem çocuğun karakterin büyük kısmın oluştuğu dönem olması nedeniyle, anne-babaların çocuğa karşı tutum ve davranışlarının tutarlı olması son derece önemlidir. Nitekim kararlı ve tutarlı davranışlar karşısında onlarda iyi-kötü, doğru-yanlış kavramları oluşmaya başlar. (Hökelekli, 2016, 175; Başaran, 2005, 154).

Temel eğitim çağında (7-11 yaş) ise, çocuğun ahlaki gelişiminde ailenin yanında, okul ve arkadaşlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle ailede öğrenilen ahlak kuralları ile okulda öğrenilenler birbirine uyumlu olmalı, ters

2 Örneğin, Jean Piaget, ahlaki gelişimi a) dışa bağımlı dönem-10 yaşına kadar-, b) özerk dönem-10 yaşından sonra- olmak üzere iki dönem halinde ele alır ve çocuğun ahlaki gelişiminin onun zihinsel gelişimine paralel olarak meydana geldiğini ifade eder. Lawrence Kohlberg ise, Piaget'in iki basamak olarak ele aldığı gelişim dönemlerini üç dönem halinde ele almıştır. Bunlar, a) gelenek öncesi dönem (3-9 yaş), b) geleneksel dönem (9-14 yaş), c) gelenek sonrası dönem (14 yaş ve sonrası). Geniş bilgi için bk. Güngör, 2010, 30-39; Yavuzer vd. 2008, 267-275.

düşmemelidir. Bu dönemde yavaş yavaş çocukta vicdan gelişmeye başladığından, ahlaki değerlerin gelişmesi için çocuğun yaptığı davranışların niçin iyi ve niçin kötü olduğu belirtilmelidir. Bu noktada çocuklara uzun uzun öğüt vermek yerine, somut örneklerle kısa açıklamaların yapılması daha uygundur.

Yine bu dönemde ahlaki değerlerin yerleşmesi için takdir ve teşvik önemlidir. Bu yaş döneminden sonra kişi, ergenlik dönemine girmiş, zihinsel açıdan soyut işlemler dönemine ayak basmış ve vicdan gelişimi belli bir düzeye gelmiş olur. Birey artık körü körüne değil, bilerek iyi-kötü değerlendirmesi yapar. İlk dönemlerden beri öğrendikleri bilgilerle ideal bir ahlak anlayışı geliştirebilir (Şentürk, 1997, 41; Başaran, 2005, 155).

Görüldüğü üzere ilk yaşlardan itibaren çocuğun ahlak gelişiminde de en önemli kurum ailedir. Aile, ahlaki duyguların uyandırılması, uygulanması ve ahlaki bilgilerin kazandırılması yoluyla ahlak eğitimi görevini ifa eder. Çocuğun ahlaki gelişiminde ailenin bu önemli ve büyük görevi asla göz ardı edilmemelidir. Bu konuda ailenin; çocuğun çevresinde iyi ahlak özellikleri gösterilmesi, çocuğun istek, arzu ve eğilimlerinin iyi yöne kanalize edilmesi, çocuğun iradesi ve kişiliğinin güçlendirilmesi ve çocukta iyi bir vicdan gelişiminin sağlanması (Peker, 1991, 164-170) gibi bazı hususlara dikkat etmeleri gerekir.

Ahlak sadece bilgi değil, duygu ve hareket unsurlarına da dayanmaktadır. Ahlaki davranışın bilhassa duygu yönü, aile içinde gelişir. Çünkü davranışlarımız aile bireylerine olan duygusal bağlarımızla sıkı sıkıya ilgilidir (Aydın, 2005, 41-54). Ancak bireyi her yönüyle bir bütün olarak geliştirme süreci olan eğitim, yanlış uygulama ve anlayış nedeniyle bazen huzursuzluğun ana kaynağı haline gelebilir. Şayet bireyin eğitim süreci sağlıklı bilgiler, uygun ilke ve yöntemlerle yapılamazsa onun şiddetten uzak bir dünya görüşüne sahip olması zordur.

Yaratılış özellikleri itibariyle hem iyiliğe ve hem kötülüğe meyilli olan insanın duygularının iyi yönde geliştirilmesi eğitimin hedefleri arasında gösterilmiştir. Ancak şiddet ortamında yetişen ve ailesinde sağlıklı bir eğitim almayan bireylerde bazı yanlış düşüncelerin oluşması kaçınılmazdır. Ailede şiddete tanık olan birey, gücü yetenin şiddet uygulayabileceğini, toplumda saygınlığın yolunun güçlü olmaktan geçtiğini, haklının değil güçlünün övüldüğünü, saldırıda bulunmanın kahramanlık gösterisi olduğu gibi yanlış ahlaki düşüncelere sahip olabilir (Yılmaz, 2010, 113). Netice itibariyle sağlıklı bir aile eğitiminden

mahrum büyüyen çocuk, yaşadığı ve gördüğü kötü örneklerden etkilenererek ahlaki gelişimini de olumsuz yönde geliştirebilir.

Ailede çocuğun dini ve ahlaki gelişim özellikleri ile ilgili yukarıda verilen açıklamalardan hareketle, çocuğun ailede dini ve ahlaki değerlerin gelişiminde aile ortamı ve anne-baba tutumlarının son derece önemli olduğu görülmektedir.

2. Aile Ortamının Önemi

İnsanın eğitim gördüğü ilk kurum ailedir. Bu nedenle sevgi ya da şiddete dayalı bir hayat anlayışının ilk eğitimi ailede alınır. Her çocuk, içinde yetiştiği aile fertlerinin davranışlarını izleyerek sevgiyi, şefkati, hoşgörüyü veya şiddeti benimser. Dolayısıyla anne-baba başta olmak üzere aile bireylerinin birbirlerine karşı sevgi ve şefkati oldukça önem taşımaktadır. Çünkü yetişmekte olan nesle sevgi de şiddet de aile yoluyla aktarılabilmektedir (Düzgüner-Martı, 2020, 476).

Şiddet kültürü içerisinde sosyalleşmiş çocukların ve ergenlerin, okullarında veya çevrelerinde kendi akranları arasında ortaya çıkan çok küçük bir anlaşmazlığı bile şiddet yoluyla çözme çabalarını aile ortamında görülen/yaşanan şiddetle açıklamak mümkündür. Nitekim lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada öğrencilerin %74'ünün ailede şiddet gördüğünü belirtmesi toplumumuzda şiddet eğiliminin ne kadar yaygın olduğunu gözler önüne sermektedir. Aynı araştırmada şiddeti başkalarına uygulayan gençlerin oranı ise %65'tir. Anne-babayı birbirine şiddet uygularken görenlerin oranı da %51'dir (Kılavuz, 2006, 252-305). Çocuğun en fazla özdeşleştiği kişiler arasında baba ve öğretmenlerin ilk sırada yer alması (Hökelekli, 2016, 38) göz önüne alındığında, çocuk ve gençlerin onları model alması ve onlar gibi şiddet içeren davranışlar geliştirmeleri daha iyi anlaşılabilir. Dolayısıyla aile ortamında bir hayat tarzı olarak görülen şiddet eğiliminin, bireyin ileriki hayatlarında da kendini gösterebileceği ve yerleşik bir tutum haline dönüşebileceği anlaşılmaktadır.

Araştırmalar, aile davranışlarını belirleyen etmenlerin de anne-babaların geçirdiği çocukluk ve ergenlik dönemi yaşantıları olduğu ortaya koymaktadır (Kızmaz, 2005, 149-174). Bu bağlamda çocukluk döneminde şiddete maruz kalan ya da tanık olan bireylerin şiddete daha çok eğilimli oldukları, çocuklukta şiddete maruz kalmadığı halde babasının annesine şiddet uyguladığına

şahit olmuş çocukların ileride kendi eş ve çocuklarına şiddet uygulama oranları iki kat fazla olduğu tespit edilmiştir (İbiloğlu, 2012, 208-211; Görgülü, 2016, 103-104). Nitekim sosyal öğrenme kuramına göre, ailenin etkisi ile oluşan şiddet eğilimlerinin aile ortamında öğrenilen bir davranış olduğu ileri sürülmektedir (Bandura, 1999, 21-41).

Ailede sevgi ve şefkat ortamında yetişen ve buna bağlı olarak temel güven duygusu sağlıklı gelişen bireylerin ise, kendilerine ve çevrelerindeki insanlara güvenle baktıkları ve karşılaştıkları sorunlarla başa çıkabilme konusunda daha başarılı oldukları görülmüştür (Akbağ-Erturan, 1995, 5). Ancak bunun tam tersi bir aile ortamında yetişen çocukların ise, kendilerine yönelik olumsuz duygular geliştirerek kendilerini değersiz hissettikleri, saldırganlık duygularını şiddete dönüştürdükleri, çevrenin ilgisini çekebilmek amacıyla saldırgan ve düşmanca tutum ve davranışlar geliştirdikleri belirlenmiştir (Akbağ - Erturan, 1995, 6; İbiloğlu, 2012, 211).

Buradan hareketle ailede sevgi ve şefkat ikliminde yetişmeyen çocukların, gençliklerinde ve yetişkinliklerinde birtakım sorunlarla karşılaşacağı, oluşabilecekleri ailenin de sorunlu olabileceği, (Kirkpatrick, 2006, 133-172) nihayetinde zamanla bu düzensiz gelişimin en sonunda mutsuz bir toplum ortaya çıkarabileceği söylenebilir.

Aile ortamı çocuğun psikolojik ve sosyal gelişimine olduğu kadar onun dini ve ahlaki gelişimine de olumlu veya olumsuz etki yapmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in *"Her doğan çocuk fitrat üzere doğar, sonra anne-babası onu Hristiyan, Yahudi ya da Mecusi yapar"* (Buhârî, "Cenâiz", 79, 80; Müslim, "Kader", 22-25) hadisi anne-babadan oluşan ailenin etkisini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Çocukta fitri olarak var olan din duygusunun, erken veya geç ortaya çıkmasında, sağlıklı veya sağlıksız bir şekilde gelişmesinde ailenin önemi büyüktür. Zira aile dini ve ahlaki ilişkilerin ve davranışların modelidir. Dini ve ahlaki değerler ailede temsil edildiği şekliyle çocuğun dünyasına girer (Yavuz, 2012, 44; Dam, 2017, 86). Bu konuda yapılan araştırmalar, çocukların ailede yaşanan dini ve ahlaki yaşayıştan etkilendiklerini, bununla birlikte istikrarlı ve huzurlu bir aile ortamında yetişen çocukların ise, dini ve ahlaki değerlerle ilgili konular hakkında anne-babalarıyla görüş birliği içerisinde olduklarını, önemli konular üzerinde onlarla uzlaşma sağlayabildiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca bireydeki inanç zayıflığının da, zayıf anne baba ilişkilerine dayandığına dikkat çekilmektedir (Kirkpatrick, 2006, 152). Bu nedenle zayıf ve

güvensiz bir aile ortamı yerine, güçlü ve güven veren aile ortamlarında yetişen çocukta anne-babasının inanç ve tutumlarının daha etkili olması kuvvetle muhtemeldir.

3. Ailede Ebeveyn Tutumları ve Rol Modellik

Ailede anne-babaların çocuk eğitiminde sergiledikleri tutumlara ilişkin literatüre göz atıldığında pek çok anne-baba tutumunun olduğu görülmektedir. Bu tutumların ortak yönleri incelendiğinde tutumları; seven, demokratik, mü-kemmeliyetçi, aşırı müdahale edici ve koruyucu, aşırı serbest, tutarsız ve ilgi-siz olarak gruplandırmak mümkündür (Hökelekli, 2016, 195; Yörükoğlu, 2020, 152-154).

Dünyaya tertemiz ve kusursuz olarak gönderilen çocuğu, insan olma yolunda yönlendiren ve ona mensubu olduğu kültürel ve dini değerlerini aktaran ilk kurum ailedir. Çocukta doğuştan var olan din duygusunun uyandırılması, geliştirilmesi ve şuurlu hale getirilmesi için aile ortamı ve anne-baba tutumları son derece önemlidir. Bunların oluşabilmesi için öncelikle sevgi dolu bir aile ortamına ve ilgili bir anne-baba tutumuna ihtiyaç vardır. Dolayısıyla sevgi ve ilgi dolu ebeveyn tutumları çocuğun sağlıklı bir ruh ve beden gelişimine olduğu kadar, onun dine karşı tutumunda, dini ve ahlaki gelişiminde etkili olacaktır (Hökelekli, 2016, 234). Bu itibarla çocuk eğitiminde baskıcı, aşırı serbest bir tutum yerine, disiplin ve sevginin bir arada bulunduğu ebeveyn tutumlarının sağlıklı sonuçlar vereceği söylenebilir. Nitekim yapılan araştırmalarda da seven, ilgi gösteren, çocuğunu benimseyen ailelerin çocuklarının sağlam kişilik geliştirdikleri, ruhen daha sağlıklı oldukları ve özgüvenlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Yörükoğlu, 2020, 144).

Eğitimde en temel ve etkili öğrenme yolu gözlem ve taklittir. Anne-babanın çocuğa model olma ilkesi, yaşayarak eğitime ve bizzat iyi davranış örnekleri sunma gibi özellikleriyle eğitimde tartışmasız kabul edilen bir husustur. Nitekim çocuk açısından ne söylenildiğinden çok, ne yapıldığı daha önemlidir. Çocuğun alıcı durumda olması nedeniyle anne-baba çocuğun davranışlarının şekillenmesinde bir modeldir. Zira çocuklar dini tutum ve davranışlarının çoğunu aile içinde, anne babalarını taklit ederek öğrenirler. Bu taklit veya model çocuğun ruhuna işlemekte, duygularına tesir etmekte ve onu belli bir yöne çevirmektedir (Ay, 1994, 167-169; Aydın, 2005, 84; Dam, 2017, 88). Aslında anne-babanın birbirlerine karşı tutumları aile ilişkilerinin temelini belirler.

Çünkü çocuk, aile ortamında yaşanan tüm ilişkileri en ince ayrıntısına kadar gözlemleyerek değerlendirir ve kendi kavram hazinesine yükler. Dolayısıyla sevgi, saygı, işbirliği, anlaşma, bağlılık gibi olumlu değerleri ya da çekişme, çatışma ve anlaşmazlık gibi olumsuz durumları aile ortamında sergilenen davranış şekilleriyle öğrenir ve onları taklit etmeye başlar (Yavuzer, 2011, 24).

Çocuk psikolojisi üzerine yapılan araştırmalar, çocuğun bir modele ve örneğe ihtiyacı olduğu görüşünde birleşmektedir. Böyle bir durum karşısında çocuk, güvendiği ve etkilendiği anne-babasının sözlerini ve davranışlarını gözleri bir kamera, kulakları bir ses kayıt cihazı gibi kaydedecektir. Bu nedenle diğer gelişim özelliklerinde olduğu gibi dini ve ahlaki değerlerin gelişiminde de anne-babalara büyük görevler düşmekte ve dini ve ahlaki değerlerin çocuklara aktarılmasında/kazandırılmasında bu taklitçilik yeteneklerinden yararlanmalıdır. Ailede yaşanan, aile fertlerince kutsal sayılan, saygı duyulan her tür olay, hal ve davranış çocukları etkileyeceği için anne-baba ve ailenin diğer büyükleri mümkün olduğu kadar davranışlarında dikkatli olmak ve iyi örnekler oluşturmak durumundadırlar. Çünkü çocuğun dini ve ahlaki değerlerinin iyi bir şekilde gelişmesinde ve müspet davranışlarının artmasında anne-babanın iyi bir “rol model” olması oldukça önemlidir.

Çocuklar anne-babalarına benzer ve onların karakterlerini yansıtır. Bu benzeme aile bireylerinin söz, tutum, davranış, olaylar karşısında gösterilen tepki vb. gibi tüm hayat biçimleridir (Köylü, 2009, 397).

Sürekli aile içi çatışmaların, tartışmaların, kavgaların olduğu bir evde yetişen bir çocuğun çevresinde ve okulunda kavgacı olması kaçınılmazdır. Sevgiyle hoşgörüyle büyüyen çocuk ise, başkalarına da sevgi ve hoşgörüyle davranacaktır (Dam, 2017, 88). Bu nedenle anne-babalar nasıl çocuk yetiştirmek istiyorlarsa öncelikle kendi davranışlarıyla o yönde model olmaları gerekmektedir. Buradan hareketle örnek olma yoluyla eğitimin, İslam terbiye metodunun esaslarından birini teşkil ettiğini, Hz. Peygamber’in bu konuda bütün insanlığa ve çocuklara örnek bir şahsiyet olduğunu ve yapılanın, söylenenden daha etkili olduğunu ifade etmek gerekir.

4. Aile İçi İletişim ve Sosyal Çevre

İnsanı diğer canlılardan farklı ve üstün kılan pek çok özellik vardır. Bunlardan biri de, onun öğrenme ve olgunlaşma sonucu muazzam bir iletişim aracı olan dil ile iletişim kurabilecek güce sahip olarak yaratılmış olmasıdır. Kişiler

arasındaki karşılıklı bilgi, duygu, düşünce, beceri, tutum ve davranışların çeşitli yollarla başkalarına aktarımı demek olan iletişim, (Koç, 2016, 14) insan hayatının her alanını kuşatan vazgeçilmez bir etkinliktir. Aile içi iletişim de, ailenin mutluluk ve mutsuzluk durumunu, kalitesini, huzur ve sükûnet eylemini ortaya çıkaran özellikleriyle son derece önemlidir.

Aile içi iletişim, aile üyelerinin birbirlerine sözel ve sözel olmayan davranışları ile verdikleri tepkileri ve mesajları kapsar (Cebeci, 2015, 95-96). Bu iletişim doğru şekilde sağlandığı zaman, insanlar karşısındakinin duygu ve düşüncelerini anlayabilir hale gelecektir. Nitekim aile demek, bireyler arasındaki güçlü bağ demektir. Güçlü bağlar, ailede güçlü iletişimin oluşmasını, aile bireylerinin mutlu ve huzurlu bir şekilde varlığını sürdürmesini sağlar (Dökmen, 2019, 42-45). Bununla birlikte aile içi iletişimde konuşmayı tartışmaya, tartışmayı kavgaya sürükleyen öfke, sabırsızlık ve “biz” dili yerine “sen” dili kullanımları şiddet kapsamına giren iletişim hatalarıdır. Hâlbuki Kur’an iletişimimizde uymamız/uygulamamız gereken kuralları koyarken yumuşak söz (Tâ-hâ, 20/44), gönül alıcı, tatlı, merhametli söz (el-İsrâ, 17/23-28), doğru söz (en-Nisa, 4/9), güzel, meşru söz (el-Bakara, 2/235) gibi konuşma formlarını sunmaktadır.

Bireyin ilk iletişimi aile içerisinde öncelikle anne-baba ve sosyal çevresiyle olur ve iletişimi bu çevre içerisinde öğrenir. Kişi eğer sevgi, merhamet, hoşgörü, adalet, sabır, vefa gibi dini ve ahlaki değerlere inanan ve bunları hayatlarına yansıtabilen kişiler ise, aralarındaki iletişim de bu yönde olacak ve problemlerin çözümünde şiddet dışında yollar arayacaklardır (Düzgüner - Martı, 2020, 475). Ancak aile ve sosyal çevre içindeki iletişim kavga, şiddet, çatışma, saldırganlık boyutunda ise o zaman da çatışma olarak aktarılır (Dökmen, 2019, 56). Unutmamak gerekir ki, şiddet davranışları doğuştan var olan bir duygu değil, sonradan öğrenilen bir olgudur. Şiddet duygusuna kapılan bütün çocuklar ve yetişkinler, bunları kendi anne-babalarından ve sosyal çevrelerinden öğrenirler. Kuşkusuz hiçbir anne-baba çocuğuna şiddet duygusu aşılama çalışmaz. Ne var ki çocuklar şiddet duygusunu anne-babasına bakarak öğrenirler. Sürekli olarak şiddet davranışları içerisinde bulunan, döven, vuran ve kıran anne-babaların yetiştirdikleri nesiller de ister istemez önlerindeki modeli takip edecekler ve onlar gibi olacaklardır (Aydın, 2007, 236). Bu nedenle ailenin en temel görevlerinden biri, çocuklara iletişimi iyi bir şekilde öğretmek, örnek olmak ve aktarmaktır ki, bu görev de rastgeleliğe bırakılmayacak kadar önemlidir.

Çocuğun, aile içinde dini ve ahlaki değerlere uygun yaşantılar geliştirebilmesi, karşılaşılabilecek sorunları çözebilmesi, ancak sağlıklı iletişimlerle mümkün olabilir. Bu nedenle sevgi ve huzur dolu bir aile ortamında kurulacak sağlıklı iletişim önemlidir. Zira çocuğun yaşı ne olursa olsun anne-babanın çocukla kuracağı etkili bir iletişim, çocuğun ilk yaşantılarının örülmesinde büyük önem taşıdığı gibi çocuğun kişilik gelişiminde de olumlu etkiler yaratacaktır (Cebeci, 2019, 53).

Aile içi iletişim, eşler arası iletişim ve anne-baba ile çocuklar arası iletişim olmak üzere iki şekilde ele alınabilir. Her iki durumda da yanlış ya da yetersiz iletişim ailede sorunlara yol açan nedenlerin başında gelir. Özellikle ailedeki bu sağlıklı iletişimden en çok etkilenen yine çocuklardır. Çünkü kimliği, kişiliği ve psiko-sosyal yapısı ailede şekillenecek olan çocuklardır. Aile içi iletişimin sağlıklı olması bütün bunlara olumlu katkı sağlayacaktır.

5. Ailede Dini ve Ahlaki Değerlerin Temel İlkeleri

Yukarıda şiddetin önlenmesinde ailede dini ve ahlaki değerlerin temel ilkeleri arasında yer alan anne-babanın rol model olması ve aile içi etkili iletişim konularına temas edilmiştir. Bu başlık altında ise, bunlardan başka ailede çocuğa dini ve ahlaki değerlerin öğretilmesinde dikkat edilmesi ve uyulması gereken bazı temel ilkeler (Aybey, 2018, 544-560) ele alınacaktır.

5.1. Gelişim Dönemlerini Bilme

Her canlı gibi insan da belirli gelişim dönemlerinden geçerek yaşamını sürdürür. Bu gelişim dönemlerinin özelliklerinin bilinmesi, çocuğun eğitimi ile ilgilenen herkese büyük kolaylıklar sağlar. Bu nedenle çocuğun dini ve ahlaki eğitiminde çocuğa verilecek eğitimin etkili ve kalıcı olması için çocuğun gelişim dönemlerinin bilinmesi oldukça önemlidir. Gelişim kavramı, bireyin gelişimine bağlı olarak, hayat seyrinin belirli dönemlerine özgü bir faaliyet olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte belirlenen yaş aralıkları herkes için aynı olmayabilir. Gelişimin süresi ve zamanı çocukta çocuğa değişebilir. Çünkü kalıtım, beslenme, sağlık durumu fiziksel çevre şartları kişilerin gelişimini etkileyen önemli faktör olup, bu konuda insanlar arasında farklılıklar vardır (Yavuzer vd. 2008, 268-269).

İnsanın gelişim dönemleri düşünüldüğünde, dini duygu ve düşüncenin iyi bir şekilde işlenmesi ve çocuğun bu yöndeki ihtiyaçlarının karşılanmasının

gerekli olduğu en kritik dönem, dinle ilgili soruların oldukça yoğun olarak yaşandığı ilk çocukluk dönemidir (Fersahoğlu, 1997, 175). Bu aşamada çocuğun dini ve ahlaki gelişim özellikleri bilinerek ona göre eğitim yapılması, çocuğun dini ve ahlaki değerleri öğrenmesini olumlu yönde etkileyecek ve söz konusu değerlerin çocuk tarafından benimsenip kazanılmasını kolaylaştıracaktır. Bu itibarla çocuğun gelişim dönemleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan ailelerin, çocuklarının eğitiminden istedikleri sonucu almaları mümkün görülmemektedir.

Çocuğun dini ve ahlaki değerlerinin sağlıklı ve olumlu bir şekilde geliştirelebilmesi için zihinsel, duygusal, fiziksel ve psiko-sosyal gelişimlerinin bilinmesinin yanında, onların dini ve ahlaki gelişim özelliklerinin bilinmesi ve eğitim sürecine dahil edilmesi de gereklidir (Dam, 2017, 64). Çünkü her yaşın ve her gelişim döneminin kendine özgü bir niteliği vardır. Bu nedenle eğitimcilerin, eğitim verdikleri bireyleri çok iyi tanımaları ve gelişim basamaklarının hangisinde, hangi dini ve ahlaki değerlerin öğretimine hazır bulunduğunu tespit etmeleri gerekir. Bu tanıma ve tespit de, psikoloji ve eğitimin verilerini dikkate alarak çocuğun gelişim dönemlerinin bilinmesiyle mümkün olur. Nitekim Hz. Peygamber de *“İnsanların akılları miktarına göre onlarla konuşunuz”* (Ebu Davûd, “Edeb”, 20) buyurarak insanların gelişim seviyelerine göre konuşulmasını tavsiye etmiş ve kendisi de bunu bizzat uygulamıştır.

5.2. Hikâye ve Masallardan Yararlanma

Hikâye, bireyin kişisel ve ruhsal gelişimi üzerinde son derece etkili olan ve uluslararası geçerliliğe sahip çocuk ve gençlerin eğitiminde önemli bir pedagojik araçtır (Okumuşlar, 2006, 237-238). Hikâye, sözlü anlatıma sahip her alanda kullanılabildiği gibi özellikle dini ve ahlaki eğitimde, sosyalleştirme ve kültürlendirmede de oldukça önemlidir. Çünkü hikâyede insanı etkileyen bir güç vardır. Bu nedenle hikâyeler, etkili ve kalıcı olması, anlatımı kolaylaştırması gibi yönleriyle eğitim ve öğretim açısından önemlidir. Kur’an-ı Kerim’de birçok kıssa, dini ve ahlaki konuların anlatımında kullanılmıştır (Bilgin, 1994, 51). Dolayısıyla kıssaların bazı ilkeler çerçevesinde, uygun yöntemlerle kullanıldığında hem dini ve ahlaki değerlerin aktarımında hem çocukların iyi yetişmelerinde hem de öğrenmenin daha etkili ve kalıcı olmasında işlevsel bir rol oynayacağı söylenebilir.

Çocukların hikâyelere ve masallara karşı büyük bir ilgi duyduğu bilinen bir gerçektir. Çocukların hikâye ve masallara ilgi duyduğu dönemlerde dini ve ahlaki değerlerle ilgili hikâye ve menkıbeler, çocukta dini ve ahlaki duyguyu uyandıracak ve güçlendirecektir. Çünkü hikâye ve masallar bir taraftan çocuğun hayal güçleri geliştirilirken, diğer taraftan soyut kavramların somutlaştırılmasına yardımcı olacaktır.

Hikâye ve masallar -titizlik ve dikkatle seçilmiş olmaları halinde- çocuğun örnek alması ve özdeşleşmesi için de son derece önemlidir. Hikâye ve masalları dinleyen çocuk, onların kahramanları ile özdeşleşerek, bir takım asil davranışları/dini değerleri benimseyecek, hayatını o çizgide yaşama gayreti içine girecektir. Bu nedenle çocukların dini duygularının gelişiminde, dini ve ahlaki değerlerin öğretilmesinde başta anne-baba olmak üzere, çocuğun eğitimini üstlenen kişilerin hikâye ve masallar vasıtasıyla çocuklara dini ve ahlaki değerleri öğretmenin faydalı olacağı söylenebilir (Bilgin, 1994, 51; Öcal, 2005, 62-63).

5.3. Sevgi ve Hoşgörü

Çocuklara dini ve ahlaki değerleri kazandırmak için vazgeçilemeyecek unsurlardan birisi de kuşkusuz sevgi ve hoşgördür. Zira çocuk, sevmeye ve sevilmeye muhtaç olan bir varlıktır. Bu nedenle çocuğun dini ve ahlaki gelişiminde sevgi ve hoşgörüye dayanan ilişki ve eğitimin önemi açıktır. Sevgi, hoşgörü ve güvenliğin doğal kaynağı olan ailenin, sevmeye ve sevilmeye muhtaç olan çocuğa sevgi, barış, hoşgörü anlamına gelen İslam dininin eğitim ve öğretiminde baskı ve zorlama yapması düşünülemez (Köylü, 2003, 393-394).

Dilin iletişimde önemli bir etken olduğu ve din eğitiminde önemli bir rol üstlendiği gerçeğinden hareketle, dini ve ahlaki değerlerin aktarımında sevgi dilinin de önemi büyüktür. Nitekim din eğitiminde bireyi başarıya götüren en önemli etkenlerden birisi kuşkusuz dildir. Bu nedenle temelinde sevgi olmayan hiçbir eğitimin başarıya ulaşması düşünülemeyeceği gibi, din eğitiminde kullanılacak dilin güzel bir üslupla ve güzellekle söylenmesinin emrolunmuş olması (el-İsra, 17/53; el-Bakara, 2/83) ve Hz. Peygamber'in örnek hayatında bunu görmemiz, eğitimde sevgi ve sevgi dilinin çocuklara dini ve ahlaki değerlerin öğretilmesinde ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle anne-babanın çocuğa karşı beslediği şefkat ve merhamet hisleri, uyumlu bir aile birlikteliğine bağlı ailede oluşan mutluluk atmosferi çocuğun dini ve ahlaki gelişimi-

nin olumlu bir ortamda oluşmasına ve sürdürülmesine zemin hazırlayacağını belirtmek gerekir.

Çocuklarda sağlıklı bir din duygusunun oluşması ve gelişmesi öncelikle ailenin yaşantısı, davranışı ve sevgisi ile mümkün olabilmektedir. Sevginin hâkim olduğu bir ailede büyüyen çocuğun, ileriki dönemlerinde her bakımdan başarılı, dini ve ahlaki değerlerle barışık olduğu gözlemlenmiştir (Önder, 2013, 1285-1298). Bu nedenle dini değerleri çocuklara öğretirken sevgi unsurunu ve iletişimde sevgi dilini ön planda tutmak, bu değerlerin çocuklar tarafından içselleştirilmesinde ve çocukta karaktere dönüşmesinde oldukça önemlidir. Çocukluğunda yeterli sevgi görmeyen insanların, başkalarını sevmekte zorluk çektikleri bilinen bir gerçektir. Bu nedenle, başta Allah ve Peygamber olmak üzere dini kavramları, dini değerleri çocuğa öğretebilmek için, onu yeterli ve ölçülü bir şekilde sevmek, sevgiyi hissettirmek ve bu şekilde bir eğitim vermek gerekir.

5.4. Uygun Zaman ve Ortam

Çocuklar zamanlarının büyük bir bölümünü aile ortamında geçirirler. Dolayısıyla çocuğun eğitiminde uygun zamanın yanında, uygun ortam da önemlidir. Çünkü uygun aile ortamı çocuğun diğer gelişimlerinde olduğu kadar, onun dini ve ahlaki gelişiminde de olumlu bir etkiye sahiptir. Eğitime başlamanın uygun zamanı konusunda ise çocuk gelişimi ile ilgilenen eğitimciler farklı yaşlar ifade etseler de, anne-baba ile çocuk arasında güvenli bir bağ kurulduğunda öğrenmenin başlaması için uygun zamanın olduğu üzerinde birleşmişlerdir. Bununla birlikte eğitimciler, 4-5 yaşlarından itibaren çocukların kalplerine hitap edebilmenin mümkün olduğunu belirtirler (Şentürk, 2008, 12-16). Dolayısıyla bu yaşlarda çocuktan, yapabileceği ve hoşlanacağı bazı isteklerde bulunulabilir.

Çocukların eğitiminde her yaşın ayrı bir önemi olmakla birlikte, dini duyguların gelişimi, dini ve ahlaki değerlerin öğretilmesi açısından okul öncesi dönem “altın çağ” olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle okul öncesi dönemin iyi değerlendirilmesi anne-babanın neyi, nerede ve ne zaman öğreteceğini bilmesi önem arz etmektedir.

Sonuç

Aile toplumu meydana getiren parçaların en küçüğü, eğitimin gerçekleştirildiği ilk yerdir. İnsanlar, değerlerini yeni nesillere aile aracılığı ile aktarır. Yetişkinlikte bireyin sahip olduğu tutum ve davranışlar, inanç ve değer yargılarının temelleri çocukluk döneminde ailede atılır. Bu nedenle çocuğun diğer gelişim alanlarında olduğu gibi, dini ve ahlaki değerleri öğrenmesinde ve uygulamasında birinci derecede hem etkili hem de sorumlu olan kurum ailedir. Huzurlu bir aile ortamında olumlu ve bilimsel temellere dayalı olarak verilecek dini ve ahlaki değerler, hem şiddetin önlenmesine hem de bireyin sağlıklı bir dini ve ahlaki gelişimine imkân verecektir.

Bununla birlikte çocuk açısından ne söylenildiğinden çok, ne yapıldığı daha önemlidir. Çocuğun alıcı durumda olması nedeniyle anne-baba çocuğun davranışlarının şekillenmesinde en önemli modeldir. Dolayısıyla aile içi kav-galar, ilgisizlik, niteliksiz iletişim, olumsuz model olma, şiddet gibi olayların yaşandığı aile ortamları bireyin hem dini ve ahlaki gelişimi açısından hem de gördüğü olumsuzlukları ileriki hayatında uygulama açısından sağlıklı/olum-suz ortamlardır. Dolayısıyla olumlu bir dini ve ahlaki gelişim süreci yaşaması istenen çocukların şiddetten uzak olumlu bir aile yapısına sahip olması son derece önemlidir. Bu noktada dini referanslar önem kazanmakta, Kur'an'ın in-sana bakışı, aile felsefesi ve Hz. Peygamber'in eşleri, çocukları ve torunlarıyla oluşturduğu aile içi iletişim uygulamaları şiddetin önlenmesinde önemli bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

Ailede çocuğa dini ve ahlaki değerlerinin öğretilmesinde psiko-pedagojik açıdan dikkat edilecek ilk ilke, “gelişim, öğrenme ve davranış kazanma” ile ilgili literatürü dikkate almaktır. Dolayısıyla anne-babaların çocuklara dini ve ahlak değerleri sağlıklı bir şekilde öğretebilmesi ve bunların davranış haline getirilebilmesi için çocuğun zihinsel, fiziksel, duygusal ve psiko-sosyal gelişimlerinin yanında, onların dini ve ahlaki gelişim özelliklerini bilinmesi ve eğitim sü-re-cinde bunların dikkate alınması gerekmektedir. Ailede çocuğa dini ve ahlaki değerlerin öğretilmesinde çocuğun gelişimsel özelliklerini bilmenin yanı sıra, anne-babanın çocuğa olumlu rol-model olması, ailede etkili iletişim, sevgi ve hoşgörü ortamının da oldukça önemli olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları Araştırması*. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Ankara: BAAK Yayınları, 1995.
- Akbağ, Müge - Erturan, Nurcler. "Liseli Ergenlerin Anne-Baba Tutumlarını Algılamaları ile Uyum Düzeyleri Arasındaki İlişki". *Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/8 (1995), 1-15.
- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.
- Ay, Mehmet Emin. "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuklar Üzerindeki Etkisi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 167-169.
- Aybey, Salih. "Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 544-560.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2007.
- Bandura, Albert. "Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective", *Asian Journal of Social Psychology* 2 (1999), 21-41.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2005.
- Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*. Ankara: 2009.
- Bilgin, Beyza. "Ahlak Terbiyesinde Dini Hikayeler". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 49-56.
- Bovet, Pierre. *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*. Çev. Selahattin Odabaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958.
- Cebeci, Suat. Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Dam, Hasan. "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Ed. Mustafa Köylü. Ankara: Nobel Yayınları, 2017.
- Dökmen, Üstün. İletişim Çatışmaları ve Empati. İstanbul: Remzi Yayınları, 2019.
- Düzgüner, Sevde-Martı, Huriye. "Aile İçi Şiddetin Önleyicisi Olarak İslam'ın Merhamet Temelli Aile Modeli". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/42 (2020), 457-490.
- Fersahoğlu, Yaşar. "Din Eğitimi ve Öğretiminde İnsanı Tanımanın Önemi". *İslam Araştırma Dergisi* 2/2 (1997), 171-194.
- Fidan, Hafsa. *Değişen Dünyada Kadın*. Ankara: DİB Yayınları, 2008.
- Fromm, Erich. *İnsandaki Yıkıcılığın Kaynakları*. Çev. Ş. Alpagut. İstanbul: Payel Yayınları, 1984.

- Görgülü, Faruk. "Aile içi Şiddetin Önlenmesinde Dinin Rolü". *Diyanet İlmi Dergi* 2 (2016), 97-113.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.
- Hökelekli, Hayati. "Çocuk ve Gençlerde Şiddet Olgusu ve Önlenmesine Yönelik Öneriler". *Değerler Eğitimi Dergisi* 14 (2007), 61-78.
- Hökelekli, Hayati. "Çocukta Ahlâk Gelişimi". *İSAV Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.
- İbiloğlu, Aslıhan Okan. "Aile İçi Şiddet". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/2 (2012), 204-222.
- Kahraman, Melis Sedef - Çokamay, Gökçe. "Aile İçi Şiddet ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri: Temel Kavramlar, Güvenlik Planı Hazırlama ve Alternatif Tedavi Model Örnekleri". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 8/4 (2016), 321-336.
- Kılavuz, M. Akif. "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi". Ed. Hayati Hökelekli, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2006.
- Kızmaz, Zahir. "Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/2 (2005), 149-174.
- Kirkpatrick, Lee A. "Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi". Çev. Mustafa Koç. *Bilimname* 10 (2006), 133-172.
- Koç, Ahmet. *Din Eğitiminde Etkili İletişim*. İstanbul: Rağbet yayınları, 2016.
- Köylü, Mustafa. "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (2003), 69-87.
- Köylü, Mustafa-Oruç, Cemil. *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2017.
- Okumuşlar, Muhittin. "Din Eğitiminde Etkili Bir Yöntem Olarak Hikâye". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 236-248.
- Onur, Bekir. *Gelişim Psikolojisi Yetişkinlik-Yaşlılık-Ölüm*. Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- Osofsky, J. D. "Children who witness domestic violence: the invisible victims". 9/3 (1995), 1-16.
- Önder, Mustafa. "Sevgi, Din Dili ve Hikâyelerin Çocukların Din Eğitimindeki Yeri ve Önemi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/3 (2013), 1285-1298.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Peker, Hüseyin. *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Özellikleri -Ailede, Okulda, Camide-*. Samsun: Eser Matbaası, 1991.

- Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2020.
- Starbuck, Edwin D. *The Psychology of Religion*. New York: Walter Scott, 1998.
- Şentürk, Habil. *Eğitim Psikolojisi*. Isparta: Tuğra, 2002.
- Türkiye’de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması (SHÇEK-Unicef) Özet Rapor. 2010.
- World Health Organization, *The Who Multi-Country Study on Women’s Health and Domestic Violence Against Women*. Genova: World Health Organization, 2013.
- Yavuz, Kerim. *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*. Ankara: Çocuk Vakfı Yayınları, 1992.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012.
- Yavuzer, Yasemin-Demir, Zekeriya-Çalışkan Mustafa. “Okullarda Saldırganlık/Şiddet: Okul ve Öğretmenle İlgili Risk Faktörleri ve Önleme Stratejileri”. *Milli Eğitim Dergisi* 41/192 (2011), 43-57.
- Yılmaz, Hüseyin. “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 93-124.
- Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı /Çocuk Yetiştirme Sanatı ve Kişilik Gelişimi*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2020.

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE OKULDA DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLER

Hasan MEYDAN

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, hasanmeydan@sakarya.edu.tr

Giriş

Okul ve ilişkili ortamlarda eğitim-öğretim misyonunu ihlal eden, güvenliği zora sokan, öğrenciler ve okul çalışanlarının fiziki ve manevi sağlıklarını olumsuz etkileyen veya sahip olduklarını hedef alan her türlü zarar verici eylem şiddet olarak kabul edilebilir. Eğitimle şiddetin pek çok kesişim noktasına sahip olduğunu varsayabiliriz. Farklı bireylerin bir arada bulunduğu bir ortam olarak okul hem şiddetin ortaya çıkması hem de şiddete karşı bilinçli bir eğitim ve farkındalık sürecinin yürütülmesi için imkanlar sunar.

Okul toplumsal bir ortamdır ve okul toplumunu oluşturanlar, okulun içinde yaşadığı toplumdan okula gelen bireylerdir. Doğal olarak, okul toplumunu oluşturan bireyler, içinden geldikleri toplumun özelliklerini de beraberlerinde getirmekte, okul dışında öğrendikleri davranışları okula taşımaktadırlar. Bu davranışlar olumlu olabildiği gibi olumsuz davranışlarda olabilmektedir (Hoşgörür - Orhan, 2017). Şayet okul ortamı öğrencilere farklılıklarına, çıkar çatışmalarına ve güçlü rekabete rağmen nasıl barışçıl bir biçimde bir arada yaşayabileceklerine dair bir laboratuvar olarak yapılandırılabilirse sözü edilen eğitim ve farkındalık gerçekleştirilebilir. Aksi durumda ise okulun şiddetin tezahürü için zemin oluşturabilecek yönü öne çıkmış olur.

Okul, toplum içinde çoğu zaman rastlantısal olarak gerçekleşebilen ve bu nedenle de doğrultusu kestirilemeyen eğitim olgusunun planlı bir şekilde yürütülmesi için oluşturulmuş bir kurumdur. Bu kurum, insanlık tarihinde her zamankinden daha fazla günümüz çocuğunun hayatında yer etmektedir. Okullar akademik, ekonomik ve politik fonksiyonlarının yanında öğrencilerin top-

lumsal değerleri içselleştirerek onların toplumun maddi ve manevi açıdan başarılı bir ferdi olmalarını amaçlar. Okulun fonksiyonu bireyin sadece devletle ya da ekonomik kurumlarla ilişkisine dair değil; komşusuyla, iş arkadaşıyla, eşiyle vb. çok boyutlu bir ilişki yumağı oluşturan birey hayatının bu alanlarla ilişkisini kurgulamayı da içerir. Bu nedenle okulların görevleri arasında okul programında açık olarak belirtilen veya belirtilmeyen değerleri öğretmek, öğrencileri toplumun değer, norm ve davranış kuralları doğrultusunda eğitmek, onların ahlaki gelişimine katkıda bulunmak, karakterini ve benlik algısını olumlu yönde etkilemek önemli yer tutar.

Günümüzde çok yaygın bir toplumsal sorun haline gelen ve okul, aile ve toplumda sıklıkla görölen şiddeti sadece polisiye tedbirlerle çözmek mümkün değildir. Aile ve okullarda ahlak ve değerler eğitime önem verilmeli, öğrencilere bu eğitimin gerektirdiği davranışlar kazandırılmalıdır. Bunu yaparken çocuklarda bağımlılık, sağlıklı cinsellik eğitimi, şiddet, zorbalık vb. alanlara ilişkin eğitimin kuru bilgi aktarmanın ötesinde manevi, hissi bir etkilenmeyi gerektirdiği unutulmamalıdır. Olumsuz gençlik eğilimlerini önlemeye aday bir eğitim aynı zamanda gençlerin kimlik ve özgüven gelişimini ve öz değerleri özümseyebilmelerini amaç edinmelidir. Çünkü eğitimde çocuğa kim olduğuna ilişkin duygusal bir hassasiyet, varlığına ilişkin bir anlam hissi kazandırmadan şiddet ve diğer olumsuz eğilimlere ilişkin kesin bir tutum geliştirmek mümkün görünmemektedir (Meydan, 2015).

Okul, sahip olduğu sistem içinde her öğrenciden belli standartlara uymasını ve çalışmasını ister. Bu bakımdan iradeyi güçlendirme, vazife yapma, sabır ve sebat gibi meziyetlerin kazanılması bakımından etkili bir irade eğitimi imkânı sunar. Ancak iradenin aktif şeklinin gelişebilmesi için düzenli geribildirim sağlayan aktif bir disiplin sistemi gerekir. Bu sistem sürekli katı ve kesin bir sistemden çok yarı kesin ve öğrenciye tercihler sunan bir sistem olmalıdır. Bu sistemde okulun en mühim vazifelerinden biri öğrencilere manevi düşünce alışkanlığı yani ahlak ve değerler üzerine düşünme, hayattaki olaylara ve kendi davranışlarına merhamet, sevgi, adalet, saygı, hoşgörü vb. pencerelerinden bakabilmek kabiliyeti kazandırmaktır. Bunun kazanılabilmesinin en iyi yolu eşya ile insanlar arasında doğrudan ve devamlı münasebetler kurulmasını sağlamaktır. Bu nedenle şiddet olgusu göz önünde bulundurularak kurgulanacak bir eğitim ortamı onun hem insanın aşkın yönünü hem de bir birey olarak gerçekler dünyası içinde yaşadığını göz önünde bulundurarak ne aşırı teorik/afaki ne de aşırı mekanik kurgulanmalıdır.

Şiddeti “insanın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne yönelik her türlü maddi ve manevi saldırı ve olumsuzluk” (Erdem, 2019, s. 60) olarak tanımlamak mümkündür. Gücün, kuvvetin, otoritenin ve üstünlüğün kötüye kullanımı ile ortaya çıkan sınır ihlalini ifade eden şiddet kişiye, gruba, bir ırka yönelebildiği gibi, bir hayvana, bir bitkiye, bir nesneye, bazen bir fikre ya da bir değere yönelik olarak da ortaya çıktığına şahit olunabilir. Şiddet bazen de kişinin kendine yönelik olarak ortaya çıkar; intihar, bunun en uç örneğidir. Sigara kullanmak, uyuşturucu ya da uyarıcı madde kullanmak, riskli araba kullanmak, rastgele cinsel ilişkiye girmek, yani kendine ruhsal ya da bedensel olarak zarar verebilecek tutum ve davranışların hepsi aslında kendine yönelik şiddetin ve saldırganlığın örnekleri arasında kabul edilir (Aydın, 2015). Bağımlılık, riskli davranışlar gibi şiddetin pek çok görünümü okul ve gençlik çağı ile yakından bağlantılıdır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 19 ve 28. maddelerinde şiddet davranışlarının önlenmesi için okulun görev ve sorumluluklarına işaret edilmektedir (MEB, 2014). 19. maddede “Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, çocuğun anne-babasının ya da onlardan yalnızca birinin, yasal vasi veya vasilerinin ya da bakımını üstlenen herhangi bir kişinin yanında iken bedensel saldırı, şiddet veya suiistimale, ihmal ya da ihmalkâr muameleye, ırza geçme dâhil her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunması için; yasal, idari, toplumsal, eğitsel bütün önlemleri alırlar.” ifadeleriyle çocukların okul ortamında korunduğunu garanti etme sorumluluğu okula yüklenmektedir. 28. maddede ise okul disiplinin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde ve sözleşmeye uygun olarak fiziksel ceza ve onur kırıcı davranışlardan uzak biçimde yürütülmesinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm önlemleri almayı zorunlu kılar.

Okul ortamında gerek yetişkinlerden küçüklere gerekse çocukların akran gruplarına bilinçli ya da ihmal nedeniyle uyguladığı/yansıttığı pek çok şiddet davranışı ile karşılaşmak mümkündür. Bunlar arasında en sık karşılaşılabiller psikolojik şiddet kapsamına giren sistematik kızgınlık, öfke ve nefret göstermek, yetersizlik hissettirmek, suçluluk hissettirmek, belirsizlik yaratmak, aşağılamak, alay etmek, sürekli eleştirmek, başkalarının yanında küçük düşürmek, sevdiği şeylerden mahrum bırakmak, zayıf noktalarını ve korkularını aleyhine kullanarak tehdit etmek ve korkutmak, onun sevdiği bir şeye ya da onun için değerli olan bir şeye zarar vermek gibi bazen çocuğun yararı (!) düşünülerek yapıldığı varsayılan davranışlar olabilmektedir. Pasif ve dolaylı bir

saldırganlık kullanarak cezalandırmak ve kötü hissettirmek amacını güden tutum ve davranışlar da psikolojik şiddet tanımına girer; küsmek, konuşmamak, surat asmak, terk etmek, terk etmekle tehdit etmek ve aldatmak bunun örneklerinden bazılarıdır (Aydın, 2015).

“Şiddetsiz Okullar İçin Avrupa Şartı” şiddetin önlenmesinde ve şiddete karşı kurumsal bir kültürün oluşturulmasında duyuşsal gelişim ve sağlıklı ilişkiler kurulmasına yönelik önemli tavsiyeleri de içeren sekiz madde de okulda şiddeti ele almaktadır (MEB, 2014):

- » Okul toplumunun tüm üyeleri, güvenli ve huzurlu bir okul hakkına sahiptir.
- » Herkesin öğrenme ve kişisel gelişim için olumlu ve ilham verici bir ortam yaratılmasına katkı sağlama sorumluluğu bulunur.
- » Hiçbir kişisel farklılık gözetilmeksizin herkesin eşit muamele ve saygı hakkı vardır. Ayrımcılığa ve bastırılmaya maruz kalmaksızın herkes ifade özgürlüğüne sahiptir.
- » Okul topluluğu, herkesin haklarından ve sorumluluklarından haberdar olduğunu garanti eder.
- » Demokratik her okul, öğrenci temsilcileri, öğretmenler, aileler ve uygun olduğu hallerde okul topluluğunun diğer üyelerinden oluşan, demokratik yollarla seçilmiş bir karar alma yapısına sahiptir. Bu yapının tüm üyelerinin oy kullanma hakkı vardır.
- » Demokratik bir okulda, sorunlar şiddet olmadan ve okul topluluğunun tüm üyeleri ile iş birliği içinde yapıcı şekilde çözülür. Her okulda, problemleri danışarak ve ara bularak önlemek ve çözmek için eğitilmiş personeli ve öğrenciler vardır.
- » Her şiddet vakası anında araştırılır, ele alınır ve öğrencinin ya da okul topluluğunun diğer üyelerinin müdahil olup olmadığına bakılmaksızın takip edilir.
- » Okul, yerel toplumun bir parçasıdır. Yerel ortaklar ile iş birliği ve bilgi paylaşımı sorunların önlenmesi ve çözülmesinde büyük öneme sahiptir.

Geçmişte çoğu zaman okulda şiddeti meşrulaştırmanın bir aracı olarak görülen disiplin adına şiddetin olumlu hiçbir yararı yoktur; aksine disiplinsizli-

ği artırır. Fiziksel ya da psikolojik şiddete uğrayan çocuğun kişiliği tahrip olur, onuru zedelenir, gururu incinir ve kendisini değersiz bulur. Sadece görünüşte geçici bir sükûnet sağlamasını yanlış anlayanlar, şiddetin olumlu eğitici rolü olduğunu vehmederler. Oysa fiziksel şiddet, görünürdeki sükunetin altında müt-hiş tahribat yapar; bireyin kişiliğinde adeta telafisi mümkün olmayan yaralar açar, psikolojik sorunlar oluşturur. Bu sorunların o bireyde nerede, ne zaman, nasıl tezahür edeceği kestirilemez. Şiddet, çekici değil, iticidir. Bu yüzden şiddet uygulayanlar, ilgili bireyin (çocuğun, öğrencinin) ulaşması planlanan hedeflerden sapmasına, uzaklaşmasına neden olurlar. Uygulanan şiddet, eğitimle öngörülen hedefleri dinamitler; bireyin tam aksi hedeflere yönelmesini doğurabilir. Söz gelimi, dindar olması hedeflenirken, dinden soğumasına neden olunabilir (Aydın, 2015).

Kutsal metinlerde Kabil'in Habil'i öldürmesi şiddet olgusuna dikkatin çekilmesini sağlayan ilk örnek olarak nazara verilmektedir. Bu durum şiddetin insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olmasının yanında, her zaman potansiyel bir tehdit olarak görülmesi gereğine dikkat çekme olarak da yorumlanabilir. Şiddetin bu derinlikli kökeni nedeniyle insanoğlu şiddetin oluşmasını önlemeye yönelik psikolojik, eğitimsel, ekonomik, kültürel, politik tedbirleri aktif bir şekilde hayata geçirmelidir. Eğitim özelinde düşünürsek gençliğin sorunlarını şiddet kullanarak çözmeye kalkmasının en önemli nedeni, yetiştiği kültürün doğasında şiddetin var olmasıdır. Bir toplumda iyi dövüşmek, sanatsal etkinliklerden fazla ilgi görüyorsa, istenilmeyen davranışlar şiddetle bastırılıyor ve şiddeti kullanan kişi toplumda itibar görüyorsa, şiddet alt kültürü oluşmuş demektir. Aile ve okuldan başlayarak delikanlılık döneminde devam eden dayak kültürü, "dayak cennetten çıkmadır, dayak yemeden adam olunmaz" düşüncesi, insanların sorunların çözümünde şiddetin önemli olduğuna inancını artırabilmektedir. Başvurulan her şiddet eylemi aynı zamanda ortaya çıkacak olan bir diğer şiddet eyleminin referansı konumundadır. Yani şiddet şiddeti üretmektedir (Gündüz, 2016).

Okullarda güçlü olanın zayıf olanı sindirmesi şeklinde tezahür eden şiddet çoğunlukla saygı, sevgi, merhamet, empati ve hoşgörü gibi değerlerin yoksunluğunun bir belirtisi olarak görülebilir. Bu nedenle değerleri geliştirmeye yönelik çalışmalar okulda ve okul sonrası hayatta şiddetin önlenmesine yönelik önemli bir imkandır. Ancak okulun günümüzde yüklendiği misyonun bu ahlaki fonksiyonu yerine getirmesine imkân tanıyıp tanımadığı tartışmalıdır. Pek çok eğitimcinin düşüncelerine tercüman olacak şekilde Berkowitz ve Bier (2004)

okulu testte çıkması beklenen her neyse düşünmeksizin onu ezberlemeye ve öğrencilerin bedensel ve ruhsal enerjisini sıkıştırmaya çalışan bir düdüklü tencere olarak tanımlamaktadır. Sadece bilişsel ve mekanik yetenekler yönünden ele alınan insan, karşısındaki insanları da salt mekanik, duygu boyutu olmayan varlıklar olarak algıladığı için onlara kolayca zarar verebilir duruma gelir (Kaymakcan - Meydan, 2014). Nitekim bilimsel kuram ve verilerin, şiddet ve savaşı haklı kılmak amacıyla kötüye kullanılmasına tarihte sıklıkla müracaat edilmiştir (Işık, 2015). Okulun şiddete ilişkin sorumluluğunu ele alırken başta öğretmenler olmak üzere eğitimin paydaşları bu sorunlu durumun bilincinde olmalıdır.

Şiddetin oluşması ve meydana gelmesinde psikolojik, ekonomik, kültürel, politik bileşenleri içeren birçok unsur vardır. Bunlardan bazıları; sosyal eşitsizlik, adaletsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, refah ve ilginin paylaşımı gibi insanlar arasındaki önyargıları körükleyen faktörlerle bağlantılıdır. Okulda basit bir adaletsizlik düşüncesinin veya kendini meşru yollarla göstermede başarısızlığın başkalarına önyargıya dönüşmesi sık rastlanılan durumlardandır. İnsanlar arası ilişkilerde önyargılardan tamamen arınmak mümkün olmasa da önyargıların şiddet göstergelerine dönüşmesini önleyebilecek mekanizmalar geliştirmek mümkündür. Bunun için de bireyin öncelikle kendinin farkına varması, kendi değerinin bilincinde olması gerekir. Kendi değerinin farkında olmayan, okul ortamında kendisini değerli hissedemeyen bireyler önyargılarını daha da büyütüp olumsuz sonuçlara yol açabilecek hale getirirler. Bireyin kendisinin değerini kavraması noktasında inanç ve değer eğitimi okul görevlilerine güçlü bir araç kazandırır. İnanç ile hayatı anlamlandırma her bireyin Allah'ın eşsiz bir eseri olduğu fikrini bireye fısıldarken onun kendini değerli hissetmesi için pek çok neden bulabileceğine ilişkin öğretileri de ona sunar.

İnsanlığa dünyada insanca bir yaşam ve bu yaşama bağlı olarak huzur ve refahın, ahirette de felahın ilkelerini göstermek üzere gelen peygamberlerin temel misyonlarından birisi ahlaki güçlendirmek olmuştur. Bu misyonun önemini Kur'an-ı Kerim'de geçmiş peygamberlerin toplumları ile ilişkileri anlatılırken inançla birlikte en çok üzerinde durulan konuların insanlar arasında zulüm ve şiddeti körükleyen sosyal konulara ilişkin oluşundan anlamak mümkündür (Araf Suresi 7/74-81; Hud Suresi 11/84-85). Hz. Muhammed (s.a.s) "Ben ancak ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim" (İmam Malik, "Hüsnü'l Hulk" 8) hadisiyle insanlık için ahlak ve değerlerin önemini açık bir biçimde dile getirmektedir. Öte yandan hadis, nübüvvet silsilesinin temel mis-

yonunun “ahlaki güzellikleri tamamlamak” olduğunu da ima etmektedir. Günümüz toplumlarında kötüleşen gençlik eğilimlerinden olan şiddet ve saldırganlık, hırsızlık, kopya, otoriteye saygısızlık, akranlarına karşı gaddarlık, önyargı, kötü dil /argo kullanımı, cinselliğin kötüye kullanımı, ben merkezlilikteki artış ve toplumsal sorumluluktaki d    , alkol ve uy       gibi davranı lardaki artışlar inancın eğitimde kadim ve evrensel ahlaki fonksiyonunu yeniden dikkate almayı zorunlu kılmaktadır.

Okulların gittikçe yaygınlaşan olumsuz gençlik eğilimlerini azaltmaya yönelik fonksiyonları ve bu fonksiyonu yerine getirirken inanç ve değerler eğitiminin katkısı son 30 yılda başta ABD olmak üzere tüm dünyada daha fazla dikkate alınmaktadır. Bu konuda ABD’de y r t len karakter eğitimi çalışmalarının   nc lerinden olan Thomas Lickona (1991)’ya göre okullarda ahlaki gelişim için özel bir çaba harcanması öncelikle huzurlu bir eğitim ortamı oluşturulması için elzemdir. Saygı, sevgi ve güvenin olmadığı okullarda öğretmenlerin özveriyle çalışmalarını özellikle de kaliteli yeti mi  kişilerin öğretmenlik mesleğini seçmelerini sağlamak güçtür. Eğer iyi öğretmenleri bu mesleğe çekmek veya bu meslekte tutmak istiyorsak okulda ahlaki eğitim yapmak ve bu yolla okulu daha az şiddet ve stres içeren bir yer haline getirmek zorundayız. Okulda disiplin problemleri çoğu zaman bir kontrol problemi olarak tanımlanır. Oysaki disiplinin bir kontrol problemi olmadığını bir ahlaki gelişim problemi olduğunu anlayıp okulları hem öğretmenler hem de öğrenciler için daha yaşanır, sosyal ve akademik düzeyi daha yüksek kurumlar haline getirmek mümkündür. Çocuklar birbirlerine fiziksel ya da psikolojik şiddet uyguladıklarında aslında bu onların birbirlerini önemsemeyi ihmal ettikleri, birbirlerine saygı duymadıkları anlamına gelir.

1. Öğretmen Tutumları ve Rol Modellik

Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet’in ba larında talim ve terbiyede inkılabı çokça emek sarf etmiş bir kişi olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu gencecik bir gönüllü  ğretmen olarak ilk vazifesine ba ladığı Sirkeci’deki bir mektepte kendi  ik yeti üzerine falakaya yatırılan bir çocuğun gözlerinin içinde “Bu duruma sen neden oldun, insan onurunu çiğnemenin ne kadar acı ve çirkin olduğunu gördün. Bu falakayı sana ceza ve bütün hayatında azap olsun diye yiyeceğim.” sözlerini okur (Baltacıoğlu, 1998). Bu okuyu  onun ömrü boyunca savunacağı, en ideal eğitim sistemleri bilgiyi en iyi öğretenler değil, disiplin metotları en hür ve vicdani olanlarıdır, düşüncesinin yerleşmesinin zeminini oluşturur.

Çünkü böyle bir eğitim sistemi ancak bilgi ve fikirlere hayat verecek güçlü şahsiyetler yetiştirebilir. Okulda güçlü ahlaki şahsiyetlerin yetişmesi ise onların ruhuna idealler ve özgüven ilham edebilen öğretmenler sayesinde gerçekleşir.

Duyuşsal eğitimde en etkili öğrenme yollarından birisi sosyal öğrenmedir. Çocuk veya genç uzlaşmayı da şiddeti de içinde yetiştirdiği toplumda gayri ihtiyari olarak bulur ve çeşitli tecrübelerle onları içselleştirir. Çocuğun ailesinden sonra en önemli sosyalleşme ortamlarından olan sınıfın şiddet konusundaki farkındalığı ve sınıfa liderlik eden öğretmenin bu konudaki hassasiyeti öğrenciye etki eden pek çok faktörle birlikte öğrencinin şiddete karşı tutumunun oluşmasında önemli bir faktördür. Sınıfta öğrencilerin kendi aralarında ve öğretmenle ilişkilerinde şiddetin yeri, derslerin işlenişinde seçilen eğitim materyallerinin şiddeti içermesi ve özendirme durumu, öğretmenin üslup ve disiplin anlayışı, akademik ve pedagojik yetkinliği/yetersizliği ve yetersizlikleri kapatmak için kullandığı yöntemler şiddeti doğuran araçlar olarak görülebilir.

Eğer öğretmen; sorunları soğukkanlı ve rasyonel bir şekilde çözme becerisine sahip, iyi kişilik örneği ve daima kendisini geliştirmeye çalışan bir kişi ise bu durum öğrencilerine de yansır. Williams'ın işaret ettiği üzere (1993 akt. Sarı 2007:66) öğrenciyi şiddet konusunda tavır almaya yönlendirecek bir değerler eğitimi öncelikle her öğrenciye sorumlu ve aktif bir birey olarak saygı duyan öğretmen pratiğinde hayat bulur. Yapılan araştırmalar ahlak eğitimi konusunda hassas olduğunu belirten birçok öğretmenin arasından yalnızca model olmayı başarabilen öğretmenlerin öğrenciler tarafından ciddiye alındığını ortaya koymuştur. Buna göre model öğretmenler öğrencileri için dürüstlük ve saygıya dayalı bir öğrenme ortamı hazırlayan, üstünlük taslamayan ve asla otoriter olmayan, beklentilerini açıklayan, gerçekten dinleyen, vaatlerini yerine getiren, çalışkan, öğrencilerin öğrenmesi konusuna gerçekten duyarlı olan ve saygıyı sürdüren öğretmenlerdir

Öğretmenler, sadece çocukları eğitmek, onlara belirli bilgi ve beceriler öğretmekle kalmazlar, aynı zamanda onların fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı biçimde gelişmelerine yardımcı olacak ortamlar da yaratırlar. Öğretmenler çocuklarla daha fazla zaman geçirdiklerinden, onların ihtiyaçlarını herkesten daha iyi bilir ve çocuklara yardım edebilirler. Çocukların emniyet ve güven gereksinimlerini ilk fark edebilecek kişiler öğretmenlerdir. Öğretmenler çocukların oyun ve diğer okul etkinliklerine katılması, özellikle travmalar oluşturan afetler, başarısızlıklar, büyük hayal kırıklıkları sonrasında çok ihtiyaç duyduk-

ları, süreklilik, değişmezlik ve normallik hissinin oluşmasına yardımcı olurlar. Bu tür olağanüstü duygu durumlarında normalleşme tecrübesini yaşayamayan öğrencide agresif yönelimler artarken erken müdahale için öğretmenlere önemli görevler düşer. Öğretmenlerin bu rollerini oynayabilmeleri yeterince bilgilendirilmelerine ve bu konuda öğrencilerle nasıl çalışmaları ve nelere dikkat etmeleri, hangi teknikleri kullanmalarının daha yararlı sonuçlar sağlayacağı konusunda yeterince hizmet-içi ve hizmet-öncesi eğitimlerle yetiştirilmelerine bağlıdır (Uğurlu, 2018).

Sınıfta saygı ve sevgiye dayalı bir ortam oluşturabilmesi için öğretmenin kişiliği kadar izleyeceği öğretim ve disiplin stratejileri de öne çıkmaktadır. Öğretmenler öğrenciler arasında ayırım yapmadan, favoriler belirlemeden, onları iğneleyip alaya almadan, onur kırıcı veya özgüvenlerini zedeleyici davranışlarda bulunmadan onları önemseyerek ilgi göstermeli model olmalı ve rehberlik etmelidir. Bunu gerçekleştirebilmek için öğretmenin sınıfta uygulaması beklenen stratejilerden bir kısmı şunlardır (Lickona 1991; Kaymakcan - Meydan, 2014):

- » Öğrencileriyle onların kendisine samimiyetle açılmalarını sağlayacak bir saygı ve sevgi dili geliştirmek,
- » Öğrencilerin yanlış ve eksik cevaplarını doğru yönleri onaylayarak karşılayıp yanlış yapma korkusunu azaltmak,
- » Öğrencilerin okul ve sınıf ortamında çatışma oluşturabilecek düşünceleri, ilgileri ve kaygıları ile ilgili sınıf içi forumlar düzenleyip onların görüşlerine değer vermek,
- » Çocukların kopya çekmek, çalmak, zorbalık ve isim takma gibi davranışların niçin kırıcı ve kötü olduğunu anlamalarına yardım edecek kişisel görüşlerini açıklamak,
- » Dürüstlük ve saygı gibi değerler ihlal edildiğinde insanların yaşadığı duyguların derinliğini göstermek,
- » Her öğrencinin yeteneklerini ve güçlü yönlerini keşfetmeye, açıklamaya ve geliştirmeye çalışmak,
- » Öğrencilere ihtiyaç duyduklarında iyileştirici geri dönütler vermek için birebir görüşmeleri kullanmak suretiyle gerçekleştirilebilir.

Öğretmen sınıfta saygı ve sorumluluğu öğretmek istiyorsa sınıfı bir ahlak topluluğu haline getirmeyi eğitimin en merkezi amacı yapmalıdır. Sınıfı ahlak topluluğu haline getirmek için öğrencilerin birbirini tanımasını sağlama, öğrencilere birbirine saygı duymayı ve önemsemeyi öğretme ve aidiyet duygusunu geliştirme stratejisi çerçevesinde aşağıdaki etkinlik ve yöntemlerden amaçlı olarak yararlanmalıdır (Lickona,1991):

Öğrencilerin Birbirini Tanımasını Sağlamak: Sınıfta ahlaki bir topluluk oluşturmanın ilk adımı öğrencilerin birbirlerini tanımalarını sağlamaktır. Zira birey tanışıklık kurabildiği kişilere değer verir ve onlara kaşı şiddete başvur-maktan daha çok kaçınır. Öğretmen aşağıdaki yöntemlerle bu tanışıklığı sağla-yabilir:

- » Öğrencileri ikişerli gruplara ayırarak birbirlerinin ortak ve farklı yön-lerine, ilgilerine, dair formlar hazırlayıp doldurmalarını ve sınıfla pay-laşmalarını sağlayarak.
- » Öğrencilerin kendilerine dair hazırladıkları formlar ve tanıtım etkin-liklerine dayanan “bil bakalım kim” oyunları oynatarak.
- » Öğrencilere birbirlerinin biyografilerini hazırlatıp bunları sınıf ile pay-laşarak.
- » Öğrencilerin sevdiği ve kendini tanıtan özel eşyalarını sınıfa getirme-sini ve onlar üzerine konuşulmasını sağlayarak.
- » Sınıfta gruplaşmaların önüne geçmek için sıklıkla oturma düzenini kura gibi yöntemlerle değiştirerek.
- » Sınıf içinde etkileşim geliştirmek için değer açıklama ve ahlaki muha-kemenin yöntemlerini kullanıp öğrencilerin kendilerini mutlu eden ve kötü hissettiren davranış/tutumları müzakere etmelerini sağlayarak.

Öğrencilere birbirine saygı duymayı ve önemsemeyi öğretmek: Öğrenci-ler sınıfta genel olarak farklı olanı veya yetersizlikleri bulunanı kabullenmek ve ona saygı duymak istemezler, hatta zaman zaman fiziki ya da psikolojik şid-detle onu sindirme ve dışlama yoluna girebilirler. Ahlaki bir topluluk için farklı olanların da bizimle birçok ortak noktasının bulunduğunu onlara hissettirmek gerekir. Bunu sağlamak için uygulanacak yöntem ve stratejiler şunlardır:

- » Farklı olanların da bizim gibi bir dünyalarının olduğunu, duygu ve dü-şüncelerinin bizim tutumlarımızdan derinden etkilendiğini göstererek duygudaşlık geliştirmek.

- » Farklı olanlara karşı incitici davranışların oluşmasını önlemek için erken dönemden sınıf kurallarını saygı ve nezaket üzerine kurgulamak.
- » Sınıfta sık sık öğrencilerin birbirlerinin takdir ettikleri davranışlarını ifade ettikleri daire zamanı³ etkinlikleri düzenlemek.
- » Öğrencileri ve yaptığı güzel davranışları “güzel davranışlar/salih ameller ağacı” gibi etkinlik/köşeler hazırlayarak tanıtmak/onurlandırmak.
- » Daire zamanı etkinlikleri ile “Şu arkadaşımın şu özelliğini takdir ediyorum” tarzında birbirlerinde takdir ettikleri özellikleri kendi isimlerini yazmadan paylaşmasını sağlamak.

Aidiyet duygusunu geliştirmek: Öğrenci kendini ait hissettiği grubun refahı için çaba göstermeye hatta fedakârlıklar yapmaya hazırdır. Kendini yabacı gördüğü, dışlanmış hissettiği bir gurubun huzur ve selameti ise umurunda değildir ve onu ihlal etmek için çeşitli girişimlerde bulunabilir. Sınıfta ahlaki toplum oluşturabilmek öğrencilerin ortaklık bilinci kazanmasına bağlıdır. Bunu sağlayabilmek için yararlanılacak yöntem ve stratejiler şunlardır:

- » Ortak bir grup kimliği geliştirmek: Öğretmenler bu özelliği sınıfa özgü semboller, ritüeller ve gelenekler oluşturarak geliştirebilirler. Derslere her sabah bir şarkı veya rahatlama egzersizi ile başlamak, haftanın belli bir anını (15-20 dk.) sınıf buluşması için ayırıp burada sınıfa özel güzellikleri (kutlamalar, ödüllendirmeler vb.) paylaşmak, sınıfa özgü bir amblem veya sembol hazırlayıp bunu sınıfa özgü alanlarda kullanmak gibi etkinlikler bu doğrultuda yararlanılabilecek etkinliklerdir.
- » Her öğrencide grubun değerli bir üyesi olduğu düşüncesini geliştirmek: Bunun için sınıf buluşmalarında “bu sınıfta kendimi önemli ve değerli hissediyorum çünkü...” türünden cümleler üzerine müzakere yapmak, küçük de olsa herkesin başarısını sınıfça kutlamak, farklı alanlarda haftanın veya ayın öğrencilerini seçerek onurlandırmak, sınıfta yeterli kabulü görmeyen öğrencilerin katılımı için fazladan gayret göstermek öğretmenlerin yapması gereken çalışmalardandır.
- » Gruba karşı ve grup için sorumluluk geliştirmek: Bu özellik çoğunlukla grup kimliğini geliştirmek ve her öğrenciye grubun değerli bir üyesi

3 Daire zamanı sınıftaki tüm öğrencilerin birbirini görebilecek şekilde oturtulup önceden belirlenen kurallar çerçevesinde teker teker veya gurup halinde belli konuları müzakere edip bir sonuç ilkesi veya metni hazırlamaya çalıştıkları periyodik etkinliktir.

olduğu hissini yaşatmakla gerçekleştirilir. Dolayısıyla ilk iki maddedeki çalışmalar grup için ve gruba karşı sorumluluk hissi geliştirmek için de gereklidir. Ancak grup için ve gruba karşı sorumluluk hissini geliştirmek için sınıftaki herkesin görev ve sorumluluklarını açık ve net bir şekilde tanımlamak, sınıfta kişilere ait sıkıntılar konusunda sınıfın çözüm yolları aramasını teşvik etmek yararlı etkinlikler olarak görülmektedir.

Buraya kadar ifade edilenler sınıfın bir aile ortamına dönüştürülmesi için öğretmenin göstereceği gayretin şiddet kültürünün oluşmamasının önündeki en önemli engel olduğunu göstermektedir. Böyle bir ortam öğrencide dışsal yönlendirmelere bağlı/dışsal ahlaka dayalı olarak şiddet içeren tutumlardan kaçınma eğilimi değil içten doğan/gönüllülüğe dayalı bir ahlakın gelişimine imkân verir. Disiplin yalnızca sınıfta yüzeysel bir barış sağlamak için kullanılan bir araç değil sınıfın ahlaklılığından kaynaklanan bir tavır olur. Ahlaki disiplinin başlangıcı eğitimcinin, öğrencinin olumsuz davranışlarını düzeltme konusunda sorumluluk alması olsa da nihai amacı öğrencide dışsal kontrole değil içsel kontrole dayalı bir disiplin geliştirmektir. Bu nedenle ahlaki eğitim olmaksızın disiplin uygulaması tek başına zayıf bir kontrol problemi olarak kalır. Sınıfta ahlaki disiplini sağlayabilmek için aşağıda verilen etkinlik ve yöntemlerden yararlanılabilir (Lickona, 1991; Kaymakcan - Meydan, 2014):

- » Öğretmen kurallara uyma, kaba davranışlarda bulunmama ve sorumluluklarını yerine getirme konusunda kararlı bir talep karlılık içinde bulunmalıdır. Ancak bu kararlılık saygı ve sevgi ile bütünleşik olmalı kaba bir gaddarlığa dönüşmemelidir. Öğrenci öğretmenini üzmemelidir.
- » Sınıf kuralları ortak müzakere ve kararlarla konmalıdır.
- » Kuralların, karşılıklı ilişkilerin ve sınıf topluluğunun iyiliğine nasıl hizmet ettiği mutlaka derinlemesine müzakere edilmelidir. Öğretmen bu süreçte sürekli kuralları savunan bir pozisyonda olmadan öğrencilerin kuralların gerekliliğini görmelerini sağlamalıdır.
- » Kurallar uygulanması istenen normlar olarak değil; sınıf toplumunun ve sınıftaki her bir bireyin gelişimi için başarılması gereken amaçlar olarak sunulmalı; az, basit ve net kural belirlenmelidir.
- » Kurallar ihlal edildiğinde aşamalı, kişiye özel geri dönüt sağlayan, kendi içinde esnek ve ihlalin sonuçlarını ön plana çıkaran bir yaptırım sistemi uygulanmalıdır.

- » Kural ihlaline veya incitici davranışa yönelik yaptırımlar ihlali ve doğurduğu zararı telafi ettirici, öğrenciye ve durumun özüne uygun olmalıdır.
- » Velileri ahlaki disiplin sürecine dâhil etmek: okulun ilk haftalarında ve gerektiğinde sınıfın disiplin kuralları ve yaptırımları gibi çeşitli boyutları içeren bir planı velilerle paylaşmak; meydana gelen olumlu ve olumsuz gelişmeleri paylaşıp çözüm yollarını birlikte aramak denemelidir.

Bunlar, öğretmen liderliğinde ahlak temelli bir sınıf ortamının şiddet davranışlarını önlemeye katkı potansiyelini ortaya koymaktadır. Ancak eğitimde şiddete karşı ve yapıcı disiplin geliştirmeye yönelik toplumsal farkındalığı geliştirmeye yönelik çabalar ve düzenlemelere karşın eğitim-öğretim ortamlarında şiddetin, özellikle dayanın sürdüğü ve öğretmenlik meslek ahlâkı içindeki yerinin dahi sağlıklı biçimde görülemediğine dair eleştiriler de yapılmaktadır. O kadar ki, okullarda dayak gibi şiddet uygulamalarının yasaklanması, kimi öğretmenler tarafından “öğretmenlik yapamaz hale getirilme” olarak algılanmaktadır (Aydın, 2015). Öğrencilere karşı şiddet kullanmanın ayıplanacak bir davranış haline gelmesi ve böylesi bir değerın tam olarak yerleşmesi için daha fazla mesafe alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

2. Akran İletişimi

“Hayat okuldan daha büyük bir öğretmendir.” mealindeki kadim hikmet antik dönemden İslam eğitimcilerine oradan modern döneme pek çok eğitimci ve düşünürde kendine yer bulmuştur. Özellikle de duyuşsal öğrenmeler söz konusu olduğunda bu hakikat çok daha geçerlidir ve bu nedenle formel eğitimde kazanılanlar ile çocuğun içinde bulunduğu ortamda muhatap olduğu uygulamalar birbirini destekler nitelikte olmalıdır. Okulda eğitim belli oranda ideal değer, tutum, davranış ve kişilikler üzerine kurgulanır. Çünkü eğitimin işlevi geliştirmektir ve gelişim, içinde bulunulan durumun ötesini hedeflemekle mümkündür. Bütün mesele, okul gibi nispeten steril bir ortamda idealize edilenlerin gerçek hayatta ne kadar işlevsel olduğu ve pekiştirildiği ile ilgilidir. Her dönemde okulun idealize ettiği ile gerçek hayat arasında ciddi farklar bulunmakla birlikte modern toplumda medya ve bilişim alanındaki değişimler konuyu daha karmaşık bir hale getirmektedir.

Eğer çevreyi öğrencinin formel eğitim yaşantıları dışında geçirdiği vakitlerde etkileşimde bulunduğu her şey olarak tanımlarsak geçmişte bunun içine aile, akran grupları, arkadaş ortamı, sosyal faaliyetler vb. girerken günümüzde çocuklarımız bunların hepsinden fazla sanal bir çevrede vakit geçiriyor. Adeta öğrenciler için gerçek hayata paralel sanal bir hayattan, gerçek çevrenin yerini alan sanal bir çevreden bahsetmek gerekmektedir. Kısmen televizyon ile başlayan bu sanal dünyanın bireylere arkadaş olma serüveni internet ve taşınabilir cihazlar vasıtasıyla çok daha baskın hale gelmiş durumda. Bu yeni çevre bir yandan kendi değer dünyasını inşa ederken diğer yandan çocuk ve gençleri o kadar yoğun şekilde çevreledi ki eski çevrenin temel elemanları olan aile ve arkadaşlar ya da eğitimde çevreye nispetle merkezi temsil eden okul ve öğretmenler bu çevreyi aşip onlara ulaşmakta zorlanmaktadır.

Şiddetin öğrenilmesinde okul, aile ve çevre üçgeni çok önemlidir. Ancak günümüzde çevre bileşenlerinin en önemlilerinden biri olarak kitle iletişim araçlarının rolü yadsınamaz. Şiddetin üretilmesi yayılması ve örnek alınmasının önüne geçilmesi bağlamında genelde medya özelde ise televizyonlara büyük görev düşmektedir. Çocukların özellikle izledikleri filmlerin, oynadıkları dijital oyunların kahramanlarına öykündükleri ve okulda akran grupları içerisinde söz konusu bu kahramanlara özgü bir tavır ve dil geliştirdikleri bilinmektedir. Çocuklar medyadan sorunları şiddet yoluyla çözmenin mümkün ve gerekli olduğu izlenimi edinmekte ve hayatlarına da bu şekilde uygulamaktadırlar. Bu ortam içerisinde öğretmenler çocukların ahlak temelli bir medya okuryazarlığı ve çatışmaları şiddet içermeyen bir iletişim dili ile çözmeyi sağlayacak beceriler geliştirmelerine yardım etmek durumundadır.

Okullarda eski zamanlardan beri görülen saldırganlık, şiddet ve zorbalık bilişim teknolojilerinin kullanımının artmasıyla sanal aleme taşınmıştır. Siber zorbalık, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak, bir birey ya da gruba yapılan teknik ya da ilişkisel tarzda, zarar vermek amacıyla kötü niyetle ve tekrarlayan eylemler olarak kabul edilmektedir. Teknolojik araçların sahte hesaplar oluşturulmasına imkân vermesi sanal alemin zorbalık için daha uygun bir mekân haline gelmesine neden olmaktadır. Ayrıca geleneksel zorbalıktan farklı olarak siber zorbalık davranışları çok büyük bir kitle tarafından görülebilmekte ve sürekli olarak erişime açık olmasıyla siber zorbalığın tekrarlanmasına neden olabilmektedir. Bu anlamda internetin ve sosyal medyanın kullanımının artması siber zorbalık riskini arttırmakta ve sanal alemin sıklıkla kullananların siber zorbalığa daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir (Demirci, 2018).

Araştırmalar, siber zorbalık davranışlarına maruz kalan öğrencilerin okul yaşamları ile sosyal yaşamlarında ciddi problemlerle karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Siber zorbalık davranışlarına maruz kalan öğrencilerde okuldan soğuma, okuldan kaçma, okul başarısında düşüşler yaşama, derse odaklanamama, arkadaş ilişkilerinde sorunlar yaşama, gergin ve kaygılı olma, kendini kötü, çaresiz ve yalnız hissetme, okula silah getirme gibi davranışları sergileyebildikleri; ayrıca ruh sağlığında korku, üzüntü, depresyon, stres, anksiyete ve intihara teşebbüse kadar varabilecek sıkıntıların meydana geldiği görülmektedir (Dicle, 2018).

Okul ortamında sağlıklı gençlik ilişkileri ve iletişimi ile bağlantılı bir diğer şiddet biçimi flört şiddetidir. Flört şiddetinin en yüksek görüldüğü dönem örgün eğitim çağına denk gelen ergenlik ve gençlik dönemidir. Bu dönemler en riskli grup olan 16-24 yaş gruplarını kapsamaktadır. Ergenlerin ve gençlerin maruz kaldığı flört şiddeti özellikle geleneksel toplumlardaki toplumsal cinsiyet kalıp yargıları nedeniyle çok konuşulmayan/sessiz kalınan, müdahale edilmeyen, mahrem görülen ve ilişki resmi bir boyutta olmadığından dolayı da saklanan/görünmez kılınan bir olgudur. Çoğunlukla herhangi bir toplumsal ya da hukuki meşru zemine oturmayan gençlik ilişkisi şeklinde tanımlanan flört şiddeti bir tarafın diğerine fiziksel ya da duygusal zarar vermesi, cinsel sömürü, ekonomik imkanlarından yararlanma, okul çevresi ya da gerçek ve sanal mekanlarda sürekli takip gibi biçimlerde tezahür edebilmektedir (Gökkaya, 2018).

Akranlar arasındaki ve öğretmenler ile öğrenciler arasındaki ilişkiler okullarda şiddetin yaygın bir kaynağıdır. Ancak, öğrenciler arasında veya öğretmenler arasında ortaya çıktığında, dürüst ve sorun çözücü bir şekilde çatışmalar ile yüzleşmekten daha iyi bir birlikte yaşama ortamı ve şiddet olmayan bir kültür oluşturma yolu bulunmamaktadır.

Okulda ortaya çıkan çatışma ortamı yapıcı iletişim dilinin kazanımı ve geliştirilmesi için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Çözülmemiş sorunlar ve mücadele edilmemiş zorbalık kalıcı hale gelebilir ve okuldaki birlikte yaşama olgusuna zarar verebilir. Aynı zamanda birlikte yaşama fikri, okul hayatında yer alan kişiler arası etkili ve yapıcı iletişimi kullanarak okulda şiddetin önlenmesi ve azaltılması konusunda yardımcı olabilmektedir (MEB, 2014). Milli Eğitim Bakanlığı *Çocuğa Yönelik Şiddetin Önlenmesi Teknik Destek Projesi* çerçevesinde yapılan çalışmalarda okul ve bağlı mekanlarda gerçekleşen şiddetin

nedenleri olarak eğitim politikalarındaki yetersizlik, şiddetle baş etmeyi bilmeme, güvenliği sağlamada yetersizlikler, akran şiddeti, sanal zorbalığın gerçek yaşama taşınması ve denetim yetersizliği gibi şiddetin somut gerekçeleri ve görünüş biçimlerine odaklanılmaktadır (MEB, 2015). İlgili belgede “akran şiddeti” gibi okulda şiddetin nedenlerinden çok görünümünü ifade eden gerekçelere de yer verilmekle birlikte gerekçeler arasında şiddetle baş etmeyi bilmeme gibi hem şiddete maruz kalan hem de şiddete yönelen bireyin iletişim, denetim ve başa çıkma yeterliliklerine işaret eden unsurların bulunması anlamlıdır.

MEB’in okullarda şiddeti önlemeye yönelik tüm paydaşların görev ve sorumluluklarını belirlediği strateji ve eylem planı okulda şiddetin önlenmesi için on temel stratejinin bütüncül bir anlayışla uygulanmasını önermektedir. Bu on strateji: şiddet ve etkileri konusunda farkındalık geliştirilmesi, okulda şiddet davranışları ve önleme tedbirlerine ilişkin tarama ve değerlendirmeler yapılması, şiddetin önlenmesine yönelik okul ölçeğinde stratejik plan oluşturulması, şiddete karşı paylaşımlı etkili liderlik yürütülmesi, sosyal ve duygusal öğrenmeyi örgün ve örtük programın bir parçası haline getirmek, okul ve çevre güvenliğine ilişkin geliştirmeler yapmak, personelin yetkinliğini geliştirmek, öğrencilerin karar ve uygulama süreçlerinde aktif görev alabileceği öğrenci meclisleri ve akran arabuluculuğu gibi mekanizmalar geliştirmek, ailelerin şiddet ve önleme yollarına ilişkin bilinç gelişimine yönelik çalışmalar yapmak, okulun çevresel paydaşlarının öğrenci davranışlarını olumsuz etkilemesini engellemeye yönelik işbirliği projeleri yürütmek (MEB, 2015).

Şiddetin nedenlerinden birisi farklı olana karşı bilgisizlik veya önyargılar nedeniyle sağlıklı iletişim kurmada zorlanmadır. Okulda sınıfsal, kültürel, inanç ve değer alanındaki farklılıklar, hatta bedensel özellikler ve dış görünüşe ilişkin farklılıklar bireyler arasında şiddeti körükleyen unsurlar olarak öne çıkabilmektedir. Okul rehberlik servislerince yürütülen bireyi tanıma teknikleri öğrenciler arası farklılıkların ortaya çıkarılarak onların gelişmelerine daha etkili yardım edebilme fırsatı vermektir. Özellikle sosyometri kökenli ölçme araçları bunun için okul rehberlik hizmetleri ve öğretmenlerin işlerini kolaylaştırıcı bir imkân olarak görülebilir (Uşaklı, 2018). Bu tür testlerle sorun tespitlerinin ardından sosyal etkinliklerle öğrenciler arasında yapıcı iletişimi geliştirici ortamların oluşmasını desteklemek şiddet dilinin önlenmesinde önemli bir imkân olarak görülmektedir (Aydoğan vd. 2018).

Okul ortamında akranlar arasında çatışma ve şiddetin belirtileri ve göstergelerinin bilinmesi şiddete karşı etkin eğitim ve tedbirler alınmasının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bazı durumlarda şiddetin herhangi bir türünü sergileyen bir birey bunun farkında olamamaktadır. Bu sebeple hangi eylem ve davranışların şiddet olarak değerlendirileceği konusunda kriterlerin bilinmesi gerekmektedir. Öğretmenlere okulda yardımcı olabilecek bazı anlayışsızlık ve şiddet belirtileri olarak şunları belirlemek mümkündür:

- » Ad/lakap takma;
- » Küçük düşürücü sözler/lakaplar kullanma;
- » Kişisel özelliklerine, yanlışlarına, ailesine vb. Göre aşağılama;
- » Çeşitli olumsuzluklardan sorumlu tutup günah keçisi yapma;
- » Önyargılı, kategorize edici, dışlayıcı yaklaşımlar sergileme;
- » Kutsal değerlerini küçük görme/düşürme;
- » Söz, fiil ya da tavırlarıyla taciz etme veya fiili olumsuz müdahalede bulunma, zor kullanma.

Okul ortamında bunları çağrıştıran bir dil kullanımı şiddet göstergeleri olarak ciddiye alınmak durumundadır.

Okul ortamında öğrencilerin sadece negatif örnekler üzerinden değil pozitif uygulamalar ile de şiddete karşı tavır geliştirmeleri sağlanabilir. Bunun için en geçerli araçlardan birisi öğrencilere çatışma çözme yöntemlerinin öğretilmesidir. Bu konuda profesyonel eğitimler gerçekleştirilmesi mümkün olduğu gibi öğretmenlerin belirli aralıklarla çatışma çözmenin önemli bileşenleri hakkında ön hazırlıklar yaparak sunacakları bilgilendirmeler, örnek olay çözümlemeleri ile çatışma çözme yöntemleri öğrencilere kazandırılabilir. Çatışma çözme konusunda öğretmenlerin sunumlarını yapılandırabilecekleri odak noktalar: kendine değer verme, etkili olay analizi, etkili iletişim becerileri, öfke ile baş etme yolları olabilir (Reardon, 1997). Bu konuların ek bir ders veya program, etkinlikle işlenmesi zorunlu değildir. Öğretmenlerin ders konuları ile bütünselik biçimde bunu işlemesi yeterlidir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Hz. Peygamber'in Kâbe hakemliğini işlerken bunu sadece tarihsel bir olay olarak değil güncel çatışma alanları ve bunları çözmeye yönelik atılabilecek adımlara ilişkin bir müzakere için başlangıç noktası olarak da görmelidir.

Öğrencilere çatışma çözme yöntemlerinin öğretilmesi aynı zamanda okul içinde akran arabuluculuğu gibi yöntemlerin kullanımına da imkân verir. Bu durum teoride öğrenilenlerin hayata aktarılmasına imkân tanırken okul içinde şiddetin görünürlüğünün azalmasına da hizmet eder (Reardon, 1997). Eğitimci öğrencilere çatışma çözme yöntemlerini öğretmek için (Lickona, 1991):

- » Öğrencilere çatışmaya neden olan faktörleri, çatışmaları şiddetle halletmenin sonuçlarını ve şiddet kullanmadan çözme alternatiflerini gösteren programlardan yararlanabilir. Bu tür programlarda öğrencilerle kurgulanmış veya gerçek olaylar üzerinden yazılı ya da sözlü etkinlikler yoluyla nedenler, sonuçlar, alternatifler tartışılır ve alternatif senaryo yazma çalışmaları yaptırılır.
- » Sınıf içinde sosyal yetenekleri gelişmiş bazı öğrencileri çatışma çözme konusunda eğiterek liderlik yapmalarını sağlayabilir.
- » Öğrencilerin yeni öğrendikleri çatışma çözme yöntemlerini ihtiyaç olduğunda uygulamaları için yardım gerektiği izlenimi olduğunda destek için müdahale edebilir.
- » Okulun oyun alanlarında “ara bulucu” olarak görev almak isteyen gönüllü öğrencileri sosyal ilişkiler ve çatışma çözme yöntemleri konusunda eğitebilir.
- » Sınıfta çatışma oluşturabilecek durumları önceden fark etmek için sürekli gözlem yapmak ve çatışmalar nedeniyle idareye giden öğrencileri çatışmalarını çatışma çözme yöntemleri ile çözmeleri konusunda ikna etmek için sıkı sınıf kuralları koyabilir.
- » Öğrencilere zamanla kendi çatışmalarını kimsenin aracılığı olmadan kendi başlarına çözebilmeleri için aşamalı olarak destek olabilir. Bunun için ilk başlarda öğretmen veya bir öğrenci aracılığıyla çatışmalarını çözen öğrencileri zamanla sınıfın bir bölümünde belli bir süre içinde çatışmalarını çözmek üzere konuşmak için ayırmak yararlı olabilir.

Okulda şiddetin önlenmesi konusunda şiddete uğrayan ve dezavantajlı durumda bulunan bireylerin kendini toparlama gücü ve bunu geliştirmeye yönelik çalışmalara dikkat çekilmektedir (Terzi, 2007). Kendini toparlama gücü konusunda yapılan araştırmalarda, kendini çabuk toparlayan bireylerin özellikleri belirlenmiştir. Yaşanan zorluklar karşısında kendini çabuk toparlayan

birey, sağlıklı kişilerarası ilişkiler kurma ve sürdürmeyi sağlayan sosyal becerilere sahiptir; bağımsız hareket edebilir, bir topluma ait olma duygusu ve iyi bir geleceğe sahip olma inancına sahiptir; yeni yaşantılara açıktır; gelecekte karşılaşabileceği zor durumların üstesinden gelmede başarılı olacağına yönelik algıya sahiptir; başarı ya da başarısızlığını yetenek ve çaba gibi içsel nedenlerle açıklayıp daha çok çaba harcayarak başarısını artırır; dayanıklı kişilik özelliğine sahiptir; sorunlar karşısında etkili başa çıkma yöntemlerini kullanır; duygu, düşünce ve davranışlarının farkındadır ve girişkendir; problem çözme becerisine sahiptir; mizah yeteneğine sahiptir ve iyimserdir.

Kendini toparlama gücünün okulda öğrencilere kazandırılabilmesi için altı strateji önerilmiştir (Terzi, 2007):

- » Bağlanmayı arttırma: bireyler arasındaki iletişimi arttırmayı içermektedir. Öğrenciler arkadaşları, öğretmenleri ve diğer yetişkinler tarafından kabul görmek, önemli işler yaptıklarını bilmek ve değerli olduklarını hissetmek isterler. Bu bağlamda olumlu ve koruyucu ilişkileri içeren bir okul ortamı öğrencilerin okula bağlanmalarını arttıracaktır.
- » Açık ve istikrarlı kurallar oluşturma: öğrencilerden beklenen davranışları oluşturmaya yönelik okul politikasını ve uygulamalarını oluşturmayı içerir. Öğrencilerden beklenenler karşılıklı olarak bir araya gelerek belirlenmeli, açık ve net bir şekilde yazılmalı ve ifade edilmelidir.
- » Yaşam becerilerini öğretme: Bu strateji, iş birliğini, çatışma çözme becerilerini, atılganlık becerilerini, iletişim becerilerini, problem çözme ve karar verme becerilerini ve stresle başa çıkma becerilerini kazandırmayı içerir.
- » İlgi ve destek sağlama: Kişinin destek alabileceği kişi (ler) olmadığı sürece, zor koşulların üstesinden gelmesi çok zordur. Kişinin destek alacağı kişiler. Öğretmenler, yöneticiler, danışmanlar ve okul ortamındaki diğer kişiler, risk altındaki öğrencilere destek sağlamak için eşsiz bir konumdadırlar.
- » Ulaşılabilir yüksek beklentiler oluşturma: öğrencilerin çabalarını ve ümitlerini belli bir amaca yöneltmelerine, akademik başarı için yüksek ama gerçekçi hedefler belirlemelerine, “yapabilirim” duygusunu geliştirmelerine, destekleyici ve yapıcı geribildirimlerle ne düzeyde olduklarını fark etmelerine yardımcı olmayı içermektedir.

- » Anlamlı katılım için fırsatlar sunma: okul ve kendileri ilgili konularda öğrencilere, ailelerine, okul personeline problem çözme, karar verme, planlama, amaç belirleme, yardım etme için fırsatlar sunmayı içerir.

3. Eğitim Programlarında Dini ve Ahlaki Değerler

Millî Eğitim Bakanlığının 2003 yılında başladığı program yenileme çalışmaları ile geleneksel olarak programların içeriğinde farklı biçimlerde ve özellikle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi konuları arasında yer bulan ahlak eğitimi, değerler eğitimi üst başlığı ile açık ve örtük müfredatın temel bir amacı olarak konumlandırılmıştır. 2018 yılında gerçekleştirilen son program revizyonlarıyla tüm öğretim programlarında kök değerler olarak tanımlanan "adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatan-severlik, yardımseverlik" değerleri öne çıkartılmıştır. Kök değerler içerisinde yer alan değerlerin farklı boyutları ile şiddete karşı tutum geliştirmede etkili olacağı düşünülebilir. Saygı, sevgi, özdenetim, sabır ve yardımseverlik örneğinde olduğu üzere kök değerlerin büyük bir kısmı sağlıklı insanlar arası ilişkiler kurulması ve şiddet eğilimlerini engellemede olumlu sonuçlar doğuracak değerlerdir.

Öğretim programlarında değerler eğitiminin yer bulma durumuna baktığımızda DKAB ve Sosyal Bilgiler programları başta olmak üzere Türkçe ve medya okuryazarlığı gibi sözel alan derslerin programlarında değerler ve eğitime daha yoğun olarak yer verdiğini söyleyebiliriz. Beden eğitimi, görsel sanatlar ve müzik gibi derslerin öğrencilerde değer eğitimi için önemli imkânlar sağlama karşın bu derslerin programlarında değerler eğitimi hakkında öğretmenlerde farkındalık oluşturacak vurgulamalara ve uygulamada onların ellerini güçlendirecek örnek ve materyallere sahip olduğunu söylemekse güçtür. Oysa bu derslerin genel işleniş süreçlerinde değerler eğitime dayalı bir anlayışla birlikte örneğin müzik dersinde seçilen parçalar, resim dersinde değerler alanına ilişkin olarak seçilen konular ya da beden eğitimi dersinde gerçekleştirilecek çeşitli oyunlar ve etkinliklerle okulun değerler eğitime katkı yapılması mümkündür.

Öte yandan eğitim süreçlerinde gerek şiddetin önlenmesi gerekse diğer tutum ve değerlerin öğretiminde esas olanın yazılı müfredatta ilgili konunun ne kadar yer bulduğundan çok eğitim süreçlerinin ne kadar geliştirici ve değerleri yaşamaya yönelik olduğu belirleyicidir. Asıl üzerinde durulacak boyut,

yukarıda işaret edildiği gibi eğitim-öğretim sürecinin niteliğidir. Eğitim süreci olabildiğince etkileyici ve ilgi çekici nitelikte düzenlendiği oranda disiplin doğal biçimde kendiliğinden oluşuverecek, disiplini sağlama için ayrıca bir çabaya gerek kalmayacaktır. Bunun gerçekleşebilmesi için bütün unsurlarıyla öğretimin olabildiğince öğrenci merkezli, interaktif bir yapıda olması şarttır. Söz gelimi, tamamen öğreticinin hazır bilgi kalıplarını takririne dayalı, telkin edici, aşılایıcı yaklaşımla yapılan bir öğretim, genelde öğrenciyi sıkır, bunaltır, bıktırır; dolayısıyla disiplinsizlik sayılan tutum ve davranışlara onu iter (Aydın, 2015).

Şiddetin önlenmesi için okulda bireyin tüm öğretim süreçleri boyunca empati ve yansıtıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi önemlidir. Bunlar sadece bir dersin konusu olarak öğretilip geliştirilemeyecek kadar derinlikli kişilik özellikleridir. Empati yeteneğinin geliştirilmesinde sosyal çalışmalar, yansıtıcı düşünme becerisinin geliştirilmesi için ise farklı perspektifleri görmeye dayalı ahlak ve değer öğretimi önemli bir yoldur. Farklı perspektifleri görmeyi sağlayan ahlak ve değer eğitimi için ahlaki muhakeme, değer analizi ve değer açıklama yaklaşımlarının uygulanması etkili bir yol olarak görülebilen; düşünmenin farklı biçimleri, felsefi düşünme ve özellikle de yansıtıcı düşünmeyi geliştirecek çalışmalar müfredatın temel felsefesini oluşturmalıdır. Böylece bireyi şiddete yönlendiren kendi önyargılarının farkına varması, bu önyargıların kaynaklarını irdelemesi ve bunların düşünce ve davranışları üzerindeki etkilerini anlaması ve önyargılarla başa çıkması mümkün olur. Kendi önyargıları ve bunun nedenleri ile etkileri üzerinde bilince sahip olan birey bunların muhtemel zararlarını da görüp onlarla mücadele edebilmek için somut adımları hangi doğrultuda atabileceğine ilişkin bir başlangıç noktası yakalamış olur.

Okulda özel anlamda şiddeti önleyici eğitim genel anlamda ise değerler eğitimi denilince okulun açık ve örtük programı ile öğretmen en etkili unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Kaymakcan - Meydan, 2014). Açık program okulun amaçlarında ve öğretim müfredatlarında yazılı olan amaçlar ve bunlara ulaşmak için kullanılan eğitim materyalleri ile yürütölen eğitim etkinliklerini kapsar. Açık program aracılığıyla öğrencilere şiddet karşıtı tutumlar kazandırmak kısmen mümkündür fakat bu müfredat dışı aktivitelerle desteklenmedikçe yetersizdir. Okulda yazılı olan kuralların, amaçların ve öğretim materyallerinin ötesinde müfredatta yazılmayan öğretmen, öğrenci, aile ve yöneticilerin inançları, tutumları, beklentileri ve motivasyonları doğrultusunda açık prog-

ramı bütünleyen çoğu zaman ondan daha da etkili olan örtük program vardır (Yüksel, 2004).

Okul paydaşlarının inançları, tutumları, okulda geçerli olan norm ve kurallar, törenler, iletişim ve değerler örtük programın öğeleridir (Yüksel, 2004). Çoğu zaman örtük program açık programda yazılı olan işlemlerin hangi tarzda yapıldığı ile ilgili olarak da gerçekleşir. Öğretmenin müfredatı anlatırken sergilediği davranışlar, ya da duvarlarında temizlik ile ilgili birçok uyarı bulunan okul koridorundaki çöpler için okul personelinin tutumu bununla ilgilidir. Adalet erdemini anlatırken öğrencilerinden bir kısmının ihtiyaç ve beklentilerine ilgi duyan fakat diğerine aynı ilgiyi göstermeyen öğretmenin tutumunu da bu doğrultuda değerlendirebiliriz. Öğretmenlerin tutum ve beklentileri, öğretmen-öğrenci ve öğrenciler arasındaki çatışmaların çözülme yöntemleri, fiziki çevre, aile ve yerel çevre ile ilişkilerin ve iletişimin niteliği, çocukların okul işlerine ve kararlarına katılımı, okuldaki disiplin uygulaması, öğretmenin sınıf yönetimi, okulun genel politika ve felsefesi örtük programın bir parçasıdır (Halstead - Taylor, 2000).

Okulda sağlıklı karakter gelişimi için okul içi düzen ve disiplinin nasıl sağlandığı çok önemlidir. Eğer okul içindeki disiplin sürekli dışsal yönlendirmelere dayalı kalıyorsa böyle bir okulda ahlaki erdemleri içselleştirmiş, özdenetime sahip öğrencilerin yetişmesi zordur. Ne var ki çoğu zaman sınıf ve okul disiplini, öğrencileri yeterince kontrol etmeyi başaramayan öğretmenler tarafından yanlış bir tanımlamayla “kontrol problemi” olarak tanımlanır. Oysa eğitimci disiplinin bir kontrol problemi olmadığını aksine bir gelişim - ahlaki gelişim problemi olduğunu görmelidir. Çocuk ittiğinde, vurduğunda, çaldığında veya birbirini lakaplarla çağırdığında “bu onların birbirlerini önemsemediklerini”, “birbirlerinin haklarına saygı duymadıklarını” gösterir. Bir kişiye saygı duymak ise içten geliştirilmesi gereken bir şeydir (Lickona, 1978). Bu nedenle okulun genel düzeninin sağlanması doğrultusunda okul çevresindeki tüm paydaşların katkısı ile oluşturulacak olumlu bir okul geleneğine büyük ihtiyaç vardır.

Okulda şiddeti önlemeye yönelik program ve projeler geliştirmek düşünüldüğünde değerler eğitiminde program geliştirme ilkeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ilkeleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (Kaymakcan - Meydan, 2014):

Katılımcılık: Etkili bir değerler eğitimi programı temel değerlerin belirlenmesinden değerlendirme aşamasına kadar öğrenciden-idareciye tüm okul üye-

lerini, velileri, çevredeki üniversite, sivil toplum kuruluşu, basın, ticari, hukuki, sosyal, gönüllü kuruluşları süreçlere dâhil etmelidir. Toplumsal katılımı sağlamak için okulun hizmet bölgesinde etkili politika oluşturmaya yönelik çalışmaları proje başlangıcında gerçekleştirmek gerekir. Velilere toplantılar, bültenler, eğitimler, anketler vb. yollarla ulaşıp çalışmanın amaçlarını, onlardan beklenen desteği ve bu desteği nasıl sağlayabileceklerini onlara anlatmak gerekecektir. Okul çevresindeki STK, medya, resmî kurumlar, ticari kuruluşlar, vb.nin desteğini alabilmek için de bu kuruluşlarla iletişime geçecek bir irtibat gurubu oluşturmak faydalı olacaktır.

Bütünleşik Program: Başarılı bir değerler eğitimi belli bir derste bu eğitimi vermeye çalışmak yerine tüm derslerde konuların ilgili olduğu değerlerle ilişkilendirilmesi şeklinde yürütülmelidir. Böylelikle hem örtük program hem de açık programın tüm unsurları değerler eğitimi amacına katkıda bulunmuş olacaktır. Şiddete karşı eğitim programları veya genel değerler eğitiminin sadece bir derste yürütülmeye çalışılması öğrencilerde ahlaklı olmak sadece bir dersin konusu ve gereğiymiş algısı oluşturabilmektedir.

Yetişkin Modelliği: **İyi karakteri inşa etmek için en etkili sosyal tecrübe; saygılı, arkadaş canlısı, yardımsever ve adaletli davranışlar gösteren insanlarla iletişimdir** (Francis, 1962). Okul personelinin değerler eğitiminde yetişkin modeli şartını yerine getirebilmesi için okul görevlilerinin seçiminde talep edilecek kriterlere dair ciddi iyileştirmeler gerekmektedir. Bu yapısal düzenleme gerektiren durumla birlikte en azından mevcut personelin diyalog ve motive edici uygulamalarla belli bir noktaya getirilmesi de mümkündür.

Personel Gelişimi: Okulda yönetici, öğretmen ve diğer personel değerler eğitimi girişimini anlamazsa onu etkili bir şekilde uygulayamaz ya da yanlış gerekçelerle onu reddeder. Personel gelişimi noktasında üç husus ön plana çıkar: personelin farkındalık ve istekliliğinin sağlanması, değerler eğitiminin gerektirdiği eğitimsel süreçleri yürütebilme bilgi ve becerisine sahip olması ve materyal yönünden desteklenmesi.

Uygulanacağı Okul veya Topluma Görelik: Değerler eğitimi için hazır programlar belirli bir şablon sunsa da her okulun ve bölgenin kendine has özellikleri ve problemleri nedeniyle okul veya bölge için program hazırlamadan önce belirli süreçlerin takip edilmesi gerekir. Program tasarlanıp uygulanmaya başlanmadan önce, sene başında öğrenci ve öğretmenler başta olmak üzere okulun paydaşlarına okulda kendilerini rahatsız eden, kaliteyi düşüren etkenlerin

neler olduğu ile ilgili anketler ve görüşmeler uygulanıp problemlerin mümkün olduğu kadar somutlaştırılarak kategorize edilmesi gerekir.

Bütüncül Olmak ve Kalıcı Davranışa Yönelmek: Değerlerin kazanılması ve şiddet karşıtı tutum geliştirilebilmesi bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlara sahiptir. Birey saygı, sevgi, merhamet ve adalet gibi şiddet karşıtı değerleri bilmeli ve hayatın içinde karşılaştığı durumlarda o değere ilişkin sorunu görebilmeli, o değeri ilgili olayda yaşamaya dair istek duymalı ve nihayetinde de iradesine hâkim olarak o değeri davranışa dönüştürebilmelidir. Bunu değerlerin bilişsel, duygusal, iradi ve davranış boyutları ile öğrenilmesi olarak tanımlamak mümkündür. Bunun için programda değerlerin davranış göstergeleri ve bunları edinmeye yönelik uygulama tecrübeleri ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş olmalıdır.

Bireysel Farklılıklar: Değer eğitiminde bireysel farkları göz önünde bulundurarak her çocuğa kendi temayülüne göre bir noktadan yaklaşmak, etkinlik ve alternatifleri çeşitlendirmek gerekir. Bu nedenle bir değerler eğitimi programı farklı ilgi ve zekâ türlerine sahip öğrencilere hitap edecek etkinlikler içermelidir. Okul ve çevrenin sportif, kültürel imkânları ve bunlardan istifade etme yolları belirlenerek çalışma gurupları oluşturulmalıdır.

Şiddeti önleyici bir eğitim için okul ortamının öncelikle kendisinin şiddetin görünür olduğu ve bireyler tarafından öğrenilip pekiştirildiği bir yer olmaması gerekir. Ancak buna rağmen çeşitli araştırmalar okulda şiddetin gerek akran zorbalığı gerekse diğer yollarla var olmaya devam ettiğini göstermektedir (Reardon, 1997). Okulda şiddetin görünürlüğünün azaltılması ve öğrenilmesinin önüne geçilmesi burada temel amaç olmalıdır. Bunun için okulda şiddet oluşturan durumların, sorunların iyi tanımlanması ve şiddet karşıtı bir kültürün yaratılması esastır. Şiddet uygulandığı veya şiddete maruz kalındığından şüphelenilen her durumda mutlaka müdahale edileceği güvenini paydaşlara kazandırmak ise bu kültürün en önemli bileşenlerinden birisidir.

4. Okulda Dini ve Ahlaki Değerlerin Temel İlkeleri

Her eğitim anlayışı, insan ve varlığa dair genel bir anlayışın sonucu olarak ortaya çıkar. İslâm eğitimi de onun insan anlayışından ayrı ele alınamaz. Bireyin, toplumun ve bir eğitim sisteminin şiddete bakışı da onun insan anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. İslam'a göre insan, en güzel biçimde yaratılmış (Tîn Suresi, 95/4) ve yeryüzünde Allah'ın halifesi unvanına sahip (Bakara Suresi, 2/30) şe-

refli (İsrâ Suresi, 17/70) bir varlıktır. Kendinde değer olan insan, sadece insan olduğu için saygıdeğerdir. Doğuştan sahip olduğu öz itibarıyla insan, onurlu bir varlık olarak kabul edildiğinden dolayı eğitim, insanın bu niteliklerini koruyup geliştirmesine yardımcı olmak suretiyle onun saygınlığını korumak ve yükseltmesine kılavuzluk etmekle yükümlüdür. Bu yükümlülük nedeniyle İslâm'a göre eğitim, yaşı, soyu sopu, cinsiyeti, statüsü ne olursa olsun insana mutlak saygıyı temel ilke edinme ve bu ilkeyi mümin bireye kazandırma sorumluluğunu taşır (Aydın, 2015).

Dinin insan ve hayatı anlamlandırışını bütüncül bir tarzda öğretmediğimizde kişiler hem mikro hem de makro ölçekte şiddete bahane üretebilir. Gerek tarihsel süreçte gerekse günümüzde, dinin, şu veya bu şekilde, şiddeti meşru gösterdiği ve teşvik ettiğine ilişkin yorumların varlığı inkâr edilemez. Din mensupları haklı bir eylem olarak değerlendirdikleri şiddete başvururken dini öğretilerden ve dini metinlerden çeşitli referanslar üretmektedirler. Başvurulan şiddete dinsel referanslar üretmede en yaygın olan hususlardan birisi kuşkusuz dinin temel kaynaklarına ilişkin parçacı yaklaşımdır (Gündüz, 2016). Gerek okulda gerekse okul sonrası yaşamda dine parçalı bakan bir birey için insan ve yaşamın kutsiyetine ilişkin görüş ve emirler bir tarafa bırakılarak muhataba karşı şiddet meşrulaştırılabilmektedir.

Modern kuram ve ideolojilerin aksine din, insanı mutlak olarak şiddete mahkûm, onun kaçınılmaz membaı olarak nitelendirmez. Modern kuramlar insanı bilinçaltında temel olarak saldırganlık ve cinsellik içgüdüleri ile tanımlayıp bu iki güdünün insanın kişiliğini ele geçirmesini meşrulaştırıcı söylemler üretirken din, insanı tüm bu güdülerin üstesinden gelebilecek bir konumda görür. Dinin bu insan tasavvuru modern psikoloji tarafından ancak 1960'lar da hümanist psikoloji ve ben ötesi psikolojiyle birlikte görülmeye başlanmıştır. Buna göre dini açıdan insanın yaratılışı (fitrat) ya da psikoloji perspektifinden içsel doğa zorunlu olarak kötü olmak durumunda değildir. Yıkıcılık, sadizm, kin ve nefret gibi nitelikler insanın temel özellikleri olmayıp gereksinim, duygu ve yeteneklerin engellenmesine karşı duyulan şiddet eğilimli tepkilerdir. İçsel doğamız kötü değil iyi veya en azından nötr olduğundan yapılması gereken onun açığa çıkarılmasıdır. İçsel doğamızdaki sevgi, merhamet, güven, yaşama sevincini dışa yansıttığımızda ancak daha sağlıklı ve mutlu olabiliriz (Maslow, 2015).

Kur'an-ı Kerim kendisinden önceki yaşayışı cahiliye kelimesi ile ifade eder. Cahiliye her şeyden öte insanı ve hayatı kutsal bağından kopartarak anlamlandırmanın sonucu olan bir yaşam biçimini ifade etmektedir. İnsanın varoluşundaki ilahi hikmeti kavrayamayıp onu sırf biyolojik üremenin bir sonucu olarak gören bu anlayışın kaçınılmaz sonucu varlık sebebini ve gayesini kabileciliğe bağlamaktır. Oysa ahlakı, kabilecilikle temellendirmenin neticesi olan ve bir şiddet sarmalı üreten cahiliye anlayışının İslam ahlakında yeri yoktur. İslam ahlakı açgözlülük, şiddet ve öfkeyi besleyen bu ahlak anlayışı yerine merhamet, yardımlaşma ve sevgi gibi değerleri koyarak yeni bir insan ve toplum inşa etme arayışına girmiştir.

Hayatını baştan sona incelediğimizde Hz. Peygamber'in genelde insan ilişkilerinin ve bunun uzantısı olarak da eğitim anlayış ve uygulamalarının, insana saygı temeline dayandığını açık seçik görmekteyiz. İnsan onuruna verdiği değerin gereği olarak Efendimiz (sav), eğitimde şiddetin fiziksel olanı şöyle dursun psikolojik şiddetin de hiçbir türüne asla yer vermemiştir. Söz gelimi, hiç kimsenin ayıbını yüzüne vurarak onu mahcup olacak durumda bile bırakmamıştır. Birinin yanlışını duyduğunda, onu asla toplum içinde rencide etmez, "Bazı kimselere ne oluyor da şöyle şöyle söylüyor, şöyle şöyle yapıyorlar!" demek suretiyle o meselenin doğrusunu ortaya koyarak ilgili kimseyi zora düşürmeden, şahısları değil de eylemleri konu edinerek onları eğitmeye çalışıyordu. Hz. Peygamber'in özellikle ibadet öğretimi konusunda çocukların belli bir yaştan sonra dövülmesini tavsiye ettiğine ilişkin bazı rivayetlerse sünnetin bütünlüğü içinde değerlendirilmek durumundadır. Hadis usulüne dayalı sağlıklı bir değerlendirme bu tür rivayetlerin din eğitimi başta olmak üzere eğitimin hiçbir biçiminde şiddeti meşrulaştırıcı referans olarak kullanılamayacağını göstermektedir (bk. Aydın, 2015).

Okul ve toplumda suç, kötülük ve şiddeti önlemenin en etkin yolu şiddet ve failine karşı sessiz ve duyarsız kalmamaktır. Bu nedenle dini değerler aynı zamanda inanan bireylere, kötülüğe karşı el, dil ve gönülleriyle mücadele etme sorumluluğu yüklemektedir. Hz. Peygamber, herkesin bir kötülük görmesi durumunda onu el, dil ve kalple düzeltmesi gerektiğini vurgulayarak kötülüğü önleme ve engellemede toplumun tüm bireylerinin görevli ve sorumlu olduğunu bildirmektedir. Kötülüğü el ile düzeltmekle kanun ve kolluk gücünün, dil ile eğitimcilerin, kalp ile tüm bireylerin kastedildiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla İslam dininin diğer bazı önlemlerin dışında, iki yönlü bir mücadeleyi esas aldığı ifade edebiliriz. Birincisi, kötülüğe eğilimi de bulunan insanın, inanç ve

manevî değerlerle eğitimi. İkincisi ise bireyleri mücadeleden sorumlu tutarak duyarlı olmalarını sağlaması ve bunu inancın bir gereği saymasıdır (Bayraktutar, 2012).

İnsan kişiliğinin bütüncül yapısı nedeniyle tüm duyuşsal eğitim alanlarında olduğu gibi şiddete karşı tutum ve değerlerin geliştirilmesinde de bilişsel, duygusal, iradi ve davranışsal boyutlar bir arada değerlendirilmelidir. Sınıf, ev ve okul etkinlikleri bu boyutların tamamına hitap edecek şekilde çeşitlendirilmelidir. Okul genelinde hazırlanacak bir programda bu çok yönlülüğün sağlanabilmesini temin edecek bazı adımlar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- » Somut olarak şiddet ve önlenmesi noktasında hangi durumda olduklarıyla ilgili olarak bir durum tespiti ile işe başlanmalıdır.
- » Çoğu zaman öğrenciler ve öğretmenler hangi tutum ve davranışların şiddet davranışı olabileceği konusunu yeterli bilinç düzeyine sahip olmamaktadır. Bu nedenle okul ortamında paydaşlar arasındaki ilişkilerde neyin şiddet içerip içermediği konusunda bir sorgulama yapılması ve bu konularda bilgilendirme yapılarak tartışılmalı ve farkındalık düzeyinin artırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunulmalıdır.
- » Öğrencilerin okul ve sınıf içi iletişimde şiddet eğilimli davranışlarının toplumdaki anlayışın bir yansıması olduğu üzerinde durulmalıdır. Böylelikle okul yoluyla şiddet konularının yerel düzeyde fotoğrafının çekilmesi mümkün olur. Eğer çevrede sistematik olarak problemli alanlar olduğu sonucuna ulaşırsa yerel yöneticiler ve sivil toplum örgütleri ile iş birliği yolları aranabilir.
- » Hoşgörü, saygı, merhamet, yardımlaşma, sevgi vb. gibi şiddeti önleyici değerler işlenirken yalnız tarihten ve günümüzden önemli kişiler veya habere konu olmuş örneklerle yetinilmemelidir. Yalnız bu örneklerle yer verildiği takdirde öğrencilerde “bu bizi pek fazla ilgilendirmiyor” gibi bir his uyanabilir. Çocukların kendi veya yakın çevrelerinde geçen olaylar üzerinde düşünmeleri ve tartışmaları sağlanırsa bu eğitimden istenilen verim alınabilir.
- » Şiddet davranışı ve onu önlemeye yönelik değerlerin öğretiminde öğrencilere bilgi yüklemek yeterli değildir, öğrencilerde “bunlar bizim zaten bildiğimiz şeyler” gibi bir havanın oluşmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle okul kültürü içerisinde şiddet karşıtı bir ikliminin

oluşması için gayret gösterilmesi gerekmektedir. Bunun için okul içinde panolar ve belli köşeler hazırlamak; farklı kültür, görüş ve kimlikten bireylerle bir araya gelme fırsatları oluşturmak; ders dışı egzersiz ve kulüp veya serbest zaman etkinliklerini işe koşmak; velilere yönelik şiddet karşıtı bilinç geliştirme çalışmaları yapmak; okulda şiddet üzerine toplumsal incelemeler ve çözüm yolları temalı öğrenci, öğretmen ve uzmanların katılımını içeren panel, sempozyum vb. toplantılar organize etmek ve şiddet karşıtı öğretimi tüm müfredatın bir parçası haline getirmek en önemli çözüm yolları arasındadır.

Sonuç

Sonuç itibarıyla ne İslam'ın insan ve eğitim anlayışı ne de modern pedagoji, eğitimde şiddeti geçerli bir yol olarak görmeye imkân tanımaktadır. Şiddetin kendi sarmal doğası da eğitim ortamlarında “meşru şiddet” şeklinde bir anlayışın olamayacağını göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'in “Andolsun biz insanlığa şan, şeref ve nimetler verdik...” (İsra Suresi, 17/70) hitabına mazhar olmuş insanın eğitimde dayak başta olmak üzere onur kırıcı her türlü yaklaşımdan korunma hakkı bulunmaktadır. Ayet aslında hem şiddete maruz bırakılmama hakkını hem de şiddet gibi hem uygulayanı hem de uygulananı küçük düşürücü bir eyleme tevessül etmeme sorumluluğunu içermektedir. Eğitimci, kendi öz yetkinliği, bilgi ve beceri donanımı, sevgi yüklü yüreği sayesinde sahip olacağı otoritesi ile otoriter olmayan otoritesi ile disiplini sağlayacaktır. Bunu gerçekleştirmek için günümüz Müslümanları, şiddetin hiçbir türüne yer vermeden eğitim yapmanın bilimsel yollarını/çarelerini üretmekle yükümlüdürler (Aydın, 2015).

Kaynakça

- Aydın, Muhammet Şevki. "İslam ve Eğitiminde Şiddet". *Din ve Şiddet Sempozyumu*, ed. Faruk Sancar, 309-324. Ankara: RTE Üniv. Yayınları, 2015.
- Aydoğan, Yasemin vd. "Üniversitedeki Kız Öğrencilerin Korku Düzeylerinin İncelenmesi: Gaziantep İli Örneği". *Suç Mağdurları ve Sosyal Travmalar*. Ed. M. Gür, M. Güneş, Ö. Bilen. 326-340. Ankara: Hegem Yayınları, 2018.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Hayatım*, nşr. Ali Baltacıoğlu, İstanbul: Dünya Yayınları, 1998.
- Bayraktutar, Muammer. "Suç Önlemede Dini ve Ahlaki Değerlerin Rolü". *Suç Önleme Sempozyumu*. ed. Sekine Bozdemir - Uğur Argun. 7-28. Bursa: Bursa Emniyet Müdürlüğü, 2012.
- Berkowitz, Marvin W. - Bier, Melinda C. "Research-Based Character Education", *Annals of the American Academy of Political and Social Science Positive Development: Realizing the Potential of Youth*, 591/Jan. (2004), 72-85.
- Demirci, İbrahim. "Teknoloji ve Sosyal Medyanın Psikososyal Etkileri". *Sanal Alem/Medya Şiddeti*. ed. Nurten Sargın. 133- 143. Ankara: Hegem Yayınları, 2018.
- Dicle, Abdullah Nuri. "Üniversite Öğrencilerinin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Düzeylerinin İncelenmesi: Sinop Üniversitesi Örneği". *Sanal Alem/Medya Şiddeti*. ed. Nurten Sargın. 23- 51. Ankara: Hegem Yayınları, 2018.
- Erdem, Hüsameddin. "Şiddet ve Şiddet Çeşitleri". *Din ve Şiddet Sempozyumu*, ed. Faruk Sancar, 59-87. Ankara: RTE Üniv. Yayınları, 2015.
- Francis, E. Frank. 1962. Fundamentals Of Character Education. *Chicago Journals: The School Review* 70/3 (1962), 345-357.
- Gökkaya, Bilican Vedat. "Kadına Yönelik Şiddetin Diğer Bir Boyutu: Flört Şiddeti (Toplumsal Cinsiyet Bağlamında)". *Aile Eksenli Şiddetten Sosyal Travmalara*. ed. M. Gür, M. Güneş, Ö. Bilen. 369-383. Ankara: Hegem Yayınları, 2018.
- Gündüz, Şinasi. "Din ve Şiddet Paradoksu". *Milel ve Nihal*, 13/2 (2016) 8-31.
- Halstead J. Mark - Taylor, Monica J. "Learning And Teaching About Values: A Review Of Recent Research". *Cambridge Journal of Education*, 30/2 (2000), 169 – 202.
- Hoşgörür, Vural - Orhan, Asil. "Okulda Zorbalık ve Şiddetin Nedenleri ve Önlenmesinin Yönetimi". *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/24 (2017), 859-880.
- Işık, Aydın. "Dini Hayatın Estetik Boyutu ve Şiddet". *Din ve Şiddet Sempozyumu*, ed. Faruk Sancar, 296-308. Ankara: RTE Üniv. Yayınları, 2015.
- İmam Malik, Bin Enes. *Muvatta I-II*, İstanbul: Dârus Sahnun/Çağrı Yayınları, 1992.
- Kaymakcan Recep - Meydan Hasan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.

- Lickona, Thomas. "Helping Teachers Become Moral Educators". *Theory into Practice (Staff Development / New Directions* 17/3 (1978), 258-266.
- Lickona, Thomas. *Education For Character: How School Teach Respect And Responsibility*, Newyork: Bantam Books, 1991.
- Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2015.
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. *Çocuğa Yönelik Şiddetin Önlenmesi Teknik Destek Projesi (Okulda Çocuğa Yönelik Şiddet Üzerine Literatür Taraması) MEB-AB Proje Raporu*. Ankara: MEB, 2014.
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. *Çocuğa Yönelik Şiddetin Önlenmesi Teknik Destek Projesi (Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi Strateji ve Eylem Planı), MEB-AB Proje Raporu*. Ankara: MEB, 2015.
- Meydan, Hasan. *Din Eğitiminde Manevi Boyut (İnsanın Anlam Arayışı, Maneviyatçılık ve Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Reardon, Betty. *Hoşgörü: Barışa Açılan Kapı*. Ankara: TİHAK Yayınları, 1997.
- Sarı, Mediha. *Demokratik Değerlerin Kazanımı Sürecinde Örtük Program: Düşük Ve Yüksek "Okul Yaşam Kalitesi"Ne Sahip İki İlköğretim Okulunda Nitel Bir Çalışma*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Adana.2007.
- Terzi, Şerife. "Okullarda Yaşanan Şiddeti Önleyici Bir Yaklaşım: Kendini Toparlama Gücü". *Aile ve Toplum* 3/12 (2007), 73-82.
- Uğurlu, Zeynep. "Suriyeli Sığınmacı Öğrencilerin Okula Uyum Sorunlarının Çözülmesi ve Desteklenmesinde Öğretmen Etkisi". *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*, ed. Vahap Özpolat, 189-261, Ankara: Hegem Yayınları, 2018.
- Uşaklı, Hakan - Ekici, Kübra. "Çocuklarda Davranış Eğilimleri ve Şiddetin Kökenleri". *Aile Eksenli Şiddetten Sosyal Travmalara*. ed. M. Gür, M. Güneş, Ö. Bilen. 233-242. Ankara: Hegem Yayınları, 2018.
- Yüksel, Sedat. *Örtük Program Eğitimde Saklı Uygulamalar*, Ankara: Nobel Yayınları, 2004.

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE MEDYADA DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLER

Sümeyra BİLECİK KARACAN

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, sumeyra.bilecik@selcuk.edu.tr

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin, büyük bir hızla geliştiği günümüzde, kitle iletişim araçları; bilgi edinme, eğlence, iletişim gibi hayatın pek çok alanında insan yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Televizyon, radyo, yazılı ve basılı medya araçlarının yanı sıra internet ve sosyal medya kanallarıyla kitle iletişim araçlarının etki ve kullanım alanı genişlemiştir.

Geleneksel ve yeni medya araçları; mesaj, bilgi ve haber aktarımı, eğlence, iletişim gibi amaçlarla kullanılmakta, içeriklerin sunumu esnasında da izleyici üzerinde gücü değişmekle birlikte etki bırakmaktadır. Bu etki kimi zaman, dini, milli, manevi ve kültürel öğelerin aktarımı, bilgi ve beceri kazandırma, davranış örnekleri sunma, kamuoyu oluşturma, ifade özgürlüğü, sosyal katılım ve paylaşım gibi olumlu yönlerde olurken kimi zaman toplumun dini ve ahlaki değerlerine aykırı davranışların yer alması, şiddet ve saldırganlık gibi olumsuz davranışların rol model olarak gösterimi gibi biçimlerde olumsuz bakımdan da olabilmektedir.

Medyanın bireysel ve toplumsal etkileri üzerine yapılan çalışmalarda, medya araçlarının bireyler üzerindeki en yıkıcı etkilerinden birinin şiddet ve saldırganlığa eğilimi arttırdığı sonucu dikkat çekmektedir. Çizgi filmlerden haber bültenlerine kadar medya içeriklerinin neredeyse hepsinde rastlanan şiddet unsurlarının sunumu sonucu, bireyde meydana gelen en hafif etki şiddete duyarsızlaşma olurken en ağır etkinin, fiziksel veya psikolojik şiddete maruz kalma, sosyal yaşam ve ilişkilerin hasar görmesi, bilişsel ve sosyal gelişim bozuklukları üzerinde olduğu düşünülebilir. Medyanın bireyler üzerinde yarattığı

bu olumsuz ve güçlü etkinin tam tersi yönde de oluşturulabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Medya şiddet ürettiği, şiddetin yaygınlaşmasına sebebiyet verdiği gibi şiddetin önlenmesinde de etkili bir araç olarak kullanılabilir. Bunun en kısa yolunun ise şiddet üreten değil, değer üreten ve milli-manevi değerleri yaygınlaştıran bir medya yapısı oluşturmakla mümkün olacağı söylenebilir. Özetle, medya, şiddet ürettiği gibi şiddetin karşıtı olarak düşünebileceğimiz değerleri de üretebilir.

Kitle iletişim araçları ve medyanın birey ve toplumu ne yönde etkileyeceği üzerinde, medya yayıncılarının, yayın politikaları ve öncelikleri kadar, medya araçlarını kullanan bireylerin konu hakkındaki farkındalık düzeyleri de belirleyici olmaktadır. Bu farkındalığın kazandırılmasında, medya okuryazarlığı becerisi önem arz etmektedir. Medya içeriklerini eleştirel olarak değerlendirebilmek, takip edilecek medya araç ve yayınlarında seçici bir algıyla hareket etmek günümüz toplumlarında her yaştan bireyin sahip olması gereken bir beceridir. Medya okuryazarlığı becerisi kazandırmanın yanı sıra etkili bir din ve değerler eğitimi de medyanın yozlaştırıcı etkisinin önüne geçmede kayda değer bir önlem olacaktır.

Bu bağlamda bu bölümde, günümüz medya araçlarının yapısı ve bireysel ve toplumsal fonksiyonlarından bahsedilecek, medyadaki şiddet unsurları ve medya şiddet ilişkisi incelenecektir. Ayrıca medyanın değer oluşturmadaki rolüne, medya okuryazarlığı becerisi ve bunun kazandırılma yollarına ve medyada dini ve ahlaki değerlerin ilkelerine temas edilecektir.

1. Medyanın Yapısı ve Etkileri

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim, medyanın yapısı, işleyiş biçimi ve bireysel ve toplumsal tesirleri üzerinde de etkili olmuştur. Mesaj iletiminin yazılı, görsel ya da işitsel bir kaynaktan genellikle tek yönlü olarak yapıldığı, bilgi ve haberlerin birey ve topluluklara aktarılması yoluyla gerçekleşen, zaman ve mekan sınırlamaları bulunan bilgilendirme, eğitim ve iletişim faaliyetleri (Zafer & Vardarlıer, 2019, s. 356) biçiminde tanımlanabilecek olan medyada, iletişim teknolojisinde meydana gelen gelişmelerle birlikte iletişimin çift yönlü hale geldiği, zaman ve mekana bağlı sınırların ortadan kalktığı, ulaşılması beklenen hedef kitlenin genişlediği ve çeşitlilik gösterdiği bir yöne doğru değişim gerçekleşmiştir. Bu değişim sonucunda yeni medya kavramı doğmuştur.

Yeni medya mesajın tek taraflı olarak alıcıya iletilmesi biçiminden çok, iletişimi dijital, etkileşimli ve sanal ağ bağlantılı hale getirmesi bakımından geleneksel medyadan ayrılmaktadır. İnternet, dijital televizyonlar, bloglar, sosyal medya platformları gibi araçlar yeni medyayı oluştururken insanlara medyayı oluşturan unsurlara aktif katılım sağlaması bakımından yeni tecrübe olanakları sağlamaktadır (Lister, Dovey, Giddings, Grant, & Kelly, 2009). Örneğin; geleneksel medya kanallarında program hazırlama ve haber tasarımı gibi konular uzmanlık gerektirirken yeni medyada bilgisayar, telefon, internet donanımlarına sahip olan herkes içerik üretebilmekte ve bunları sunabilmektedir. Yeni medya kanallarında sunulan etkileşim imkânı sayesinde hem alıcı hem verici medya içeriği üzerinden iletişim kurabilmektedir. Aynı zamanda büyük bir kullanıcı kitlesi içerisindeki bireylerle mesaj iletiminin söz konusu olması yeni medyayı kitlesizleştirmekte, bireye istediği zamanda mesaj gönderme ve alma imkânı sağlayarak eş zamansızlığı doğurmaktadır (Aydoğan & Kırık, 2012). Medyada yaşanan dönüşüm, medya vasıtalarını çeşitlendirmiş, medya kanallarına erişim kolaylığı sağlamış ve geleneksel medyanın sınırlarını genişleterek, toplumdaki birçok bireyin enformasyon üzerindeki kontrolünü ve etkinliğini arttırmıştır. Özetle, yeni medya araçları medyanın etki alanını ve gücünü genişletmiştir.

Geleneksel medya ve yeni medya araçları mesaj üretme, dağıtma, eğitici, eğlendirici, bilgilendirici içerikler sunma, bireyler ve toplum üzerinde etki bırakma bakımından ortak özelliklere sahiptir. Bu nedenle, bu çalışma içerisinde medya; geleneksel medya ve yeni medya ayrımına gitmeden bütüncül olarak değerlendirilmiş, yazılı, görsel, işitsel ve internet tabanlı kitle iletişim araçlarını betimleyici olarak kullanılmıştır.

Medya, geniş kitlelere ulaşım imkanını elinde bulunduran bir güç olarak toplumsal bağlamda pek çok etki alanına sahiptir. Bunlardan biri de kültür üzerindeki etki gücüdür. Medyanın, kültürün yerel ve küresel bağlamda taşınması işlevini üstlendiği söylenebilir (Arslan M. , 2016). Eğitimin de bir kültürleme faaliyeti olduğu düşünülürse medyanın eğitsel fonksiyonu içerisinde değerlendirilebilecek bu işlev, kültür aktarımı bakımından olumlu olarak nitelendirilebilse de bu işlevin her zaman olumlu olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira, kimi zaman medya unsurlarında kasıtlı ya da kasıtsız olarak kültürü yıpratıcı, zayıflatıcı, toplumun norm ve değerlerinden saptırarak olumsuz duygu, düşünce ve davranışların artmasına sebebiyet veren içeriklere de rastlanmaktadır (Arslan A., 2011; Zafer & Vardarlier, 2019).

Medya ve kültür arasındaki ilişki incelenirken göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus da medyanın kültürün pasif bir taşıyıcısı konumunda olmadığıdır. Medyada yer alan program ve içeriklerde yer alan bireylerin iletişim biçimi, davranış şekilleri gibi kültüre ait unsurlar ve bunlarla verilmek istenilen mesaj bir kültür oluşturmakta, bu kültürel unsurlar yaş grubu, eğitim durumu, sosyo ekonomik şartları birbirinden farklı olan geniş kitlelere ulaşmaktadır. Kitle iletişim araçlarının yaygın ve yoğun bir şekilde kullanılması, sosyal öğrenmenin önem kazandığı çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireyleri, medya içeriğinde sunulan kültürün alıcısı haline getirmektedir. Böylelikle, medya araçlarının ürettiği kültürel temalar toplumda kabul görebilmektedir. Kırtepe (2014) bu hususu, küçük bir kız çocuğunun dizide gördüğü karakterin giyim tarzını taklit etmesine ya da izlediği bir sahneyi oyunlarına taşıması şeklinde görülmesiyle örneklendirmektedir (Kırtepe, 2014, s. 245). Verilen örnek, dizi, film, sanal oyunlar gibi unsurların popülerliğiyle orantılı olarak toplumda taklit edilme oranının yükseldiği bağlamında düşünüldüğünde, bu örnek medyanın ‘popüler kültür’ yaratma etkisi olarak düşünülebilir. Popüler kültür etkisinin ne oranda kalıcı olacağı ise tartışmaya açıktır. Çünkü kimi popüler kültür ürünleri (şarkı sözleri, dizi-film replikleri, bazı jest ve mimikler), etkisini kısa sürede yitirmektedir. Fakat söz konusu kültür ürünleri, belirli bir biçim ve tarzda tekrar ettiğinde etki süresinin ve kabul edilebilirliğinin artması da kaçınılmaz olacaktır.

Geniş bir perspektiften bakıldığında kültürü hem etkileyen hem de etkilenen bir unsur olarak medyanın, daha özelde bireysel davranışlar üzerinde de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Medyanın davranışlar üzerindeki etkisi, model olma, kültürleme, güdüleme ve yerine koyma şeklinde sıralanmaktadır. Buna göre medyada sunulan değer, düşünce ve davranış biçimleri özellikle çocuklar için rol model olmaktadır. Bilhassa para, şöhret, hedeflenen şeye ulaşma gibi dolaylı pekiştireçlerle ödüllendirilen davranışların taklit edilme olasılığı artmaktadır. Kültürleme boyutunda ise birtakım davranış biçimlerinin belirli bir bakış açısıyla sunularak bireyi davranışa yönlendirme şeklinde bir işlev üstlendiği belirtilmektedir. Bu durum, medyada sunulan şiddet içeriklerinin olumsuz yönlerinin gösterilmemesi ve bunun sonucunda da bireylerin şiddeti bir problem çözme aracı olarak algılamasına neden olduğu üzerinden örneklendirilmektedir. Güdüleme işlevi, medyanın bir davranışı ortaya çıkarma hususunda bireyde meydana gelen yönelimi ifade ederken bu etkinin medyanın nasıl, ne amaçla kullanıldığına ve kullanıcının bireysel yeteneklerine ve özelliklerine

göre değişeceğini ifade etmektedir. Yerine koyma şeklinde ifade edilen işlev ise birkaç on yıllık geçmişle kıyaslandığında bireylerin, hobileri, boş zaman aktiviteleri, bilgiye ulaşma yolları ve iletişim biçimlerindeki değişimde medyanın rolünü ifade etmektedir. Buna göre çocukluk döneminde aynı mekan ve zamanı paylaşarak oynanan oyunların yerini sanal oyunların, kütüphanelerin yerini online kitaplıkların ve yüz yüze görüşmelerin yerini sanal görüşmelerin alması medyanın davranışlar üzerindeki bu işlevini ifade etmektedir (Berns, 2013, s. 301-302).

Prot ve arkadaşları (2015), medyanın birey üzerinde psikolojik, bilişsel ve davranışsal boyutta yukarıdaki işlevler çerçevesindeki etkilerini salt olumlu ya da salt olumsuz olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmekte ve medya araçlarının empati yeteneğini güçlendirme, sivil katılımı sağlama, bilgi ve beceri kazandırma, başkalarının görüşlerine saygı duyarak kültürler arası farkındalık kazandırmak gibi olumlu etkilerinin yanı sıra iletişim yeteneğini zayıflatma, duyarsızlaştırma, yıkıcı bir önyargı oluşturma, şiddet ve saldırganlığı arttırma gibi olumsuz etkilerinin de olduğunu göz önünde bulundurmak gerektiğine işaret etmektedir (Prot, ve diğerleri, 2015, s. 278). Bu noktada, kitle iletişim araçlarının bilinçli kullanımının ve medyada sunulan içeriklerin niteliğinin, bireysel ve toplumsal etkilerin hangi mahiyette tezahür edeceği üzerinde belirleyici olduğu düşünülebilir.

2. Medya şiddet İlişkisi

şiddet, ortaya çıkış nedenleri, biçimleri, bireysel ve toplumsal sonuçları bakımından birçok disiplinin ilgi alanına giren ve farklı şekillerde tanımlanan bir olgudur. Hukuki bağlamda herhangi bir eylemin şiddet kapsamında değerlendirilmesi için muhatabı üzerinde önemli ya da önemsiz hasarlar veya yaralar oluşturması, saldırganlık ve hoyratlık ifade etmesi ölçüt olarak kabul edilmektedir (Polat, 2016, s. 16).

Medyada her türlü şiddet, diziler, filmler, haberler, videolar kanalıyla görsel ve işitsel olarak sunulabilmektedir. Bahsedilen içerikleri izleyen bireyler şiddete pasif olarak maruz kalırken video oyunları, sosyal medya platformları gibi araçlar vasıtasıyla şiddeti uygulayabilmekte, şiddet içeriklerini üretebilmekte veya kitlesel olarak değil kişisel olarak şiddete maruz kalmakta ve aktif bir şiddet döngüsü içerisine girebilmektedir. Medyada yer alan şiddete aktif veya pasif olarak maruz kalmanın pek çok soruna yol açtığı açıktır. Donners-

tein, Slaby ve Eron (1994), medyatik şiddete maruz kalmanın sonuçlarını dört grupta toplayarak açıklamışlardır:

- » Bunlardan biri, saldırganlığa sevk etkisidir. Şiddet içerikli medyaya maruz kalmak saldırganlık seviyesi ve şiddete eğilimi arttırmaktadır.
- » Mağduriyet korkusu etkisi olarak adlandırılan etkiyle, birey şiddet içerikli medyaya maruz kaldıkça çevresini korkulacak bir ortam olarak algılamakta ve maruz kalabileceğini düşündüğü şiddet karşısında önlem almaya yöneltmektedir.
- » Duyarsızlaştırıcı etki ise, şiddet barındıran içerikler izlendikçe şiddet olaylarına ve şiddet gören kişilere karşı duyarsızlık meydana gelmesini ifade etmektedir.
- » İştah etkisi, şiddet içerikli medyaya maruz kalma süresi arttıkça daha fazla şiddet barındıran medya içeriklerini izleme ve onlara ulaşma isteğinin artmasına yol açan etkidir (Akt: Dolu, Büker, & Uludağ, 2010, s. 59).

Televizyon ve sosyal medyada sunulan içerikler karşısında izleyici konumunda olan birey, şiddeti çeşitli sahnelerde izlemektedir. Sahnelerin seyredilmesi, bireyi şiddetin doğrudan muhatabı kılmaya da şiddet içeren görüntülere sıklıkla maruz kalmak, insanların şiddeti günlük yaşam içerisinde de olağan bir olgu olarak algılamasında ve kanıksanmasında, şiddetin rol model alınarak öğrenilmesinde etkili olmaktadır (Büyükbakkal, 2007; Çakır, 2008; Gümüş, 2006). İnsanlar fitratı gereği şiddet ve olumsuz davranışlara şahit olmaktan hoşlanmazlar ve bu tür görüntüler olumsuz duygular uyandırır. Ancak medyada izlenen şiddet sahnelerinde bireyin kendi güvenli ortamında bulunması ve sahnelenen eyleme müdahil olamaması bu tür yayınların izlenmesine neden olmaktadır.

Donnerstein, Slaby ve Eron'un (1994) medyadaki şiddet etkileri sınıflandırmasında duyarsızlaştırıcı etki olarak adlandırdığı etki türünün, daha çok televizyon dizileri, haberler ve sosyal medyadaki paylaşımlardan doğduğu düşünülebilir.

Yapılan araştırmalarda Türk televizyonlarında; sözel, fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddet olmak üzere şiddetin her türlüşünün izlenme oranı yüksek dizilerde yer aldığı tespit edilmiştir (Benli, 2018; Bolat & Çakın, 2018). İzleyici üzerinde merak ve heyecan uyandırarak yayınların izlenme oranının

yükselmesiyle orantılı biçimde kar artışını hedefleyen yapımcıların şiddet içeriği üzerinden bu kazancı sağladıkları düşünülebilir.

Öte yandan kâr amacından bağımsız olarak insanlara haber alma imkânı tanıyan bir araç olarak medya organlarına bakıldığında şiddet içerikli haberlerin detaylı bir biçimde aktarımı şiddeti körükleyen bir husus olarak değerlendirilebilir. Kasap ve arkadaşları (2018), dört ulusal televizyon kanalında yer alan haber bültenlerinin bir haftalık yayınlarını esas alarak yaptıkları araştırmada, şiddet içerikli haberlerin her gün bültenlerde bulunduğu ve haberlerin sunumunda olayın oluş nedeni, şiddetin uygulanış biçimi ve sonucu detaylı olarak görüntülerle aktarıldığını tespit etmişlerdir (s. 697-698). Haber bültenlerine toplumda yaşanan olayların yansıdığı dolayısıyla olmayan bir şiddetin üretilmediği, bu bağlamda haber bültenlerinin şiddeti körükleyecek bir husus olup olmadığı tartışılabilir. Ancak göz önünde bulundurulması gereken noktanın, toplumda yaşanan şiddet içerikli olayların aktarılmasından ziyade aktarılış biçimi olduğu düşünülmektedir. Zira, haber bültenlerinde şiddet içeren olaylara ilişkin detaylara değinildiği ve görüntülerin aynı haber metni içerisinde tekrar tekrar gösterildiği müşahade edilmektedir.

Genel izleyiciye hitap eden dizi ve haber bültenlerinin yanı sıra hedef kitlesini çocuk izleyicilerin oluşturduğu çizgi filmlerde de yüksek düzeyde şiddet içerikli görüntülerin bulunması, şiddete duyarsızlaştırmaya yönelik etkinin küçük yaşlardan itibaren insanları tesir altına almaya başladığının göstergesidir. Ergeç ve Doğan'ın (2016) ulusal bir çocuk kanalında yayınlanan 24 çizgi dizi üzerinde yaptığı incelemede, çizgi dizilerde ortalama kırk saniyede bir şiddet içeren eylemin yer aldığı, bu eylemlerin; kendine saldırmaya, kendine ve başkasına vurma, patlatma, düşme, çarpma, tekme- yumruk atma, silah veya başka bir cisimle yaralama gibi geniş ve yoğun şiddet içeren bir yelpazede sergilendiği tespit edilmiştir (s. 50-53).

Medyadaki şiddetin yarattığı etkiler tüm bireyler için söz konusu olsa da çocukların gördüklerini değerlendirme ve eleştirel bir yaklaşım sergileme noktasındaki bilişsel kapasitelerinin yetişkinlere kıyasla sınırlı olması çocuklar için hazırlanan yayınlarda daha hassas bir tutum sergilenmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca rol model alma yoluyla sosyal öğrenmenin çocuk ve gençlerde daha kolay olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyal öğrenme yoluyla edinilen saldırgan davranışlar üzerinde, medya etkisinin incelendiği ve yaşları 15 ve 16 olan 406 ergenin katıldığı bir araştırmada, katılımcıların günde ortalama 6 saat 21 dakika televizyon, bilgisayar oyunları, internet ve cep telefo-

nu kullandıkları ve medyada geçirilen bu süreler içerisinde %62'sinin TV'de, %51'inin sosyal ağlarda, %59'unun bilgisayar oyunlarında ve %20'sinin şarkı sözlerinde şiddet içeren unsurlara her zaman şahit olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların saldırganlık envanterinden aldıkları puanlarla ekran önünde geçirdikleri süre ve medyada şiddet içeriğine maruz kalmaları arasında ise pozitif bir ilişki bulunmuştur (Akçay & Akçay, 2019). Medya kullanım alışkanlığının sosyal medya kapsamında değerlendirildiği ve üniversite öğrencilerinin katıldığı diğer bir araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Altı saat ve daha fazla sosyal medya kullananların, saldırganlık ölçeğinden aldıkları toplam puan 0-1 saat ve 2-3 saat sosyal medya kullananlara göre yüksektir (Karataş, Yavuzer, & Gündoğdu, 2019). Her iki araştırmadan elde edilen sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, medyada kalma süresi arttıkça şiddet içeriklerini izlemeye yönelik eğilimin de arttığını göstermektedir.

Medyada şiddet içeriklerine maruz kalmak bireyi, pasif olarak şiddetin alıcısı konumunda tutmamakta kimi zaman şiddeti uygulamaya sevk etmektedir. Medya içeriklerine aktif katılımın daha belirgin olduğu yeni medya araçları, yeni bir şiddet türünü de doğurmuştur. Siber zorbalık adı verilen bu şiddet türü; *“elektronik ortamda bir birey veya grubun, başkalarına yönelik kasıtlı, tekrarlayan; aşağılama, iftira, dedikodu, nefret, taciz, tehdit, utandırma, dışlama, küçük düşürme, müstehcen içerikler yollama yoluyla, psikolojik ve sosyal yönden rahatsız edici, olumsuz davranışlarda bulunma”* (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurulu, 2021, s. 155) şeklinde tanımlanmıştır. Siber zorbalık, şiddeti gösteren kişinin kimliğini gizleyebilmesi, mağdurun tepkilerini ve davranışının sonucunu görmemesi onu geleneksel şiddet ve saldırganlıktan ayırmaktadır (Arıkan Dirimen, Işık, Ayaz, & Can, 2018, s. 159-162). Bu hususların aynı zamanda şiddet eylemi sergilemeyi kolaylaştırdığı da düşünülebilir.

Siber zorbalığın daha çok çocuk ve ergenler arasında yaygın olduğu görülmektedir. 11-17 yaş arası 952 ergenin katılımıyla yapılan bir araştırmada katılımcıların %44.5'inin daha önce en az bir kere siber zorbalığa maruz kaldığı, %22.5'inin daha önce en az bir kere siber zorbalık yaptığı ve %53.2'sinin en az bir kere siber zorbalık olayına tanık olduğu tespit edilmiştir (Kalender Kavuk, Keser, & Tugun, 2019).

Söz konusu siber zorbalıktan dolayı mağdur olan gençlerin kendilerinin de başkasına yönelik bu türden şiddeti uyguladığına işaret etmektedir. Buradan anlaşıyor ki; şiddetin izleyicisi olmak veya şiddetten dolayı mağdur olmak kişiyi şiddet uygulamaktan uzak tutmaya yetmemektedir. Siber zorbalık

kişide, düşük öz saygı, üzüntü, çaresizlik, umutsuzluk, stres, yoğun kaygı gibi duygu bozukluklarına sebep olmakta depresyon ve intihar düşüncesini arttırmaktadır. Söz konusu psikolojik sonuçlar sosyal hayata da yansımakta bireylerde yalnızlaşma, aile ve arkadaşlarla iletişim sorunları yaşama ve akademik başarısızlığa neden olmaktadır (Arıkan Dirimen, Işık, Ayaz, & Can, 2018; Evli, Şimşek, & Uzdil, 2018; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurulu, 2021). Benzer etki ve sonuçlar, şiddet içerikli bilgisayar oyunlarında da kendisini göstermektedir. Sanal oyunların saldırganlık ve şiddet eğilimini arttırdığına yönelik araştırma sonuçlarının (Özmen & Aktaş, 2019; Evgin, Işık Çalışkan, Kaplan, & Caner, 2019) yanı sıra tüm dünyada çocuk ve gençler arasında yaygın olup onları şiddet hatta intihara sürüklemesiyle bilinen Mavi Balina, Momo gibi oyunlar medyatik şiddetin önlem alınmadığı takdirde ulaşabileceği boyutları gözler önüne sermektedir.

Şiddet, medyada televizyon, sosyal medya, sanal oyunlar kanalıyla yoğun bir biçimde yer alan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla yaşanan bu şiddet olaylarının en hafif etkisi şiddete duyarısızlaşma olarak nitelenebilecekken, medyatik şiddet özellikle çocuk ve gençler üzerinde telafisi mümkün olmayacak düzeyde psikolojik, sosyolojik ve fiziksel zararlara neden olmaktadır. Bu noktada, medyanın etki gücünün tam tersi yönünde de kullanılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Zira, medyanın toplumun değer ve normlarından etkilendiği gibi onları etkileyecek bir güç olduğu ve şiddet yerine olumlu değerleri üretmeye ve teşvik etmeye yönelik olarak medyanın gücünden faydalanılabileceği düşünülmelidir.

3. Medyanın Değer Oluşturmadaki Rolü

Değerlerin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, öznel mi nesnel mi olduğu, hangi yollarla öğrenildiği, nasıl temellendirilebileceği ve sınıflandırılabileceği felsefe, psikoloji, sosyoloji, pedagoji gibi pek çok disiplinin tartışma konusu olmuş ve bunların bir kısmına bu kitapta farklı bölümlerde değinilmiştir. Bu bölümün sınırları nedeniyle bu tartışmalara değinilmeyecektir. Fakat en genel anlamda değer hükümlerinin, Güngör'ün (2010) deyişiyle; *“bir şeyin arzu edilebilir -iyi- veya edilemez -kötü- olduğunu belirten ifadeler”* (s. 27) olduğu söylenebilir. Bu bağlam, değerleri yalnızca ahlaki alanla sınırlı olmaktan çıkarmakta, estetik, ekonomik, politik alanlarda da birtakım değerlerin mevcudiyetini göstermektedir.

Bir şeyin arzu edilebilir oluşunu belirleyecek faktörler kişiye, topluma ve sosyokültürel durumlara göre değişkenlik gösterebilirse de değerlerin uzun zaman içinde oluşan, üzerinde görüş birliğine varılmış, sosyal kontrolü ve kültürün devamlılığını sağlayan bu vesileyle bireylerin tutumlarının alt yapısını oluşturarak onlara amaç ve yön veren, karar mekanizması üzerinde etkili olarak ona ölçütler sunan bir işlev üstlendiği düşünülmektedir (Aydın & Akyol Gürler, 2012, s. 7). Toplumsal değerler olarak adlandırılabilir ve toplumların ortak tarih, kültür ve gelişim seyrinde oluşan, aynı toplumda yaşayan insanlara neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda ortak yargılara varma imkânı tanıyan, kuşaklar arasında aktarılan, ahlaki ya da dini inanç ve ilkelerden, kültürden doğan değerler, aynı toplum içerisinde zamanla değişim gösterebilmektedir (Ceylan, 2012, s. 52). Toplumsal değerler kolektif bir 'iyi' algısı oluşturarak bireyleri ortak düşünce ve davranışa sevk etmektedir. Neyin iyi olduğu yani değer olgusu yalnızca ahlaki unsurlarla sınırlı değildir. Bilimsel, ekonomik, estetik gibi alanlarda iyi görülen şeylerin maddi değerler olduğu söylenebilir.

Toplumsal değerlerin oluşumu ve kabulünde medyanın önemli bir güce sahip olduğu düşünülebilir. Maddi değerler üzerinden örneklenince olursa, günümüzde estetik ve ekonomik olarak değerli görülen şeylerin benzer özellikler taşıdığı, bu benzeşim üzerinde de medyanın etkisi olduğu görülebilir. Medyada, reklamlar aracılığıyla daha sık görülen tüketim maddeleri ve markalarına yönelik talep artmaktadır (Kazancı & Başgöze, 2015). Yine medyada güzelliğe yönelik belirli kalıpların olduğu bunun sonucunda da estetik operasyonlara olan ilginin yoğunlaştığı görülmektedir (Türk & Bayrakçı, 2019). Estetik ve tüketim gibi değer yönelimlerini şekillendirmekte etkili olan kitle iletişim araçları, kültürel, ahlaki ve dini değerlerle de ilişki içerisinde.

Haber programları, reklamlar, diziler ve belgeseller insanları bilgilendirme, eğlendirme, eğitime ve kültür aktarımı faaliyetini üstlendiği gibi bütün bu unsurlar içerisinde yer alan ahlaki değerlerin de taşıyıcısı olmaktadır. Medya içeriklerinde yer alan kişi ve olayların söz, davranış ve yaşam biçimleriyle, bunların ardında yatan değer kalıplarını aynı anda binlerce insana aktarılabilirliğini düşünmek medyanın değer üretme ve değerleri öğretme sürecindeki gücünü göstermektedir. Geçmiş yıllarda televizyon ve etkileri üzerine yapılan değerlendirmelerde de televizyonun saldırganlık, pasifleştirme, cinsel özgürlük, tüketimi teşvik etme, aile yapısını tahrip edecek davranışlara özendirme gibi etkilerinin bulunduğu belirtilmekte ve televizyonun değerler üzerindeki yıkıcı etkisi üzerinde durulmaktadır (Bahadır, 1997; Turan, 2005).

Televizyondaki dizi, film ve reklamların çocuk ve gençlerin milli ve manevi değerleri benimseyip bu yönde davranış sergilemesini engellediği dikkat çekilen konulardan biridir. Değerlerin sosyal öğrenme yoluyla öğretimi konusunda medya önemli bir rol üstlenmekte, diziler ve reklamlar aracılığıyla çocuk ve gençlere rol modeller sunmaktadır. Çocuk ve gençlerin, toplumda benimsenen dini, kültürel ve ahlaki değerlerle uyum sağlama da rol model olarak sunulan bu karakterlerin değerleri doğrultusunda sergiledikleri davranışlar, aile ve okuldaki eğitimle düzeltilmediği takdirde kalıcı hale gelmesine ve bireysel etkinin ötesine geçerek toplumsal ahlaki yozlaştırıcı bir boyuta taşınmasına sebebiyet vermektedir.

Televizyonun günümüzde değerler üzerindeki bu etkisini halen sürdürdüğü söylenebilir. Ancak yeni medya araçlarının kullanımının yaygınlık kazanmasıyla birlikte medyanın değerler üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda akademik ilginin daha çok sosyal medyaya yöneldiği görülmektedir. Sosyal medya platformlarında bireylerin sergiledikleri davranış ve tutumların sonuçlarını görememesi, sosyal medya araçlarının insanlara, sanal ve gerçek kimliğinden bağımsız kimlikler inşa etmesine imkân veren yapısı, onların gerçek hayatlarında sahip olduğu değerlerden uzaklaşmasına ve olumsuz değer ve davranışları kolaylıkla sergilemesine sebep olabilmektedir. Kılıçer ve arkadaşlarının (2018), 2719 sosyal medya kullanıcısıyla yaptığı çalışmada katılımcılar kendilerini sosyal medyada en çok saygı ve hoşgörü değerini sergileme noktasında yetersiz görmektedir. Bunu sırasıyla, dayanışma, doğruluk-dürüstlük takip etmektedir. Araştırmaya katılanlar kendilerini en çok barışçıl olma açısından yeterli bulmaktadır (Kılıçer, Özeke, & Çoklar, 2018, s. 32). Karaduman ve arkadaşlarının (2017) Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarıyla yaptıkları çalışmada da katılımcıların hem kendilerinin hem de diğer sosyal medya kullanıcılarının bazı ahlaki ve insani değerleri ihmal ettiklerini düşündükleri tespit edilmiştir. Bu araştırmaya göre; öğretmen adayları, saygı, özel yaşamın gizliliği, tarafsızlık, sabır değerlerini kendilerinin de ihmal ettiğini düşünürken diğer sosyal medya kullanıcılarının bunlara ek olarak barış, dürüstlük, sevgi, adalet, duyarlılık, merhamet, özgürlük gibi değerleri de ihmal ettiklerini düşünmektedirler. Öte yandan, katılımcılar dayanışma, yardımlaşma, duyarlılık değerlerini sosyal medyaya yansıttıklarını, medyanın toplumsal duyarlılık oluşturma ve dayanışmayı kuvvetlendirme gibi sosyal hayatı etkileyecek değerlerin taşınmasında olumlu bir rol oynadığını belirtmektedirler (Karaduman, Çengelci Köse, & Eryılmaz, 2017, s. 250-261).

İnsanlara istedikleri içerikleri seçerek izleme imkânı sağlayan Youtube, Türkiye’de 2021 ocak ayı verilerine göre Google’dan sonra en çok ziyaret edilen ikinci web sitesi olma özelliği taşımaktadır (Digital 2021 Turkey, 2021). Youtube’un sahip olduğu sınırsız sayıdaki içerik, sitenin hedef kitlesini okul öncesi dönemdeki çocuklardan yetişkinlere kadar genişletmektedir. Söz konusu web sitesindeki video ve içeriklerin denetimini yapacak RTÜK gibi bir üst kurul bulunmamakla birlikte site, kullanıcılarının kendi tercihlerine bağlı olarak kullandıkları cihazlardan bazı içerikleri kısıtlayarak denetim sağlama imkânı vermektedir. Hem web sitesinin ülkemizde en çok ziyaret edilen sitelerden biri olması hem de denetim imkanının bulunmaması Youtube’un değer oluşturma ve aktarma noktasındaki işlevini önemli kılmaktadır. Buradan yola çıkarak Kahveci (2020), Youtube’da en çok aboneye sahip üç kanalda yer alan video içeriklerini inceleyerek değerler bakımından analiz etmiştir. Video içerik üreticilerinin, videolarını merak uyandıracak biçimde paylaşması ve izleyenlerine eğlence vaat etmesi çok seyircili kanalların ortak özellikleri olarak tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra örnekleme dahil edilen videoların hepsinde argo kelimelerin kullanıldığı, nezaket dışı davranışlar sergilendiği ve karşdakini fiziksel ve psikolojik olarak incitebilecek bu davranışların eğlence imajıyla sunulduğu, tüketim ve israfın oyun haline getirildiği görülmüş, incelenen kanallardan birinde ise şiddet içeren görüntülerin yer aldığı tespit edilmiştir. Buna karşılık yardımlaşma, misafirperverlik, çalışarak kazanma, hayvanlara karşı sevgi ve merhamet gösterme değerlerinin de aynı içeriklerde sunulduğu belirtilmektedir (Kahveci, 2020). Yapılan çalışmalardaki ortak sonuca bakıldığında sosyal medyada bireylerin, kullanıcı olarak bazı değerleri ihmal ettiği, takip edilen medya kanallarında olumsuz değerlerin ön plana çıktığı bununla birlikte sosyal medyanın birtakım olumlu değerleri de yansıttığı ve bireylere aktardığı neticesine ulaşılmaktadır. Ancak gerek TV gibi geleneksel medya araçlarında gerekse yeni medya araçlarında sunulan değerlerin olumsuz etkisinin daha fazla vurgulandığı dikkat çekmektedir.

Medyanın çocukların değer oluşturma sürecindeki rollerinden biri; bazı değerlerin göz ardı edilmesidir. İkinci bir rolü ise çocukların değerleri sosyal medya üzerinden algılayıp bu bağlamda yaşamaya başlamalarıdır. Bu durum, yardımsever olmayı arkadaşının yaptığı sosyal medya paylaşımını beğenmek olarak gören çocukların gerçek hayattaki yardımseverliğin hangi davranışlarda ortaya çıkabilecek bir değer olduğunu algılamakta güçlük çekmesi, ihtiyacı olan bir arkadaşıyla eşyasını paylaşmaması olarak örneklenmiş ancak tam tersi bir etkiyle hayvanlarla ilgili paylaşımları gören çocukların gerçek hayatta hayvanlara şefkat ve merhamet gösterebileceği belirtilmiştir (Ayaydın & Yıldız

Ayaydın, 2018, s. 59-60). Bu durum, sosyal medyanın değer oluşturma sürecinde olumlu ve olumsuz etkilerine işaret etmenin yanı sıra çocukların, sahip oldukları değerleri sanal dünya dışında davranışa dönüştürmekte zorluk çekebileceğini dolayısıyla değer tanımlamalarında bir farklılık yaratabileceğini göstermektedir.

Sosyal medya kullanımının çocuk ve gençlerin sahip olduğu değerler üzerindeki etkisini gösteren araştırmalarda sosyal medyayı hiç kullanmayan ortaokul öğrencilerin kullananlara oranla sorumluluk bilincinin daha yüksek olduğu, öğrencilerin sosyal medya yüzünden sorumlulukları aksattıkları tespit edilmiştir (Ayaydın & Yıldız Ayaydın, 2018, s. 78; Tekin, 2016, s. 84). Bunun yanı sıra Ayaydın ve Yıldız Ayaydın'ın (2018) çalışmasında sosyal medya kullanımının öğrencilerin misafirperverlik değer algısı üzerinde de olumsuz etki yarattığı sonucuna ulaşılmış, katılımcılar misafir geldiğinde sosyal medyayla ilgilenmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir (s. 78-79).

Ortaokul öğrencilerinin sosyal medya kullanımı ve sahip oldukları değerlere ilişkin olarak elde edilen bir diğer sonuç ise internet ve sosyal medya kullanımı arttıkça, ergenlerin narsistik kişilik özelliklerinin arttığıdır (Tekin, 2016, s. 84). Sosyal medyada yapılan paylaşımlarda beğenilmek önemli görülen bir husus olduğundan bunun öğrencilerin kendilik algılarına da olumsuz yönde etki ettiği görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda sosyal medya kullanımının ortaokul öğrencilerine olumlu değerler de kazandırdığı belirtilmektedir. Dostluk ve arkadaşlarla iş birliği yapma (Ayaydın & Yıldız Ayaydın, 2018, s. 78; Tekin, 2016, sf. 85), kültürel bağlılık, vatanseverlik, hayvanseverlik değerlerinin olumlu yönde etkilendiği (Ayaydın & Yıldız Ayaydın, 2018, s. 79) tespit edilmiştir.

Medya araçlarının yıkıcı etkilerinden biri olan saldırganlık ve şiddet ise insan ve ahlaki değerlerin karşısında yer almakta, yani insanların sahip oldukları değerlere olan bağlılığı arttıkça şiddet eğilimi azalmaktadır (Güneş, 2018, s. 161). Saldırganlık ve şiddetin temelinde yatan nedenlerden birinin değer yoksunluğu olduğu düşünülürse medya, değerleri yozlaştırıcı etkisiyle bu anlamda şiddetin artmasına kaynaklık eden unsurlardan biri olarak görülebilir.

Bunun yanı sıra, şiddetin zıttı yönde karşılık bulan değerlerin yerine medyanın ikame ettiği yeni ve şiddete eğilimi arttıran farklı değerlerin ortaya çıkmasında kitle iletişim araçlarının rolü bulunmaktadır. *“Şiddete yakın değerlere uzak”* (Güneş, 2018, s. 162) şeklinde ifade edilen medyanın, bireysel

ve toplumsal değerleri yozlaştırıp şiddet eğilimini arttıarak, insani ve ahlaki değerlerin yerine haz, gösteriş, tüketimi teşvik eden değerleri yerleştirmesi bağlamında medya-şiddet- değer ilişkisinde merkezi bir konumda bulunduğu söylenebilir. Medyanın gerek şiddeti körükleme gerekse değerler üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmede, din ve değerler eğitiminin yanı sıra bireylerin medya araçlarını farkındalıkla kullanmasına vesile olan bir beceri olarak medya okuryazarlığı becerisini kazanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

4. Medya Okuryazarlığı

Değer oluşturma, eğlence, bilgi edinme, iletişim ve haber alma gibi pek çok alanda başvurulan bir kaynak olarak medya, bireysel hayatlarda kimi zaman bir ğretmen, kimi zaman bir arkadaş, kimi zaman ise aile statüsünde konumlandırılmaktadır. İnsan hayatında bu denli öneme sahip olan medyanın dilini anlamak ve kontrol edebilmek oldukça büyük önem taşımaktadır. Bu saikler medya okuryazarlığı literatürün oluşmasındaki temel hareket noktalarıdır.

Medya okuryazarlığı tarihini 20.yüzyılın ilk yarısından itibaren başlatmak mümkündür. Dünyada ilk defa medya okuryazarlığı kavramı *Journal of Communication* dergisi tarafından düzenlenen bir sempozyumda tartişılmıştır. Tartışma neticesinde varılan ortak sonuçta medya okuryazarlığı kavramını tanımlamanın zor olduğu kanaatine varılmıştır. 1992 yılında ‘Medya Okuryazarlığı Ulusal Liderlik Konferansı’nda tekrar biraya gelen uzmanlar ortak bir görüş ile, ‘medya okuryazarı’ kavramını ‘yazılı ve elektronik medyanın kodunu ze-bilen, bunları değerlendirebilen ve üreten’ kişi olarak tanımlamıştır (Akt.; Asrak Hasdemir, 2012).

Medya okuryazarlığına dair yapılan bu tanım, zaman içerisinde ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden düzenlenmiş, konuyla ilgili farklı alt başlıklar oluşturulmuştur. Medya okuryazarlığı, bir kısım araştırmacı tarafından mesleki bir eğitim olarak algılanırken bir kısım tarafından ise dijital medyayı kullanma becerisi, dijital medya karşısında sahip olunması gereken yeterlilikler olarak tanımlamıştır (Nazıroğlu, 2015). Bilici (2019), medya okuryazarlığını medyayı okumak ve medyayı yazmak şeklinde ele alarak kavrama farklı açıdan yaklaşmıştır. Ona göre, medyayı okumak; medya içeriğinin eleştirel olarak okunması, dinlenmesi ve bu doğrultuda anlamlandırılmasını içermektedir. Medyayı yazmak ise bireyin sürecin içerisinde üretken konumda olmasıdır (Bilici, 2019, s. 19). Örneğin; kişinin bir haber, kısa film, sosyal medya içeriğini oluşturması-

dır. Medya okuryazarlığının ‘medyayı okuma’ ve ‘medyayı yazma’ şeklinde ele alınması, medya içeriğine karşı eleştirel bir tutum geliştirmesi gereken bireyin, aynı tutum ve davranışı medya içeriğini oluştururken de göstermesi gerektiğinin ifadesi olarak düşünülebilir.

Medya okuryazarlığı kitle iletişim araçları ile aktarılan görsel ve işitsel iletileri analiz etme, değerlendirme ve aktarma yeteneğini kapsamaktadır. Solmaz ve Yılmaz (2012), çalışmasında medya okuryazarlığını iki ana noktada temellendirmiştir. Bunlardan birincisi, medya içeriğine ulaşmada teknolojiyi kullanabilme becerisine sahip olmaktır. İkincisi ise sunulan içeriği salt anlama değil kavrama ve değerlendirme yeteneğine de sahip olunmasıdır. Bu bağlamda, medya okuryazarlığının, medyaya ulaşmada kullanılan araçlara ilişkin becerileri ve burada sunulan içerikleri bilişsel olarak yalnızca anlama basamağında değil daha üst beceriler olan kavrama, analiz, yorum ve değerlendirme becerilerini de içerdiği söylenebilir.

Değişen, dönüşen, günün koşullarına göre gelişen kitle iletişim araçları, insan için pek çok görsel ve işitsel ileti sunmaktadır. Kitle iletişim araçlarının sunduğu bu görsel ve işitsel iletiler karşısında birey, çoğu zaman salt alıcı konumundadır. Bu iletiler bireyin yaşamını dönüştürücü ve yönlendirici etki gücüne sahip olabilmektedir. Medyanın birey için bu denli etki ve öneme sahip olması; faydalı ve zararlı yönlerinin bilinmesini, bilinçli kullanım becerisine sahip olunmasını gerekli kılmaktadır. Medyanın sağlayacağı fayda ve zararı belirleyen en önemli unsur kullanıcının sahip olduğu farkındalık bilincidir. Farkındalık bilincine sahip birey, karşılaştığı görsel ve işitsel iletiler karşısında sorgulama ve analiz edebilme becerisini kullanmaktadır.

Medyanın bireyin fiziksel, bilişsel ve sosyal gelişimi üzerinde etkisi olduğu pek çok araştırma ile kanıtlanmış bir gerçektir. İnternetin yaygınlaşması ile bireylerin medya ile geçirdiği zaman her geçen gün artmaktadır. Medya sunduğu imkân ve olanaklar ile bireye sınırsız bir hareket ve özgürlük alanı sağlamıştır. Şüphesiz bu sınırsız özgürlük, kontrolsüz bir alanın oluşmasına kapı aralamıştır. Bu durum karşısında bireyin, bu mecraları verimli ve kontrollü şekilde kullanması toplumun beklentisi ve isteğidir. Toplumun beklentisine uygun gerekli kültürel ve politik duruşu sergilemesi, medya okuryazarı olması ile mümkündür. Bireyin medya karşısında sahip olması gereken nitelik ve beceriler medya okuryazarlığı kavramı ile ifade edilmektedir. Bu nedenle pek çok ülkede ve okullarımızda medya okuryazarlığı bir ders olarak okutulmakta, gerekli nite-

lik ve becerilerin öğrencilere kazandırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda medya okuryazarlığı kavramı ile;

- » Kitle iletişim araçlarında karşılaştığı görsel ve işitsel iletinin kurgusal-lık-gerçeklik ayrımını yapabilmesi,
- » Öğrencinin iletişim yetenekleri geliştirme noktasında bir araç olarak görmesi,
- » Medyanın toplumu yönlendirme, algı oluşturma gücüne sahip olduğu bilincine varılması,
- » Demokrasi ve vatandaş olma bilincinin oluşturulması,
- » Kitle iletişim araçlarının sunduğu materyali toplumsal eşitlik bilincinde değerlendirilmesi ve aykırı durumların saptanması,
- » Formel ve informal medya kullanımı konusunda bireylerin temel düzeyde bilgi ve beceri sahibi olması,
- » Duyarlılık sahibi olması,
- » Şiddet ve uyuşturucu madde kullanımı konusunda toplumsal farkındalığın arttırılması ve önlenmesi de amaçlanmaktadır (Solmaz & Yılmaz, 2012).

Medya okuryazarlığı eğitimi ile bilinçli ve katılımcı yurttaşlık becerileri ve eleştirel, farkındalığı olan, dijital çağın gereklerine uygun bireyler yetiştirmek hedeflenmektedir (Karaduman, 2019). Bireylerin kitle iletişim araçlarından edindiği bilgiyi analiz etme, eleştirme ve değerlendirebilme yeteneğine sahip olması sağlıklı bir toplum yapısının oluşmasındaki öncüller arasındadır.

Medyadan bireye ulaşan ileti, onun değer yargılarını, inancını ve de yaşama bakışını da etkilemekte ve şekillendirmektedir. Farkındalık becerisine ulaşmış birey, bu etki ve şekillendirme gücü karşısında direnç gösterebilmektedir. Zira farkındalık sahibi birey, karşılaştığı bilginin kaynağını sorgulama, değerlendirme ve onu yerinde kullanma becerisine sahiptir. Toplumsal olaylar karşısında duyarlıdır ve vatandaşlık bilincine sahiptir. Farkındalık sahibi birey, kitle iletişim araçlarını bir amaç olarak değil araç olarak görebilme ve kullanabilme bilgi ve becerisinde sahiptir. Tüm bu özellik ve beceriler sağlıklı bir toplum yapısında bireylerde olması gereken, istenen özelliklerdir. Söz konusu özelliklerin ve becerilerin bireylere kazandırılması, birey için yaşam boyu alışkanlık haline gelmesi ise medya okuryazarlık eğitimin hedefleri arasındadır. Kişilerin

medya okuryazarlığı eğitimi ile hedeflenen kazanımları özümsemesi, alışkanlık haline getirmesi toplumsal sorunların çözümüne de kapı aralayacaktır.

Medyanın egemen değer üreten, ideolojik bir zemin kurgusuna sahip bir gücü bulunmaktadır. Popüler kültür nesnesi olan unsurlar çoğu zaman 'daha fazla izleyici' elde edebilmek amacıyla herhangi bir filtrelemeye tabii olmaksızın yazılı ve görsel medyada yer bulmaktadır. İçerik üreticileri söz konusu unsurların bireyler üzerinde yaratacağı etki ve özendirici tutumları önemsememektedir. Şiddet unsurları görsel medya aracılığı ile her geçen karşımıza çıkmakta ve çoğu zaman da meşrulaştırılmaktadır. Medya okuryazarlık oranı düşük bir toplum için bu durum olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Böyle durumlarda bireyler medyada gördüklerini uygulama eğilimi gösterebilmektedir. Bireyin şiddet karşısında duyarsızlaşması, bu durumu sıradan bir olay olarak algılaması istenmeyen sonuçların başında yer almaktadır. Bu noktada medya okuryazarlık eğitiminin önemi ön plana çıkmaktadır.

Medya karşısında bilinçli, farkındalık sahibi bireyler yetiştirmeyi hedefleyen medya okuryazarlığı eğitimi, sözel, fiziksel, psikolojik şiddet başta olmak üzere şiddetin her türünün önlenmesinde etkin bir mücadele sistemidir. Medya karşısında tüketici konumunda olan birey kadar medya üreticisi olan bireyin de bilinçli olması gerekmektedir. Bilici'nin (2019) medya okuryazarlığı kavramı için ifade ettiği ikinci boyut olan *medyayı yazmak* kısmı da bu noktaya işaret etmektedir. Medya içeriği oluşturanların medya okuryazarı olması, söz konusu unsurların medya diline doğru şekilde yansıtılmasında etkilidir. Şiddet karşısında medya dilini etkin kullanmak, görsel ve işitsel unsurlarla desteklemek toplumsal duyarlılığın kazandırılmasında gerekli bir etkidir.

Medya okuryazarlığı 'bilgi kirliliği' probleminin aşılmasında da etkili bir yöntemdir. Birey işitsel ve görsel medya aracılığı ile her gün sayısız bilgi ile karşı karşıya kalmaktadır. Çoğu zaman bu bilgi yığını karşısında pasif bir alıcı konumundadır ve yönlendirilmeye açıktır. Bu noktada medya okuryazarlık eğitiminin sunduğu farkındalık ve eleştirel bakış açısını kazanan birey karşılaştığı bilginin kaynağının sorgulanma becerisi edinecektir. Bu farkındalık ve beceriler, bireyleri kolay yönlendirilebilir olmaktan kurtarmaktadır.

Medya okuryazarlığı bireylere eleştirel düşünme becerisini kazandırmaktadır. Bu sayede birey, karşılaştığı bilgi karşısında doğru soru sorabilme, doğru ve yanlış bilgiyi ayırt edebilme becerisini de kazanmaktadır. Medya okuryazarlık eğitiminin bireyin eleştirel düşünme yeteneği kazanmasında et-

kisini gözlemleyen pek çok ülke, bu dersin eğitim müfredatın yer almasına önem vermektedir. Ülkemizde ise medya okuryazarlık eğitiminin öneminin geç fark edilmesi, hazırlanan içeriklerin basit kalması dersin gerekli ilgiyi görememesine yol açmıştır. Görmez (2015) Etkili Medya Okuryazarlığı Eğitimi ve Uygulamalarından Örnekler adlı çalışmasında ülkemizde medya okuryazarlığı eğitiminin ezberci bir anlayışla işlendiği, sınıf içi etkinlikler konusunda ise öğretmenlerin yeterli bilgi düzeyine sahip olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Görmez, 2015).

Medya okuryazarlığı eğitimin salt bilgi düzeyinde ele alınması, medyanın yarar ve zararlarından bahsetmekten öteye geçmemesi durumunda bireyler, karşılaştığı iletileri bilinçli şekilde değerlendiremeyecek, kurgulanmış medya içeriği karşısında eleştirel bir tutum takınamayacaktır. Bu durum medya okuryazarlığı eğitiminin amaçlanan kazanımların benimsenmemesine yol açmaktadır. Medya okuryazarlığı becerisinin birey için alışkanlık haline gelmesi gereklidir. Bir becerinin alışkanlık boyutuna geçebilmesi de o becerinin özümsemesini ile mümkündür. Medya okuryazarlığı eğitiminin, medyanın şiddet başta olmak üzere zararlı etkilerini bertaraf etmede en önemli hususlardan biri olduğu göz önünde bulundurulmalı ve medya okuryazarlığı eğitimi gerekli becerileri özümsetebilecek bir içerik ile kurgulanmalıdır.

5. Medyada Dini ve Ahlaki Değerlerin İlkeleri

Toplumların sosyo-kültürel yapısında meydana gelen değişimle birlikte gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelen medya, kültür oluşturma, güdüleme, bazı değer ve davranış kalıplarını pekiştirme, iletişim ve haberleşmeyi yapısal olarak dönüştürme gibi pek çok işlevi yerine getirmektedir. Medyanın söz konusu işlevlerini yerine getirirken olumlu yönlerinden ziyade olumsuz etkilerinin daha baskın biçimde tezahür ettiğinden bahsedilmiştir. Olumsuz etkilerin en aza indirilerek, artık bireysel ve toplumsal hayattan soyutlanmasının mümkün olmayacağı medya araçlarının, birey ve toplum üzerinde pozitif tesirler bırakmasının ancak, kitle iletişim araçlarının kullanımında ve yönetiminde birtakım değer ve ilkelere sahip olmakla sağlanacağı düşünülmektedir. Medya yayın araçlarının denetimi, medya okuryazarlığı ve din ve ahlaki değerler eğitimi ve medya etiği bağlamında toplumun her kesiminden bireyleri ilgilendiren ve bu gruplarda her bireyin üzerine düşen birtakım görev ve sorumluluklarla şiddetin önlenmesi başta olmak üzere diğer ahlaki ve dini değerlerde meydana gelen yozlaşmanın engellenebileceği söylenebilir.

Türkiye’de radyo ve televizyon yayınlarını düzenleyen ve denetleyen bir kamu kurulu olarak Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) 1994 yılından bu yana faaliyet göstermektedir. Kurum, RTÜK uzmanları, Alo RTÜK, RTÜK web ve e posta kanallarından gelen izleyici şikayetlerinin değerlendirilmesi ve izleyici temsilciliği aracılığıyla ülkemizde yayın yapmakta olan resmi ve özel radyo ve televizyon kanallarını denetlemekte; *“insan onuruna, hak ve özgürlüklerine saygılı, iletişim özgürlüğünün hakim olduğu bir yayıncılık alanı yaratmak”* amacını gütmektedir. Bu amaçla, akıllı işaretler sembol sistemi, medya okuryazarlığı, iyi uyuklar çocuklar projesi, çocuk web sitesi gibi uygulama ve projelerle denetim faaliyetlerinin yanı sıra insanların medya araçlarını bilinçli kullanmalarına destek sağlayacak bilgilendirme faaliyetlerini de sürdürmektedir (Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, 2021). Kurul, yasal dayanağını radyo ve televizyonların kuruluş ve yayın hizmetleri hakkında 6112 sayılı kanundan almaktadır. Kanunun 8. Maddesinde, medyada dini ve ahlaki değerlerin korunmasına ve şiddetin önlenmesine ilişkin pek çok husus yer almaktadır. Yayın hizmetlerinde, ırk, dil, cinsiyet, sınıf, bölge ve mezhep farkı gözetmemek, insan onuruna ve özel hayatın gizliliğine saygılı olmak, terörü övmek ve teşvik etmemek, toplumun milli ve manevi değerlerine, genel ahlaka aykırı olmamak, müstehcen olmamak, şiddeti özendirici ve kanıksatıcı olmamak hususlarına riayet edilmesi bu kanun maddesi gereği zorunludur. Bunun yanı sıra radyo ve televizyon yayınlarında çocuk ve gençlerin fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimine zarar verebilecek içerikteki programların yayınlanamayacağı da aynı kanunda belirtilmektedir (Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun, 2021). Radyo ve televizyon yayınlarında dikkat edilmesi gereken ahlaki ilkelerin kanunla koruma altına alındığı görülmektedir. Buna ilaveten, RTÜK tarafından yayınlanan yayın ilkeleri rehberinde; radyo ve televizyonlardaki bütün yayınlarda ifade özgürlüğü, insan onuru ve yaşam hakkı, müstehcenlik, ayrımcılık, mahremiyet, çocukların korunması, hukukun üstünlüğü, genel ahlak ve şiddet konularında dikkat edilmesi gereken hususlar kayıt altına alınmıştır. Şiddetin önlenmesi bağlamında medya araçlarında dikkat edilmesi gereken hususlardan bazıları şöyle sıralanmıştır:

- » Yayın hizmetlerinde şiddet, programın ana unsuru olmamalı, sıkça ve uzun sahnelerle yer almamalı ve teşvik edilmemelidir.
- » *Şiddet abartılı şekilde izleyiciye aktarılmamalıdır.*
- » *Şiddet içerikli görüntüler, çocukların ekran karşısında olduğu saat dilimleri içerisinde ekrana getirilmemelidir.*

- » Ekranaya getirilen görüntünün, haberin ayrılmaz bir parçası ve /veya ekrana getirilmediğinde olayın haber niteliğini kaybedip kaybetmediği hususları göz önünde bulundurulmalı ve buna göre şiddet görüntüleri zorunluluk hali dışında ekrana getirilmemelidir.
- » Haberlerde yer alan aşırı şiddet görüntüleri flulaştırma veya mozaikleme teknikleri ile verilmelidir.
- » *Şiddet içerikli görüntüler, meşru bir amaç için gerekli ve yerinde bir davranış olarak izleyiciye aktarılmamalıdır.*
- » Yayın hizmetlerinde şiddeti olumlayan ve özendiren görüntü, yorum ve ifadelere yer verilmemelidir. (Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Yayın İlkeleri Rehberi, 2021).

RTÜK tarafından belirlenen ve kanunla koruma altına alınmış hususlar yayıncıların dikkat etmesi gereken etik ilkeler olarak düşünülebilir. Bu bağlamda medya araçları, kar ve çıkar amacı gütmeksizin ülkenin çocuk ve gençlerine karşı sorumluluk üstlenmeli ve bunu yasal bir zorunluluktan ziyade mesleki ahlak standartları olarak kabul etmelidir.

Sonuç

Şiddetin kitle iletişim araçları vasıtasıyla yaygınlaşmasının, kanıksanmasının önüne geçmek ve dini ve milli değerlerin yozlaşmasını engellemek amacıyla otorite tarafından yapılan düzenleme ve zorunlulukların yeterli olmayacağı açıktır. Zira yeni medya araçlarının yayın ve içeriklerini denetleyen bu minvalde bir kurum bulunmamaktadır. Her ne kadar sosyal medya araçlarında hassas içerik denetimi adı verilen, şiddet ve cinsellik içeren video ve görüntülerin flulaştırılması yoluyla kullanıcıyı uyaran bir tedbir olsa da ilgili sansürün tek bir tıkla kaldırılabilmesi, sosyal medya araçlarındaki içeriğin bilinçli kullanımını, sosyal medya içeriklerini kullanıcının kendisi ya da ebeveyn denetiminden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda ebeveyn ve öğretmenler, çocuk ve gençlerin kitle iletişim araçlarında takip ettikleri yayınları, oynadıkları siber oyunları veya sosyal medya araçlarındaki davranışlarından haberdar olmalı, tehdit oluşturabilecek durumlara müdahale etmelidir.

Çocuk ve gençlerin medya okuryazarlığı ve medyayı eleştirel olarak değerlendirebilme becerisi kazandırmak adına aile ve okullarda gerekli çalışmalara

ra yer verilmelidir. Elbette ki medya okuryazarlığı becerisi yalnızca çocuk ve gençlerin kazanması gereken bir beceri değildir. Yetişkinlerin ve medya çalışanlarının da bu beceriyi kazanmaları ve bu yönde bir farkındalıkla hareket etmeleri gerekmektedir.

Dini ve ahlaki değerler ile şiddet, saldırganlık gibi davranışlar birbirine zıttır. Bu bağlamda medya yayıncılarının dini, milli ve manevi değerleri gözetten bir yayıncılık anlayışına sahip olması önem arz etmektedir.

Ayrıca değerler eğitiminde, değerlerin yalnızca bilişsel yollarla aktarılması yerine bütüncül bir yaklaşımla ve hayatın her alanını kapsayan, bilgi, beceri ve davranış boyutlarında içselleştirilmiş bir şekilde öğretimine dikkat edilmelidir.

Medya içerik üreticileri ve kullanıcılarının haz, tüketim, şiddet gibi yıkıcı unsurları kazanç ve popülerite kaygısıyla öncelemek yerine bunların uzun vadeli etkileri konusunda farkındalık kazanmalı ve medyadaki davranışlarını buna göre düzenlemelidir.

Medya araçları ve içeriklerinin şiddet ve saldırganlık içeren davranışlardaki artış başta olmak üzere pek çok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Fakat kitle iletişim araçları ve içeriklerini değerlendirirken salt negatif bir tutumla bu içerikleri değerlendirmek de gerçekçi görünmemektedir. Zira, geleneksel ve yeni medya araçlarının eğitim, bilgilendirme, kültürleme ve bazı milli ve manevi değerler üzerinde insanları birleştirme gibi olumlu tesirleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda medyanın birey ve toplum üzerindeki etkilerinin ne yönde olacağını yine medyanın kullanıcıları tarafından belirleneceği unutulmamalı ve bu konuda farkındalık oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Akçay, D., & Akçay, B. D. (2019). Effect of Media Content and Media Use Habits on Aggressive Behaviors in the Adolescents. *The European Research Journal*, 5(3), 433-439.
- Arıkan Dirimen, G., Işık, I., Ayaz, V., & Can, I. (2018). Siber Zorbalık ve Önlenmesi. A. Solak, & N. Sargın içinde, *Sanal Alem/ Medya Şiddeti* (s. 157-187). Ankara: HEGEM Yayınları.
- Armağan, A. (2013). Gençlerin Sanal Alan Kullanım Tercihleri ve Kendilerini Sunum Taktikleri: Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (27), 78-92.
- Arslan, A. (2011 8(1)). Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1-12.
- Arslan, M. (2016). Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine. *Birey ve Toplum*, 6 (11), 5-25.
- Asrak Hasdemir, T. (2012). Gelenekselden Yeni Medya Okuryazarlığına: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5(2), 23-40.
- Ayaydın, Y., & Yıldız Ayaydın, H. (2018). Sosyal Medyanın Değer Oluşturma Sürecindeki Rolünün Öğrenci Görüşleriyle İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16(35), 57-89.
- Aydın, M. Z., & Akyol Gürler, Ş. (2012). *Okulda Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif Medya Olarak Yeni Medya. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 58-69.
- Bahadır, A. (1997). Günümüz Kitle İletişim Araçlarının Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 469-497.
- Benli, N. (2018). Şiddet Olgusunun Türk Televizyon Kanallarında Yayımlanan Popüler Televizyon Dizilerinin Dramatik Yapısına Yansıması. N. Sargın içinde, *Sanal Alem/ Medya Şiddeti* (s. 266-296). Ankara: HEGEM Yayınları.
- Berns, R. (2013). *Child, Family, School, Community Socialization and Support*. Wadsworth: Linda Schreiber-Ganster Publisher.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurulu*. (2021, Şubat 27). Bilgi Teknolojileri ve İnternetin Bilinçli, Güvenli Kullanımı: <https://www.guvenliweb.org.tr/dokuman-detay/bilgi-teknolojileri-ve-internetin-bilincli-guvenli-kullanimi-kitabi> adresinden alındı
- Bilici, İ. (2019). Medya Okuryazarlığında Paydaşlar Arası İşbirliği ve Anahtar Kriterler. M. Bostancı içinde, *Medya Okuryazarlığı* (s. 17-47). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Bolat, N., & Çakın, Ö. (2018). Televizyon Dizilerinde Bir Pazarlama Motifi Olarak “Şiddet”: Sen Anlat Karadeniz Dizisi Örneği. N. Sargın içinde, *Sanal Alem/ Medya Şiddeti* (s. 297-312). Ankara: HEGEM Yayınları.
- Büyükbakkal, G. (2007). Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Etkileri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 28, 31-44.
- Ceylan, Y. (2012). Toplumsal Değerler ve Medya Etiği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 45-58.
- Çakır, S. (2008). Medya ve Şiddet. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 43, 161-180.
- Digital 2021 Turkey. (2021, Mart 7). Datareportal: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey> adresinden alındı
- Dolu, O., Büker, H., & Uludağ, Ş. (2010). Şiddet İçerikli Video Oyunlarının Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri: Saldırganlık, Şiddet ve Suça Dair Bir Değerlendirme. *Adli Bilimler Dergisi*, 9(4), 54-75.
- Ergeç Elpeze, N., & Doğan, M. E. (2016). Medyada Şiddet; Televizyon Çizgi Diziler Üzerine Bir İnceleme. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 43-58.
- Evgin, D., Işık Çalışkan, Z., Kaplan, B., & Caner, N. (2019). Ortaokul Öğrencilerinin Saldırganlık Durumları ve Oynadıkları Bilgisayar Oyunları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 18(72), 1521-1540.
- Evli, M., Şimşek, N., & Uzdil, N. (2018). Ergenler İçin Yeni Bir Tehdit: Siber Mağduriyet. A. Solak, & N. Sargın içinde, *Sanal Alem/ Medya Şiddeti* (s. 210-219). Ankara: HEGEM Yayınları.
- Görmez, E. (2015). Etkili Medya Okuryazarlığı Eğitimi ve Uygulamalarından Örnekler. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(1), 93-110.
- Gümüş, A. (2006). Şiddetin Nedenleri. *Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet* (s. 39-92). Ankara: Eğitim Sen Yayınları.
- Güneş, A. (2018). *Şiddet Din Eğitimi ve Değerler*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Güngör, E. (2010). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul : Ötüken Yayınları.
- Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2016-2020). (2021, Şubat 26). T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/dagitimda-olan-yayinlar/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020-icin-tiklayiniz.pdf> adresinden alındı
- Kahveci, H. (2020). Sosyal Medya İçeriklerinin Ahlaki Değerler Bağlamında İncelenmesi: Youtube Örneği. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 11(1), 204-225.

- Kalender Kavuk, M., Keser, H., & Tugun, V. (2019). Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Görüşleri, Deneyimleri ve Müdahale Davranışları. *Eğitim ve Bilim*, 44(198), 183-200.
- Karaboğa, M. T. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Bir Sosyalleşme Alanı Olarak Sosyal Medya Hakkındaki Görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 14 (3), 912-936.
- Karaduman, H., Çengelci Köse, T., & Eryılmaz, Ö. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarına Göre Sosyal Medyada Değerler. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 8(2), 250-271.
- Karataş, Z., Yavuzer, Y., & Gündoğdu, R. (2019). Beliren Yetişkinlikte Saldırganlık: Kişisel ve Ailesel Risk Faktörleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 61-85.
- Kasap, F., Mırçık, A. M., & Dolunay, A. (2018). Medyada Şiddetin Yeniden Üretimi: Türkiye Ana Haber Bültenleri Üzerine Bir İnceleme. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 684-699.
- Kazancı, Ş., & Başgöze, P. (2015). Sosyal Medya Algısının, Marka Kredibiletisinin ve Marka Prestijinin Satın Alma Eğilimi Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70(2), 435-456.
- Kılıçer, K., Özeker, V., & Çoklar, A. N. (2018). Sosyal Medya Kullanıcılarına Ait Siber Davranışların İnsani Değerler Bağlamında İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 56, 19-39.
- Kırtepe, S. (2014). Sosyo-Kültürel Değişme ve Kitle İletişim Araçları. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2(2), 237-256.
- Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., & Kelly, K. (2009). *New Media: A Critical Introduction*. New York: Routledge.
- Nazıroğlu, B. (2015). Din Eğitiminin Gerekliliği Açısından Dini Medya Okuryazarlığı. *Dini Bilimler Akademik Araştırma Dergisi* 15(2), 191-220.
- Özmen, A., & Aktaş, Ö. (2019). Bilgisayar Oyunlarının Saldırganlık Düzeyi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi* 48 (222), 213-232.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22 (1), 15-34.
- Prot, S., Anderson, C., Gentile, D., Warburton, W., Saleem, M., Groves, C., & Brown, S. (2015). Media as Agents of Socialization. J. Grusec, & P. Hastings içinde, *Handbook of Socialization Theory and Research* (s. 276-300). New York: The Guilford Press.

- Radio ve Televizyon Üst Kurulu*. (2021, Mart 9). Radio ve Televizyon Üst Kurulu Kurumsal Yapı: <https://www.rtuk.gov.tr/hakkimizda/3803/878/hakkimizda.html> adresinden alındı
- Radio ve Televizyon Üst Kurulu Yayın İlkeleri Rehberi*. (2021, Mart 10). Radio ve Televizyon Üst Kurulu: <https://www.rtuk.gov.tr/yayin-ilkeleri-rehberi/5167/3033/yayin-ilkeleri-rehberi.html> adresinden alındı
- Radio ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun*. (2021, Mart 9). 3/3/2011 Tarih, 27863 Sayılı 6112. Kanun Maddesi: www.mevzuat.gov.tr > MevzuatMetin > 1.5.6112.doc. adresinden alındı
- Solmaz, B., & Yılmaz, A. (2012). Medya Okuryazarlığı Araştırması ve Selçuk Üniversitesi'nde Bir Uygulama. *Selçuk İletişim* 7(3), 55-61.
- Tekin, H. (2016). *Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı ile Algılanan İnsani Değerlerin İncelenmesi*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Turan, İ. (2005). Televizyonun Birey ve Toplum Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri. *Diyanet İlmi Dergi*, 121-137.
- Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük*. (2021, Şubat 26). Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk, G. D., & Bayrakçı, S. (2019). Sosyal Medya ve Toplumda Değişen Estetik İşlem Yaptırma Algısı. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 10 (39), 118-135.
- Violence Prevention Alliance*. (2021, Şubat 26). Definiton and Typology of Violence: <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/> adresinden alındı
- Zafer, C., & Vardarlıer, P. (2019). Medya ve Toplum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 355-361.

ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE DİNİ/MANEVİ REHBERLİK

Necmi KARSLI

Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, necmikarsli@trabzon.edu.tr

Giriş

Dini/manevi rehberlik, çeşitli yaşamsal sıkıntılar yaşayan ve yaşadıklarını anlamlandırmaya çalışan bireyin anlam bulma ve alt üst olan hayatının kontrolünü kazanma süreçlerinin din/manevi referanslar ile desteklenmesidir (Kula, 2016, 45). Başka bir tanıma göre dini/manevi rehberlik, bireylerin dini/manevi bakımdan gelişmesine yardımcı olmak için uygulanan bir destek hizmetidir. Dini/manevi rehberlikte bilgi verme, duygusal alanın gelişimine katkıda bulunma, bireyin sorun çözebilme kabiliyetini açığa çıkarma ve dini davranışların doğru bir şekilde yerine getirilmesine yardım etme amaçlanmaktadır (Şeker & vd., 2011, 127).

Dini/manevi rehberlik faaliyetleri Hristiyan kültüründe çıktığı için bu alanla ilgili kavramlar da Hristiyan kültürüne aittir. Dini rehberliğin temel kavramlarından olan Pastoral Care (Manevi Bakım) papaz ve rahiplerin kilise dışında yürüttükleri danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini ifade etmektedir (Söylev, 2020, 63). Pastoral Care din adamlarının bireylere yönelik ilgi, destek ve tavsiyeleridir. Konu ile ilişkili bir diğer kavram olan Pastoral Counselling (Manevi Danışmanlık) ise psikolojik danışmanlıkla bazı yönlerden benzetmekle birlikte kişisel, ailevi, evlilik ve inançla ilgili sorunları için destek arayan bireylere maneviyat, inanç ve teoloji ile psikoterapiyi birleştirerek yardım etmeyi amaçlayan bir hizmettir (PC, 15 Mart 2021).

Dini rehberliğin tarihi çok eski zamanlara kadar gitmekle birlikte bilim dalı haline gelmesi bir asra yaklaşan bir geçmişle oldukça yenidir. Dini reh-

berlik alanının ortaya çıkmasında kitlesel şiddet olaylarının yaşandığı Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında bireysel ve toplumsal depresyon vakalarında artış olmasının yanında insanı sadece bedenden oluşan bir varlık olarak gören psikolojinin tecrübe edilen manevi sıkıntılara doğru ve işe yarar çözümler bulamaması etkili olmuştur. Dini/manevi rehberlik hizmetleri her yaş, sınıf, cinsiyet ve dine mensup bireylerin tecrübe ettikleri travmatik tecrübeler, başarısızlık, bağımlılık, ailevi problemler, fizyolojik/psikolojik sağlık problemleri, şiddet ve diğer anti sosyal davranışların düzeltilmesinde tedavi edici ve destekleyici olarak kullanılmaktadır. Dini/ manevi rehberlik danışanın ve danışmanın karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu bir hizmettir. Bu hizmetlerin teorik temelini sadece dini kaynaklar değil aynı zamanda felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, kültürel çalışmalar sosyal ve ekonomik teoriler oluşturmaktadır (Söylev, 2020, 80,81).

Dini/manevi rehberlik bir yönüyle psikolojik danışmanlık ve rehberliğin ilkelerine diğer yönüyle Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin sünneti ve dini geleneğe dayanan bir hizmettir. Kur'an-ı Kerim inanan insanlar için bir karanlıklardan aydınlığa çıkara *bir rehber* (el-Bakara 2/185, 257), *bir öğüt ve ibret* (Hûd 11/120), *bir şifa* (Yûnus 10/57) ve *bir müjde* (en-Nahl 16/89) kaynağıdır. Kur'an-ı Kerim insanoğlunun var olduğu günden bugüne kadar cevabını merak ettiği varoluşsal konulara tatmin edici cevaplar vererek, bireyin hayatta karşılaştığı çeşitli sıkıntıların birer imtihan vesilesi olduğunu bildirerek, sabrı ve kontrollü olmayı tavsiye ederek insanoğluna rehberlik yapmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de *"O iman edenler, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar. Onlar öfkелendikleri zaman da kusurları bağışlarlar"* (eş-Şûrâ 42/37); *"Onlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler"* (Âl-i İmrân 3/134); *"(Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir"* (el-A'râf 7/199) ayetlerinde yaşamsal engelleme ve çatışmaların neden olduğu öfke duygusunu şiddete dönüşmeden kontrol altına almak ve affedici olmak tavsiye edilmektedir.

Sabır ve empati duygularının geliştirilmesi şiddetin önlenmesi açısından son derece önemlidir. Araştırmalarda bireylerde sabır ve empati arttıkça şiddet eğiliminin azaldığı tespit edilmiştir (Denson vd., 2012, 20; Strayer & Roberts, 2004, 1). Kur'an-ı Kerim'de 100'e yakın ayette sabır tavsiye edilerek inanan bireylerin öz kontrol kabiliyetinin gelişmesine katkı bulunmaktadır.

Rehberlik ve danışmanlıkla etkili ve doğru bir şekilde hizmet sunulabilmesi için danışanın çeşitli yönleriyle tanınması esastır. Kur'an-ı Kerim insanoğlunun zaaflarını ve üstün yönlerini bildirerek insanın kendisini tanımasını ve zaaflarını terbiye etmesini sağlamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de insanoğlunun hırslı (el-Fecr 89/17-20), cimri (Âl-i İmrân 3/180), maddeye düşkün (Âl-i İmrân 3/14), korkak (Tâhâ 20/67), iki yüzlü (et-Tevbe 9/42), kıskanç (en-Nisâ 4/128), aceleci (el-Enbiyâ 21/37), rahata düşkün (et-Tevbe 9/86), kibirli (el-Beled 90/5), unutkan (el-Bakara 2/286), ümitsiz (el-İsrâ 17/83), nankör (el-Âdiyât 100/6), zalim ve cahil (el-Ahzâb 33/72) bir yapıya sahip olduğu bildirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ayrıca insanoğlunun en güzel biçimde yaratıldığı (et-Tîn 95/4), şan ve şeref sahibi ve yaratılmışların pek çoğundan üstün kılındığı (el-İsrâ 17/70), yer yüzünün halifesi yapıldığı (el-Bakara 2/30), kendisine ilim (el-Alak 96/5), akıl (en-Nahl 16/13) ve irade (el-İnsân 76/3) verildiği bildirilmektedir.

Dinin beden ve ruh sağlığına en önemli katkılarından birisi var oluşa, hayata, ölüme ve yaşanan negatif yaşamsal olaylara ulvi anlamlar kazandırmasıdır.

Günümüzde pek çok olay bilimsel olarak açıklanabilmekle birlikte hayata, ölüme, kaza, bela ve sıkıntılara yönelik yönelik determinist açıklamalar bireyleri tatmin etmemekte, daha ulvi bir anlama ihtiyaç duyulmaktadır. Kendisini can sıkıntısı şeklinde gösteren varoluşsal boşluk pek çok intihar, depresyon, madde bağımlılığı ve şiddet davranışının da nedenlerinden birisidir. Kur'an-ı Kerim'de *"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"* (ez-Zariyat, 51/56); *"O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümlü ve hayatı yarattı"* (el-Mulk, 67/2); *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele"* (el-Bakara, 2/155) ayetlerinde varoluşun temel amacının Allah'ı tanımak ve ona kulluk yapmak olduğu, aynı zamanda dünya hayatının insanoğlunun çeşitli sıkıntılarla imtihan edileceği bildirilmekte, sabır tavsiye edilmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatının oyun ve eğlence (el-Ankebût 29/64) ve aldatıcı bir zevkten (Âl-i İmrân 3/185) ibaret olduğu, sonsuz ve gerçek hayatın ahiret hayatı (el-Bakara 2/25,81) olduğu bildirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de insanoğlunun en önemli korku kaynaklarından olan ölümün mutlaka gerçekleşeceği (el-Mü'minûn 23/15,16), bulunla birlikte sonsuz (en-Nisa, 4/57) bir ahiret hayatına dirilişin olacağı (el-Câsiye 45/26) insanların dünyada yaptıklarında hesaba çekilecekleri (el-İsra, 17/71; el-Zilzal, 99/6-8) bildirilmektedir.

Dini/manevi rehberliğin bir diğer kaynağı Hz. Peygamberin sünnetidir. Allah tarafından insanlığa bir rehber (el-Bakara 2/151), müjdeleyici ve uyarıcı (el-Bakara 2/119) olarak gönderilen peygamberler insanlar için en güzel ahlaki modellerdir. Hz. Peygamberin ahlakı hakkında Ebû Abdullah el-Cedeli şöyle demiştir: *“Âişe’ye Allah Resûlü’nün (sav) ahlâkını sordum. Şöyle dedi: “O, kötü sözlü ve çirkin ağızlı değildi. Çarşı pazarda bağırıp çağırmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi; bilakis bağışlar ve hoş görürdü” buyurmuştur*” (Tirmizî, Birr, 69).

Hz. Peygamber insanlarla iletişim kurarken kısa öz ve tane tane konuşur, önemli şeyleri tekrar eder, ses tonu, jest ve mimikleri ile muhatabına dokunarak, tokalaşarak ve sarılarak beden dilini etkin bir şekilde kullanırdı. **Hz. Peygamber dini tebliğ ederken rehberlik ve danışmanlığın temel ilkelerinden olan gönüllülük** (el-Gâşiye 88/22), **nezaket** (Buhârî, “Fedâilü ashâbi’n-nebî”, 27; Tâhâ 20/44), **insana ve değerlere saygı** (Buhârî, “Edeb”, 3), **tedricilik** (Buhari, “İman”, 34), **hazır bulunuşluk** (Buhari, “İlim”, 11), **bireysel farklılıklara dikkat** (Müslim, “Mukaddime”, 3) **ilkelerini uygulamıştır. Yöntem olarak ise anlatım** (Buhari, “Menakıb”, 23), **soru cevap** (Müslim, “İman”, 355), **istişare** (eş-Şûrâ 43/38), **örnek verme** (Buhari, “Fedâilü’l-Kur’an”, 17), **kıssa anlatma** (Müslim, “Zühd”, 10), **yaşayarak model olma** (Ebu Davud, Taharet, 51,73), **özendirme** (Buhari, “İlim”, 31) **ve ikna** (Buhârî, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 31), **rüya analizi** (Buhari, “Enbiya”, 8,14,19) **metotlarını kullanmıştır.**

Dua ibadeti, peygamberlerin tebliğ görevlerini ifade ederken kullandıkları en önemli manevi destek yöntemidir. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Adem’in (el-A’râf 7/23), Hz. Nuh’un (Hûd, 11/47) Allah’tan dua yoluyla Allah’tan af dilemek, Hz. Eyüp’un (el-Enbiyâ 21/83) yakalandığı amansız hastalıktan kurtulmak için yaptığı dualar yer almaktadır. Hz. Aişe, Hz. Peygamber’in hasta ziyaretlerinde mutlaka dua ettiğini rivayet etmiştir (Ebu Davud, “Edeb”, 101). Dua, dini bir psikoterapi yöntemidir. Dua yoluyla inanan birey, kimseye anlatamadığı çeşitli sıkıntılarını her şeye gücü yeten Allah’a arz ederek sıkıntısını anlatmanın neden olduğu psikolojik rahatlatmanın yanında sorunun çözümüne yönelik ilahi bir destek alacağına inanarak güven ve umut içerisinde olur. Araştırmalarda duanın yaşamsal ve sağlık sorunları ile mücadele önemli faydalar sağladığı tespit edilmiştir (Azhar vd., 1994; Karşlı, 2019a; Razali vd., 2002).

Dini/manevi rehberliğin diğ er bir dini kaynağı dini gelenektir. Bu alanda Kindi (801-866) “  z nt den Kurtulma Yolları” (*Risale fi’l Hile li Def’il-Ahzam*) isimli eserinde   z nt n n mahiyeti, sebepleri ve giderilmesi konularını ele almıştır. Ebu Bekir er-Razi (865-925) “Ruh Sağılığı” (*et-Tıbbu’r-Ruhan *) isimli eserinde hem fizyolojik hastalıkların   nlenmesi ve tedavisini hem de ruhi hastalıklardan korunma yollarını ele almıştır. Ayrıca Ebu Zeyd el-Belhi’nin (850-934) “Ruh ve Beden Sağılığı” (*Mesalihu’l-Ebdan ve’l-Enf s*) isimli eseri; İbn-i Sina’nın (980-1037) “  l m Korkusundan Kurtuluş” (*Risale fi Def’i Gam’il-Mevt*), “  z nt ” (el-H zn) ve “Sıkıntı ve Endişenin Giderilmesi” (*Def ’ l Gamm ve’l-Hemm*) isimli eserleri; Gazali’nin (1058-1111) “İhya-u Ulumi’d-Din” eserlerinde çeşitli ruhsal sorunların tedavisine yönelik görüşler yer almaktadır (Söylev, 2020, 115-117).

Dini/manevi rehberlik hizmetleri Batı ile kıyaslandığında   lkemizde oldukça yenidir. Diyanet İşleri Başkanlığının Adalet Bakanlığı, Sağılık Bakanlığı, Aile  alışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında imzalanan protokoller doğırtusunda, ceza evleri, hastaneler,  ocuk evleri, kadın konuk evleri, huzur evleri ve  niversite yurtları gibi pek çok kurumda dini/manevi rehberlik hizmetleri verilmeye başlanmıştır (Düzgüner & Ayten, 2020, 61).

Türkiye’de 2019 yılında bir meslek dalı olarak kabul edilen manevi danışmanlığın dayandığı kuram ve teori ile modeller  oğ nlukla Hristiyan Batı kültüründen izler taşıtmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda dini/manevi rehberlik alanında   lkemizde pek çok araştırmalar yapılmakta ve kendi kültürümüze uygun dini/manevi rehberlik modelleri geliştirilmeye başlanmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde faaliyet gösteren “Yaygın Din  ğretimi ve Uygulamaları” bölümünde manevi danışmanlık ve rehberlik eğıtimi verilmektedir. Ayrıca Sakarya, Sivas, Atatürk ve Ondokuz Mayıs  niversiteleri bünyesinde manevi danışmanlık ve rehberlik üzerine tezsiz yüksek lisans programları bulunmaktadır.

Dini/manevi rehberlik  zerine Batı’da *The Journal of Pastoral Care & Counselling*; *Journal of Pastoral Care*; *American Journal of Pastoral Counselling*; *Pastoral Care in Education*;   lkemizde ise *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*; *Spiritual Psychology and Counselling* dergileri bulunmaktadır. Ayrıca   lkemizde 2021 yılında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik derneğı kurulmuştur.

1. Dini/Manevi Rehberliğin Temel İlkeleri

Dini/manevi rehberlik hizmetleri psikolojik danışmanlık ve rehberliğe benzediğinden dolayı rehberlik için geçerli ilkeler dini rehberlik için de geçerlidir. Dini/manevi rehberlikte amaç manevi yaşamla ilgili olarak bireye öğüt vermek değil, manevi yaşantısında karşılaştığı sorunları çözmesine, doğru kararlar vermesine yardımcı olmak suretiyle karşılaştığı benzer sorunlara yönelik uygun çözümler bulma kabiliyetini geliştirmektir (Coşkunsever, 2018, 170).

Dini/manevi rehberlik tek yönlü ve doğrudan yapılan bir yardım değildir. Bu hizmetin temelinde bireye acıma duygusu ile yaklaşp onun adına sorunlarını çözme anlayışı yoktur. Sadece bireyin dini/manevi yönü ile değil, bütün olarak tüm gelişimi ile ilgilenilir. Bu hizmet tek başına dini eğitim ve irşat hizmeti değil, onların destekleyicisidir. Aynı zamanda bu hizmet bir terbiye ve disiplin etme işi değildir, bireyi yargılamaz ve cezalandırmaz. Son olarak dini/manevi rehberlik sadece sorunlu bireylere yönelik değil tüm bireylere yönelik bir hizmettir (Söylev, 2020, 154). Ayrıca dini rehberliği dünyevi danışmanlıktan ayıran bazı özellikler de bulunmaktadır.

- » Bunlardan birincisi dini rehberlik bir din adamı veya en azından hayatında aşkınlığa yer veren birisi tarafından icra edilmektedir.
- » İkincisi, danışma konuları nihai anlam ve konuları bağlamında yer almaktadır.
- » Üçüncüsü, dini/manevi rehberliğin etkinlik alanı rehberlik, destekleme, uzlaştırma gibi unsurlarıyla psikolojik danışmanlığın alanından daha geniştir.
- » Dördüncüsü ise dini/ manevi rehberlikte dini, kültürel sembol sistemleri ve değerleri bir kaynak olarak kullanılabilirken, dünyevi danışmanlıkta bunlara yeterince atıfta bulunulmamaktadır (Ok, 2008, 558).

İnsana ve değerlerine saygı: Dini/manevi rehberlik hizmetlerinde insana, değerlerine, dini ve dünyevi tercihlerine saygı esastır (Şeker & vd., 2011, 127). Saygı ilkesi danışanın sahip olduğu özelliklerden ötürü herhangi bir önyargılı veya yargılayıcı bir yaklaşıma maruz kalmaması, düşünce, duygu ve eylemlerinde özgür bir birey olarak kabul edilmesidir (Söylev, 2020, 165). Allah, insanı en güzel şekilde yaratmış ve diğer mahlukatı onun hizmetine vermiş (İbrâhîm 14/32-34), şan ve şeref sahibi kılmış, temiz yiyeceklerle rızıklandırmış, yaratılmışların birçoğundan üstün, yeryüzünün halifesi kılmıştır (el-İsrâ 17/70;

el-Bakara 2/30). Dini/manevi rehberlik hizmeti yürütenlerin insanın Allah katındaki üstün konumunu hatırlamaları ve nazik, kibar, saygılı, samimi, mütevazı, sempatik ve güler yüzlü ve insan onuruna yakışır bir şekilde muamele etmeleri bu hizmetin tabiatı gereği çok önemlidir. Hizmet alan kişileri ciddiye almamak, küçümsemek, kaygı ve endişelerini hafife almak, onlara karşı buyurgan tavırlar sergilemek bu hizmetin tabiatına aykırıdır (Cebeci, 2012, 153).

Bireysel farklılıklara dikkat: Bireylerin anlama kabiliyetleri, zekâ, ilgi ve yetenekleri, din, dil, kültür ve mezhepsel yapıları, maneviyat düzeyleri ve ihtiyaçları birbirinden farklı farklıdır (Şeker & vd., 2011, 128). Gençler, yetişkinler, yaşlılar, kadınlar, mahkûmlar, düşkünler, kimsesiz çocuklar, travma yaşayanlar gibi farklı insan gruplarının kendilerine özgü ihtiyaç ve beklentilerine karşılık vermek gereklidir (Cebeci, 2012, 154). Bireysel farklılık ve ihtiyaçlara dikkat etmeden sunulan manevi danışmanlık hizmetlerinin etkili ve güvenli bir şekilde yürütülmesi mümkün değildir. Bu bağlamda ceza evlerinde uygulanacak dini rehberlikte suçlu psikolojisini bilinmesi, hastanelerde ve huzur evlerinde uygulanacak dini danışmanlıkta hasta ve yaşlı psikolojinin bilinmesi, bağımlılara yönelik dini rehberlikte bağımlılık psikolojisinin bilinmesi, ani kayıp ve ölüm tehlikesi atlatanlara yönelik dini rehberlikte yas ve travma psikolojisinin bilinmesi dini/manevi rehberlik hizmetlerinin güvenli ve etkili bir şekilde yürütülebilmesi için gereklidir.

Hitap ve Konuşma Dili: Danışana hitap ederken samimi bir dil kullanılmalı ve saygı sınırları içinde davranılmalıdır. Özellikle danışanlar arasındaki kültürel ve bireysel farklılıklara dikkat edilmeli, hoş görülmeyecek ifadeler kullanılmaktan kaçınılmalıdır. Grup danışmanlık uygulamalarında ise herkese aynı saygınlıkta hitap edilmeli, birine sıcak ve samimi davranırken diğerine mesafeli durulduğu izlenimi veren bir hitap şeklinden kaçınılmalıdır (Gülmez & Yenen, 2020, 69). İnsanlar arası ilişkilerde farkında olarak veya olmayarak yapılan bazı iletişimsel yanlışlıklar öfke ve şiddete yol açabilir. Örneğin, muhatabın duygularının farkında olmamak, insanları eleştirmek, tartışma, muhataba konuşma fırsatı vermemek, konuşurken yanlış kelimeler seçmek, konuşurken muhatabın yüzüne bakmamak, vaktini harcıyormuş gibi davranmak, aldatıcı yüz ifadesi takınmak bunlardan bazılarıdır (Luhn, 2004, 77-78). Kur'an-ı Kerim'de "Bir tatlı dil ve kusurları bağışlamak, arkasından eza ve gönül bulantısı gelecek bir sadakadan daha hayırlıdır" buyurularak iletişimde yumuşak başlılık, tatlı dinin önemi vurgulanmaktadır.

Herkese açıklık: Dini/ manevi rehberlik hizmetleri cinsiyet, din, dil ve kültür ayrımı gözetilmeksizin isteyen herkese açık olan bir hizmettir (Şeker & vd., 2011, 127). Hiçbir dine inanmayan insanlar bile çeşitli yaşamsal sıkıntılarla karşılaştıklarında manevi desteğe ihtiyaç duyabilmektedirler. Küreselleşen dünya şartlarında hem ulusal hem de uluslararası boyutta göç ve yer değişimlere dayanan nüfus hareketleri kültürel çeşitliliği körüklemekte, her bölgede bu çeşitliliğe dayanan uyum ve intibak sorunları meydana gelmektedir (Cebeci, 2012, 156). Bundan dolayı manevi danışmanlık programlarında belli kültür- lere özgü veya kültürler üstü manevi danışmanlık modelleri hakkında eğitim- ler verilmelidir.

Probleme Odaklanmak: Kur'an ayetlerinin büyük bir kısmı çözüm gerekti- ren olayların üzerine nazil olmuştur. Benzer şekilde Hz. Peygamber de sorula- ra ve sorunlara cevap mahiyetinde dini esasları açıklama yöntemini izlemiştir. Bu durum dini/manevi rehberlik hizmetlerinde de problem odaklı bir yöntem izlenilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bireyler yaşadıkları farklı sıkıntılar karşısında yardıma ihtiyaç duyacaklarından dolayı danışmanlık ve rehberlik hizmetinin problem odaklı olması kaçınılmazdır (Cebeci, 2012, 156).

Kılık kıyafet: İnsanların birbirleriyle nasıl iletişim kuracağını belirleyen faktörlerden birisi dış görünüştür. Tanınan birisi ile kurulan iletişimde giyim tarzı çok etkili olmaz iken, ilk defa karşılaşılacak birisi ile kurulan iletişimde mu- hatabın kıyafeti, boyunu, kilosunu ve genel olarak dış görünüşü iletişime nasıl başlanacağını belirleyicisi olacaktır (SHU, 31 Mart 2021). Bu husus “insanlar kılık kıyafetiyle karşılaşılır, fikirleriyle uğurlanır” özlü sözüyle de ifade edilmek- tedir. Bu nedenle dini/manevi rehber kılık kıyafetinde sade ve özenli olmaya dikkat etmelidir. Aşırı dikkat çeken takı ve aksesuarlar taşımamalıdır (Gülmez & Yenen, 2020, 71).

İnsan Sevgisi ve Merhamet: Dini/manevi rehberlik hizmetleri destek ve korunmaya muhtaç bireylere yönelik bir hizmettir. Din rehber görevini sade- ce mesleğinin bir gereği olarak değil insanlık ve değerler uğruna samimi bir şekilde yapmalıdır. Sevgi ve merhamet manevi bakım hizmetlerinin en önemi ahlaki ve vicdani unsurlarındandır. Bu özelliklere sahip olmayan kişilerin ma- nevi bakım programını uygulayabilmesi mümkün değildir (Seyyar, 2010, 337).

İş birliği: Manevi destek hizmetleri, sadece danışan ve danışman arasinda- ki ilişki ile değil, diğer aile fertleri, kurum görevlileri ve diğer ilgililer ile ortak bir amaç ve işbirliği içerisinde çalışmayı gerektirmektedir (Söylev, 2020, 175).

Manevi rehber, manevi boyut ile psikolojik boyut arasındaki sınırları iyi bilmeli, hizmet sırasında danışanda ciddi psikolojik rahatsızlıklar olduğunu fark ederse o bireyi mutlaka psikolojik destek almak üzere uzman bir kuruma yönlendirmelidir (Düzgüner & Ayten, 2020, 60).

Özel hayata saygı: Dini/manevi rehber, danışan kişiye ait her türlü özel ve gizli bilgileri korumak ve ona verilecek zararları önlemek veya en aza indirmek için gayret göstermelidir. Bu bağlamda bakım hizmeti ile ilgili tutanaklardan elde edilen bilgilerin saklanması veya yok edilmesinde ahlaki kurallara riayet edilmelidir (Seyyar, 2010, 338). Dini/manevi rehber danışanın ölümünden sonra da onunla ilgili bilgileri gizli tutmaya devam etmelidir (Canatan & Yıldırım, 2018, 78).

Göz Teması ve Beden Dili: Dini/manevi rehber, kültürel ve bireysel özelliklere uygun olarak danışan ile göz teması kurmalıdır. Ayrıca iletişimin önemli bir unsuru beden dilidir. Beden dili danışan ile danışman arasındaki ilişkiyi etkileyebilir. İletişim kurarken hafifçe danışana doğru eğilmek, rahat ama temkinli bir duruşta olmak, yumuşak el hareketleri yapmak, yumuşak ama güçlü bir ses tonu ile konuşmak önemlidir (Gülmez & Yenen, 2020, 70).

Mesleki Liyakat ve Tekâmül: Dini/manevi rehberlik görevlileri eğitim sürecinde kazandıkları bilgileri en iyi bir şekilde kullanarak görevlerini profesyonelce yerine getirmeye çalışmalıdır. Ayrıca alandaki yeni gelişmeleri takip etmeli ve becerilerini artırmaya çalışmalıdırlar (Seyyar, 2010, 334). Bu bağlamda alandaki personelin yeni gelişmelerden haberdar olmaları için her yıl panel ve konferanslar düzenlenmelidir.

Saydamlık: Dini/manevi rehberin danışanla olan ilişkilerinde duygularını rol yapmadan olduğu gibi ifade edebilmesi, doğal olmasıdır. Saydamlıkta amaç görüşme sırasında tarafların kendilerini savunucu bir tutuma sokmaktan kurtarılması, başka türlü görünme kaygısı yaşanmamasıdır (Söylev, 2020, 166).

Zamanı verimli kullanmak: Dini/manevi rehberlik faaliyetlerinde zamanı verimli bir şekilde kullanmaya özel gösterilmelidir. Bunun için rehberlik içeriği zamana göre yapılandırılmalıdır. Etkin zaman kullanımı için danışman görüşmenin danışana ne kattığını ve hedefe ulaşıp ulaşılmadığı not edebilir (Gülmez & Yenen, 2020, 71).

Süreklilik: İnsanoğlu hayatının her döneminde yardım ve desteğe ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle dini/manevi rehberlik belli bir gelişimsel döneme

özgü bir hizmet değildir. İhtiyaç duyan herkese hangi gelişim döneminde olursa olsun manevi destek ve rehberlik hizmeti sağlanmalıdır (Söylev, 2020, 173).

Gönüllülük: Bireyin din ile olan ilişkisi iradeli ve istekli bir süreçtir. Bireyler, istekleri doğrultusunda bu hizmetten faydalanabilirler (Şeker & vd., 2011, 127). Kimse dini/manevi rehberlik hizmeti almaya zorlanamayacağı gibi, rehberlik hizmeti içerisinde de verilen görevleri de yapmaya zorlanamaz. Gönüllük, tüm rehberlik hizmetlerinin en temel kuralıdır.

Empati: Empati bir başkasının duygularını gerçekten hissettiklerini hissetmeksizin anlayabilme yeteneğidir (Statt, 1998, 46). Dini/manevi rehberlikte, bireyleri tedirgin eden eleştirel yaklaşım yerine danışanın içinde bulunduğu duyguların doğru bir şekilde anlaşılması ve paylaşılması önem arz etmektedir. (Söylev, 2020, 168).

2. Dini/Manevi Rehberliğin Uygulama Alanları

Dini/manevi rehberlik hizmetleri acil yardım, sağlık, iş, eğitim, infaz kurumları, darülaceze, bakımevleri, aile danışma merkezleri, sığınma evleri, çocuk yuvaları, gibi hayatın tüm alanlarında uygulanabilen bir hizmettir (Seyyar, 2010, 278). Dini/manevi rehberlik hizmetlerinin uygulandığı alanları sağlık hizmetleri ve adalet hizmetleri şeklinde dört kategoride ele alacağız.

Din Hizmetleri: Din hizmetlerinde rehberliğin amacı dini bilgi, duygu ve davranışların bireyler tarafından doğru bir şekilde öğrenilip benimsenmesini sağlamaktır. Din hizmetlerinde rehberlik iki şekilde incelebilir. Birincisi din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik yeterliliklerinin hizmet içi eğitim ve seminerlerle desteklenmesi, ikincisi ise din görevlilerinin rehberlik ilkeleri doğrultusunda topluma dini hizmetler sunmasıdır (Söylev, 2020, 191). Din hizmetleri cami merkezli ve cami dışı (birey-toplum) merkezli din hizmetleri şeklinde iki kısımda ele alınabilir. Ülkemizde 2020 yılı itibarıyla 89.259 adet sayısıyla Camiler en yaygın ve ibadet ve dini bilgi aktarım merkezleridir (DİB, 18 Mart 2021). Cami merkezli din hizmetleri müftü, vaiz, imam-hatip, müezzın vb. din görevlileri tarafından vaaz, hutbe, cami dersleri, Kur'an-ı Kerim eğitimi ve tilaveti, tesbihat, bayram ve kandil programları şeklinde yapılmaktadır. Cami dışı din hizmetleri de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın önemli görevleri arasındadır. Cami dışı din hizmetlerinin önemli bölümü sempozyum, seminer, panel ve konferanslar şeklinde yürütülmektedir. Cami dışı din hizmetlerinin kapsamında müftülöklere gidilerek yüz yüze, telefonla veya e-devlet üzerinden Din

İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına dini konularda soru sorma hizmeti bulunmaktadır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından uzun yıllardan beri yayın hayatını sürdüren *Diyanet Aylık Dergi*, sesli ve görüntülü yayınlardan Diyanet TV, Diyanet Radyo, Diyanet Kur'an Radyo gibi yayın organları yoluyla da cami dışı din hizmetleri sürdürülmektedir. Buna ilave olarak 1989'dan itibaren gerçekleştirilmeye devam eden "Kutlu Doğum Haftası" ve 2017'den itibaren gerçekleştirilmeye devam eden "Mevlid-i Nebi Haftası" etkinlikleriyle Hz. Peygamberin insanlığa kazandırdığı değerler tanıtılmaktadır (Söylev, 2020, 192-193).

Aile ve Sosyal Hizmetler: Aile, insanoğlunun biyolojik varlığının yanında, kişiliğin şekillendiği yaşam boyu süren ruhsal eğilim ve insani/manevi değerlerin kazanıldığı, bireylerin bir din ve Tanrı ile olan ilişkisinin temellerinin atıldığı ilk sosyal çevredir. Bununla birlikte kentleşme ile ortaya çıkan yeni yaşam tarzı, göç, işsizlik, terör, bilişim teknolojisi, ahlaki yozlaşma gibi pek çok faktör günümüzde aile yapısında bozulmalara ve boşanmalara yol açmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2020'de Türkiye'de 135.022 çift boşanmıştır. Son bir yılda boşanmalardan etkilenen çocuk sayısı 124.742 olmuştur (TÜİK, 18 Mart 2021). Boşanma ile ilişkili diğer bir sosyal problem aile içi şiddettir. Umut Vakfı'nın Kadın Cinayetleri Haritasına göre 2015-2020 yılları arasında 2,324 kadın cinayeti işlenmiştir (UV, 18 Mart 2021). Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 Raporu'na göre 2020'de 300 kadın erkekler tarafından öldürülmüş, 171 kadın ise şüpheli şekilde ölü bulunmuştur. Öldürülen 300 kadından 182'sinin ölüm nedeni tespit edilemezken, 22'si ekonomik nedenlerle, 96'sı boşanmayı istemesi, barışmayı reddetmesi, evlenmeyi reddetmesi ve ilişkiyi reddetmesi nedeniyle öldürülmüştür (KCDP, 18 Mart 2021). Bu verilere göre kadın cinayetlerinin çoğunluğu eş, eski eş veya birlikte olunan kişi tarafından işlenmiştir. Ayrıca boşanma sürecinde nafaka, mal paylaşımı ve çocukların velayeti gibi konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle pek çok şiddet olayları yaşanmaktadır. Müftülüklerde ailevi sorunların çözümüne yardımcı olmak için oluşturulan Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına en çok başvuru konuların başında boşanma gelmektedir. Boşanmaya dair en çok sorulan sorulardan bazıları; boşanmanın günah olup olmadığı, boşanmış eş ile tekrar evlenmenin dinen caiz olup olmadığı, kocanın öfkeliyken söylediği talak ifadelerinden sonra evliliğin durumu, anlaşmalı evlilik ve boşanmaların caiz olup olmadığı gibi sorulardır (DİB, 29 Mart 2021; Aybey, 2016, 1451-1453).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile yaptığı protokol çerçevesinde, kadın konuk evleri, yaşlı bakım evleri,

sevgi evleri gibi kurumlarda; 2014 yılında Türkiye Yeşilay Cemiyeti ile imzaladığı protokol çerçevesinde bağımlılara; 2019'da Gençlik ve Spor Bakanlığı ile imzaladığı protokol çerçevesinde bakanlığa bağlı yurtlar, gençlik merkezleri, kamp ve spor tesislerinde dini/manevi rehberlik hizmetleri verilmeye başlanmıştır (Düzgüner & Ayten, 2020, 63-65). Aile ve sosyal hizmetler alanındaki dini/manevi rehberlik konuları evlilik, cinsel işlev bozukluğu, aile planlaması ve evlat edinme, çocuklara isim konulması, engellilik, yaşlılık, ailede geçimsizlik, travma, şiddet, madde bağımlılığı, istismar ve ensest ilişkilerdir (Söylev, 2020, 234). Dini/manevi rehberlik hizmetleri ile çeşitli maddi ve manevi sıkıntılar ile mücadele eden kişilerin huzur ve mutluluğuna katkı sağlama, sevgi ve ilgi beklentilerini giderme, acılara anlam bulmalarını sağlama, sıkıntılarını hafifletme, yaralarını sarma ve manevi rehabilitasyon, kendisiyle ve toplumla barışık olma, hurafe, batıl inanç ve bilgilerden uzak durma, iradesini geliştirme kabiliyetini geliştirme amaçlanmaktadır (Coşkunsever, 2018, 233).

Sosyal hizmetler alanında dini/manevi rehberlik hizmetlerinin uygulama alanlarından birisi soykırım şiddeti mağdurlarıdır. Cinayet, yaralama, aşağılama ve tecavüzler vakalarının yaşandığı soykırım şiddetinden sağ kurtulanlarda şok, yoğun korku, göz yaşı, öfke, utanç, sinirlilik ve duyarsızlık, kafa karışıklığı, istenmeyen anılar, odaklanma bozukluğu ve kendi suçlama, cinsel hastalıklar, travma sonrası stres bozukluğu görülebilmektedir. Dini/manevi rehberlik uzmanları soykırım mağduru kadınlarda, yaşananlardan ötürü kendilerini suçlama eğilimi gözlemleyebilirler. Utanç ve suçluluk, bir kadının başkalarına olanları anlatmasını ve yardım almasını engelleyerek iyileşmesinin önüne geçebilir. Bu gibi durumlarda manevi destek sağlamanın en tercih edilen yolu olan, genel olarak benzer olayları deneyimlemiş hayatta kalanlara bireysel veya grup terapisi uygulanabilir. Isgandarova'nın 1992 Hocalı katliamından sağ kurtulan kadınlar üzerinde yaptığı araştırmada, soykırım mağduru kadınlar, çektikleri acılara Allah inancı sayesinde anlam ve umut bulduklarını bildirmişlerdir (Isgandarova, 2011, 45,46).

Sağlık Hizmetleri: Din ve sağlık ilişkisi uzun yıllardan beri incelenen ve üzerinde pek çok araştırma yapılan bir konudur. Dindarlık ve ruh sağlığı üzerine yapılan araştırmaların pek çoğunda dindarlık düzeyi yüksek olanların dindarlık düzeyi düşük olanlara nazaran daha mutlu, daha fazla iyimser, daha az stres, kaygı, depresyon yaşadıkları, intihar eğilimlerinin daha düşük olduğu, daha az bedensel hastalıklara yakalandıkları ve daha uzun ömürlü oldukları tespit edilmiştir (Köylü, 2010, 5). Dini/manevi rehberlik hizmetlerinin en yay-

gının olduğu alanlardan birisi sağlıktır. Ciddi sağlık sorunları bireylerde bedensel işlevselliği bozduğu gibi aynı zamanda ölüme yaklaşmanın neden olduğu korku, kaygı, stres ve depresyon ve öfke gibi negatif duygularda artış meydana gelmektedir. Bazı durumlarda hastalar kendi sağlıkları için yapılan müdahale ve kısıtlamaları özgürlükleri için bir tehdit olarak algılayıp tepki gösterebilirler. Hasta yakınları sağlığına dikkat etmediği için hasta bireyi suçlayabilirler. Bazen hastalar nedenini bilmedikleri bir öfke ve kızgınlık duygusu yaşayabilirler. Bazen de yaşadıkları sıkıntılardan dolayı kadere ve Yaratıcıya öfke duyabilirler (Ayten & Özkan, 2020, 24). Dini/manevi rehberlik hizmetlerinin uygulama alanlarından birisi olan madde bağımlılığında öfke kontrol problemleri, saldırganlık ve şiddet sıkça karşılaşılan durumlardandır (Gürsu & İşbilen, 2020, 48).

Türkiye’de hastanelerde dini/manevi rehberlik hizmetleri ilk defa 1995 yılında başlamış, ancak bu hizmetlere yönelik haklı ve haksız eleştiriler sonrasında 1996’da Danıştay kararı ile durdurulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı arasında imzalanan protokol çerçevesinde hastanelerde manevi destek ve rehberlik hizmetleri 2015 yılında yeniden başlamıştır (Söylev, 2020, 246-247). İlahiyat fakültesi mezunu olup Manevi/Din Danışmanlık ve Rehberlik alanlarından birisinde tezli/tezsiz yüksek lisans veya doktora eğitimi almış olanlar veya bu alanda tecrübesi olan Diyanet İşleri Başkanlığı personelinde Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı’nın koordinesi ile düzenlenen Hastanelerde Manevi Destek Eğitim Programı’na katılanlar hastanelerde manevi destek uygulamalarında görev alabilirler (Özkan, 2017, 66). 2015’te 6 pilot ilde 20 Başkanlık personeli ile pilot uygulaması başlayan hastanelerde dini/manevi rehberlik hizmetleri günümüzde 74 ilde 146 sağlık tesisinde, 198 personel tarafından yürütülmektedir.

Adalet Hizmetleri: Adalet hizmetlerinde dini/manevi hizmetleri tutuklu ve hükümlülerin rehabilitasyonu, topluma yeniden kazandırılmasında dinin değerlerden yararlanılması amacıyla uygulanmaktadır. Türkiye’de ceza evlerinde dini/manevi rehberlik hizmetleri 1950’lerde başlamış, değişik aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir (Coşkunsever, 2018, 231). 1974’te Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında varılan mutabakatla cezaevlerinde dini ahlaki konferanslar vermek için din adamları görevlendirilmiştir. Cezaevlerinde din ve ahlak bilgisi eğitimi, programlı olarak 1982’de başlamıştır. İlk başlarda derslere katılım zorunlu iken 1991’de bu zorunluluk kaldırılmıştır. Cezaevlerinde din hizmetlerini etkin bir şekilde yürütmek için Adalet

Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 2001’de bir protokol imzalanmış 2002’de yürürlüğe girmiştir. Söz konusu protokol 2011 yılında tutuklu ve hükümlülerin dini ve ahlaki gelişimlerini kapsayacak şekilde yenilenmiş, bunun sonucunda din hizmetleri infaz kurumlarında daha aktif bir hale gelmiştir (Söylev, 2020, 256-257). 2019’da Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 15 maddeli yeni bir iş birliği protokolü imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Protokol kapsamında din eğitimi, din hizmeti, manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinin gerçekleştirileceği yerler, ceza infaz kurumları, çocuk eğitim evleri, denetimli serbestlik müdürlükleri ve Alkol ve Uyuşturucu Madde Bağımlıları Tedavi ve Araştırma Merkezleri (AMATEM) olarak belirlenmiştir (Düzgüner & Ayten, 2020, 64). İlgili hukuksal düzenlemelerde AMATEM ve cezaevlerindeki din hizmetlerinin amaçları suç işleme ve yeniden suça karşımalarının önlenmesi için tutuklu ve hükümlü ve bağımlılara dini ve ahlaki bilgiler vermek, bu konulardaki yanlış bilgileri düzeltmek, dini, ahlaki duygu ve düşünceleri geliştirerek insan, aile, millet ve vatan sevgisini aşlamak için kurumlarında din hizmetleri ahlaki gelişim ve manevi rehberlik faaliyetleri görevini yürütmek, İstek halinde Kur’an-ı Kerim öğretimi yapmak, dini gün ve haftaların anlamına uygun anma/kutlama programları hazırlamak, dini vecibelerin yerine getirilmesine yardımcı olmak şeklinde tanımlanmıştır. Ceza infaz kurumlarını sıkıcı, bunaltıcı yalnızlaştırıcı atmosferi içinde kalan bireylerin tecrübe ettikleri bilinmezlik, korku, tehlike, baskı, gerginlik, stres, yalnızlık, terk edilmişlik, çaresizlik, umutsuzluk, aşağılanma, ailevi ilişkilerin bozulması ve sevdiklerinden ayrı kalma ile başa çıkmada manevi danışmanlık ve rehberlik çok önemli bir işleve sahiptir (Söylev, 2020, 258,259).

3. Dini/Manevi Rehberlik Yaklaşım ve Modelleri

Danışanlar arasındaki bireysel, kültürel farklılıklarından ötürü dini/manevi rehberlik hizmetlerinde çeşitli yaklaşım ve modeller kullanılmaktadır. Tek bir yaklaşım veya model ile tüm bireylerin manevi ihtiyaçlarına cevap verebilmek mümkün değildir. Dini/manevi rehberlik yaklaşımları stratejik ve fonksiyonel yaklaşımlar şeklinde iki kısımda ele alınabilir.

- » Stratejik yaklaşımlardan kişiye özel sorunlara odaklanma, danışanın ihtiyaçlarının doğru tespit edilip ihtiyaca uygun bir destek hizmeti sunmak, zaman-rehberliği doğru zaman ve mekânda yapmak, danışanın paylaştığı bilgilerin mahremiyetine saygı göstermek gibi uygulamalar vardır.

- » Fonksiyonel yaklaşımlarda ise iyileştirici rehberlik belli bir soruna odaklanıp muhtemel çareler üzerine çalışarak bireyi teskin etme, rahatlatma ve rehabilite etme şeklinde uygulanmaktadır.

Destekleyici rehberlik, bireyin iş, meslek ve sosyal hayatında karşılaştığı uyum ve intibak güçlüklerini aşma konusunda ona yardım etme şeklindeki bir danışmanlık desteğidir. Yönlendirici rehberlik iş, meslek seçimi ve kariyer değiştirme gibi hayati önem taşıyan konularda kolay ve doğru karar vermelerine yardımcı olmak için verilen destek hizmetidir. Uzlaştırıcı rehberlik, çeşitli nedenlerle bozulan insan-insan veya insan-Tanrı ilişkilerinin yeniden sağlıklı bir şekilde düzeltilmesine yöneliktir. Geliştirici rehberlik ise bireyin bilişsel, duygusal, sosyal potansiyelinin tüm yönleriyle geliştirilmesine yönelik bir hizmettir (Söylev, 2020, 157-163).

Şiddet sorunun çözümüne yönelik dini/manevi rehberlik hizmetlerinde kullanılabilecek yaklaşımlardan birisi Viktor Frankl tarafından geliştirilen Logoterapidir. Logoterapide bireyin sorumluluklarının farkına varması ve hayatındaki özel anlamı keşfetmesi amaçlanmaktadır. Yaklaşımına göre hayatın anlamı üç şekilde keşfedilebilir. Birincisi bir eser meydana getirerek veya bir iş yapmak, ikincisi, iyilik, güzellik, doğruluk gibi erdemleri yaşamak veya bir insanı sevmektir. Üçüncüsü ise kaçınılmaz olan acıya karşı bir tavır geliştirmektir. Hayatta anlam bulmak için acı çekmek zorunlu değildir, ancak kaçınılmaz acıda bir anlam bulunması mümkündür. İnsan acı çekmeyi kaderi olarak gördüğünde acıyı kendisi için eşsiz bir görev olarak kabul etmek zorunda kalacaktır (Frankl, 2000, 94-107).

Şiddet sorununun çözümüne yönelik olarak dini/manevi rehberlik hizmetlerini destekleyici uygulamalardan bir diğeri müzik terapidir. Müzik terapide müziğin gücü kullanılarak bireyin beden ve ruh sağlığında olumlu etkilerin meydana getirilmesi amaçlanmaktadır. Müzik terapide her birinin kendine has özellikleri ve tedavi potansiyeli olan doğaçlama müzik yapma, şarkı söyleme, beste yazma ve müzik dinleme şeklinde farklı müzik uygulamaları bulunmaktadır. Terapide hangi müzik tecrübesinin kullanılacağına hastanın ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda hasta ve terapist birlikte karar vermektedir. Müzik terapisi, danışanların teskin edilmesi, rahatlatılması, acılara anlam bulmalarının sağlanması, maneviyatlarının güçlendirilmesi, amacıyla çeşitli fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde, şiddet gibi anti-sosyal davranışların düzeltilmesinde fiziksel tedaviyi ve manevi danışmanlık hizmetlerini destekleyici bir uygulama olarak kullanılmaktadır (Karşlı, 2019b, 276-288).

Dini/manevi rehberlikte diğer rehberlik hizmetlerinde kullanılan yöntem ve tekniklerin yanında zikir, tefekkür, dua ve niyaz, hikâye anlatma, kitap okuma ve kendini denetleme şeklinde dini teknikler de yer almaktadır.

Zikir: Zikir Allah'ı anarak O'nun yakınlığını desteğini, şefkatini, yüceliğini kalbinde hissetmektir. Kur'an-ı Kerim'de "Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur" (er-Ra'd 13/28) buyurulmuştur. Allah'ı anmakla huzura kavuşan kalpte korku, endişe, umutsuzluk ve çaresizlik duygularının verdiği sıkıntı kalmaz. Allah'ı anma uygulamasının manevi danışmanlık ve rehberlikte etkili olması için bir ön hazırlık yapılması, namaz sonrası gibi uygun bir zamanın gözetilmesi, manevi bir ortamın ve atmosferin hazırlanması yerinde olur (Cebeci, 2012, 106).

Tefekkür: Sözlükte düşünmek, düşünüş, anlamlarına gelen tefekkür, insanoglunu diğer canlılardan ayıran en temel özelliktir (Parlatır, 1998, 2166). Kur'an-ı Kerim'de "*Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendi tarafından bir lütuf olarak sizin hizmetinize verdi. Bütün bunlarda düşünen bir toplum için elbette nice dersler ve ibretler vardır*" (el-Câsiye 45/13) ayetinde ve diğer pek çok ayette inananlara tefekkür etmek tavsiye edilmektedir. İnsanlarda en temel manevi ihtiyaçlardan birisi anlam bulma ihtiyacıdır. Birey tecrübe ettiği sıkıntılardaki ulvi anlamı tefekkür sayesinde keşfedebilir. Bununla birlikte etkili bir tefekkür uygulaması için danışana dinin varoluşa, ölüme ve negatif yaşamsal olaylara verdiği ulvi anlamlar hakkında bilgilendirmeler yapılmalıdır.

Dua ve Niyaz: Tanrı'ya yalvarma yakarış anlamına gelen dua dini bir psikoterapi yöntemidir (Parlatır, 1998, 639). Kur'an-ı Kerim'de "(Ey Muhammed!) De ki: "Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin!" (el-Furkân 25/77); "*Bana dua edin size karşılık vereyim*" (el-Mü'min 40/60) buyurularak dua etmek tavsiye edilmektedir. Zaman ve mekân şartı olmayan dua ibadeti yaşamsal sıkıntılarını yüce Yaratıcıya arz edilerek sorununu paylaşmanın neden olduğu psikolojik rahatlama sağlamanın yanında dua sayesinde ilahi yardıma nail olacağına inanmak güven, umut ve hayata bağlılığı artırır.

Hikâye Anlatma: Hikayeler insanı çevreleyip kuşatan sözlü kültürün vaz geçilmez unsurlarıdır. Hayatın bir parçası, bir kesiti olarak hem anlatana hem de dinleyene doyumsuz haz veren anlatımlardır. Hikayelerin yaşanmakta olanları çözümleme, yaşanacak olanlara zihinsel hazırlık yapma anlamında bir rehberlik etkisi bulunmaktadır. Kişinin yaşadığı sorunu bir başkasının da bir

şekilde yaşamış olduğunun hikayesini dinlemesi onun kabullenme ve katlanma gücünü geliştirir. Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin ve helak edilmiş kavim ve kişilerin kıssalarına yer verilerek ibret, bilgi ve destek sağlayıcı etkisi olan hikâye anlatım tekniği kullanılmaktadır. Günümüzde sarsıcı olayların üstesinden gelmede, uyum ve intibak güçlüklerini aşmada çözümsüzlük ve anlamsızlık sorunları ile başa çıkmada hikaye anlatımı geçerli bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Cebeci, 2012, 112,113).

Kitap Okuma (Biblioterapi): Kitapla tedavi anlamına gelen biblioterapi, insanların sıkıntılarını gidermede onları rahatlatmada kitap okuma yöntemiyle yürütülen bir iyileştirme sürecini anlatmaktadır. Bibliyoterapi, hem normal gelişim sorunlarının hem de klinik problemlerin tedavisinde kullanılan bir yöntemdir (Cengil & Kaya, 2018, 415). Kitap okuma, boş vakti değerlendirme, sıkıntıları unutma, neşelenme, manevi duyguları tazeleme amacıyla eski zamanlardan beri uygulanmakta olan bir yöntemdir. Hemen hemen tüm dinlerde kutsal metinler okunarak ibadet ve ayinler yapılır. İslam'ın en temel ibadeti olan namazda bir takım ayet ve duaların okunması suretiyle icra edilir. Müslüman bir birey Allah'ın kelamını okuduğunda manevi bir atmosfere girerek Allah'a yakınlık hisseder. Yirminci yüzyılda kitaplar yardımıyla iyileşme anlamında bibliyoterapi ismi kullanılmaya başlanmış, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren madde bağımlılığı, ruhsal çöküntü ve korku gibi sorunların çözümünde kullanılmaya başlanmıştır (Cebeci, 2012, 114-116).

Kendini Denetleme (Nefs Muhasebesi): Dini/manevi rehberlikte kullanılan dini yöntemlerden birisi olan kendini denetleme danışan bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını denetleyerek onları bir düzene koymasudur. İslam dini inanç ve ritüelleri, ödül ve ceza mekanizmaları ile bireylerde sabır ve öz denetim kabiliyetini geliştirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de *"Ey inananlar, kendinize dikkat edin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde doğru yoldan sapanlar size zarar veremezler"* (el-Mâide 5/105); *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür"* (el-Zilzâl 99/7,8) ayetlerinde yapılan her davranışın hesabının sorulacağı hatırlatılarak öz denetim tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte, bireyin kendisini denetlemesi, yanlışlarını itiraf ederek bir iç kontrol sağlanması kolay ulaşılabılır bir durum değildir. Genellikle insanlar, yaptıkları davranışların doğru olduğunu kabul etme eğilimindedirler. Bu eğilimin yanlışlığı, Kur'an-ı Kerim'de yer alan *"nefislerinizi temize çıkarmayınız"* (en-Necm 53/32) ayetiyle bildirilmektedir (Cebeci, 2012, 116-117).

Abdullah tarafından geliştirilen “İslami Danışmanlık Modelinin” temelini, Müslüman aile hayatını düzenleyen Müslüman kişisel hakları, cin sahiplenmesi modeline dayalı geleneksel İslami iyileştirme ve mistik İslam geleneği olan Sufizm oluşturmaktadır. Modelde Müslüman kişisel hakları için Kur’an, Hz. Peygamberin sünneti ve İslam hukuku temel olarak alınmıştır. Geleneksel İslami iyileştirme yaklaşımında, Cin ve Şeytanların kötülüğünden korunmak için Kur’an-ı Kerim’den bazı ayetler okunmakta, Sufizm’de yer alan tövbe, zikir gibi pratikler yardımı ile manevi gelişim sağlanmaktadır (Abdullah, 2007, 42-50).

Hamdan’ın geliştirdiği “İslami Bilişsel Yapılandırma Modelinde” süreç danışanın işlevsiz otomatik düşünceleri ve temel inançlarının belirlenmesi, daha sonra otomatik düşüncelerin değerlendirilmesi ve değiştirilmesi ve temel inanç ve varsayımların İslami esaslara uygun olarak inançlarla değiştirilmesini içermektedir. Bilişsel yeniden yapılandırma mevcut düşüncenin delillerinin incelenmesi ve alternatif açıklamalar yapılması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Danışana işlevsiz düşüncelerini sorgulama, değerlendirme ve yeniden yapılandırmada yardım edilmektedir. Daha sonra İslami bilişler çeşitli rahatsızlıklara neden olan işlevsiz bilişle değiştirilmesi konusunda alternatif olarak sunulmaktadır. Bilişsel yapılandırmada kullanılan İslami bilişler; dünya hayatının geçici olduğunu anlamak, ahirete odaklanmak, sıkıntı ve acıların anlamlarını yeniden hatırlatmak, Allah’a güvenip dayanmak (tevekkül), zorlukla beraber kolaylığın geleceğini anlamak, Allah’ın lütfuna odaklanmak, Allah’ı hatırlamak ve Kur’an-ı Kerim okumak, dua etmektir (Hamdan, 2008, 104-109).

Şirin tarafından geliştirilen 5 aşamalı “İHSAN Modeli” genel psikoterapi ve danışmanlık ilkeleriyle uyumlu olarak oluşturulmuştur. İhsan modelini oluşturan aşamalar: İ: İhtiyaçları belirlemek, H: hedefleri belirlemek, S: Stratejik eylem planı yapmak, A: Adım atmak, N: Nihayete erdirmek. İHSAN Modeli öncelikle bilişsel davranışçı psikoterapi yaklaşımı ile danışanın sorununun anlaşılması ve danışanla psikoterapik ilişki kurulması (ihtiyaçları belirleme) ile başlayan sürecin danışmanlıkta beklenen ve istenilen durumun belirlenmesi (hedef belirleme) aşaması izlenilecek yolun belirlenmesi (Stratejik eylem planı) aşamalarının ardından istenilen hedefe ulaşılması ve sürecin düzgün bir şekilde bitirilmesi ile sonuçlanan bir modeldir (Şirin, 2014, 199).

Sarı tarafından geliştirilen “İslami Psikolojik Danışma Modelinde” Kur’an-ı Kerim’de yer alan nefis, akıl, kalp ve ruh kavramları kişilik psikolojisi ile ilişkilendirilmiştir. Modelde nefis üç düzeyde kalp üzerinde etkilidir. Nefsin etkinli-

ğini kalp belirlemektedir. Nefis ile kalp arasındaki ilişkiyi ise akıl belirlemektedir. Ruh ise tüm kişiliği temsilden başka ben ötesi işlevlere sahiptir. Modelde psikolojik problemlerin temelinde nefis-akıl-kalp ve gelişim dönemlerinde geçirilen yaşantılar etkilidir. Psikolojik sorunların temelinde nefsi denetleyememe, erteleyememe ve azaltamama gibi yetersizlikler yer almaktadır. Sarı'nın İslami Psikolojik Danışma Modelinde tevekkül, tövbe, Kur'an ve Hadislerden örnekler verme şeklinde uygulanan tedavi amaçlı müdahale yöntemleri yer almaktadır (Sarı, 2018, 148-151).

4. Şiddeti Önlemede Dini/Manevi Rehberliğin Rolü

Küresel bir sorun olan şiddetin arka planında içsel ve dışsal pek çok faktörün etkisi bulunmaktadır. İçsel faktörlere örnek olarak yaş, cinsiyet, genetik eğilim, içgüdüler, kişilik, beyin travmaları, düşmanlığa yönelik bilişsel değerlendirmeler sayılabilir. Dışsal faktörler ise engelleme ve rahatsız edici olaylar, biyokimyasallar, ekonomik durum, siyasi istikrarsızlık, kültür ve diğer çevresel faktörlerdir.

Şiddetle etkin bir şekilde mücadele şiddetin kaynaklarının bilinmesi ve bunlara yönelik tedbirlerin alınması ile mümkün olabilir. Şiddetin arka planında pek çok faktörün etkisi olmakla birlikte şiddet çoğunlukla öğrenilmiş bir anti sosyal davranıştır. Bireyler şiddet uygulamayı öğrendikleri gibi bireylere şiddet uygulamamak da öğretilir.

Eğitim bireyin ilk sosyal ortamı olan ailede başlar. Gelişim anne karnında başlayan bir süreç olduğundan dolayı hamilelik döneminde anne adayının sağlığına dikkat etmesi, dengeli beslenmesi ve alkol, sigara, uyuşturucu gibi zararlı maddelerden uzak durması bebeğinin fiziksel/ zihinsel olarak sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi için gereklidir. Doğum sonrası dönemde bebeğin sevgi ve ilgi görmesi ihtiyaçlarının zamanında karşılanması fiziksel ve duygusal gelişimi için son derece önemlidir.

Çocukluk döneminde sevgi ve ilgi görmeyen, değer verilmeyen çocuklar büyüdüklerinde diğerlerini sevmez ve değer vermezler. Çocuklar duyduklarından ziyade gördüklerini öğrenir ve model alırlar. Bundan dolayı anne babalar aile içerisinde birbirlerine ve çocuklarına karşı davranışlarında dikkatli olmalıdırlar. Aile içinde şiddete tanık olan ve şiddete maruz kalan çocuklar şiddet uygulamayı öğrenmekte ve ileriki gelişim dönemlerinde şiddet eğilimi bireyler haline gelebilmektedirler.

Medya şiddetin önemli kaynaklarından birisidir. Çocuklar televizyon, internet ve oyunlarda pek çok şiddet içeriğine maruz kalmaktadırlar. 40 yılı aşkın süre boyunca psikologlar ve farklı alanlardan araştırmacıların yaptıkları araştırmalarda televizyon ve diğer medya araçlarında şiddete maruz kalmanın çocuk ve gençlerde saldırganlığı artırdığı veya tanık olunan şiddete karşı duyarsızlaştırdığı tespit edilmiştir (APA, 29 Mart 2021). Çocukları medya şiddetinden korumanın en önemli yolu medyada şiddet içeriklerini izlenmemelerini sağlamaktır. Çocukluk döneminin temel karakteristiği taklit, itaat ve sorgulamadan kabuldür. Bu özelliklerinden ötürü çocuk dönemi temel insani, dini ve manevi değerlerin kazandırılması için kritik bir dönemdir.

Günümüzde yaşadığımız pek çok problem gibi şiddetin de temelinde değerler problemi yer almaktadır. Zira sevgi, saygı, empati, sabır, öz kontrol duygusu gibi değerler ile yüklenmiş olan birey diğer insanlara, hayvanlara ve çevreye zulmetmez. Bireylerde insani değerler, vicdan duygusu ve davranış kontrolü kabiliyeti kazandıran en önemli olgu dindir. İslam dini, öğreti ve ritüelleri ile nefsanî öfkeyi yasaklayarak, merhameti ve affediciliği tavsiye ederek şiddet ve diğer anti sosyal davranışların oluşmasını önlemektedir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan *"Onlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler"* (Âl-i İmrân 3/134) ayetinde ve Hz. Muhammed'in *"Asıl pehlivan, güreşte rakibini yenen değil, öfke anında kendisine hâkim olup öfkesini yenebilendir"* (Müslim, "Birr", 106) hadisinde öfkenin kontrol edilmesi tavsiye edilmektedir.

Din öfke anında istiaze yapmayı (Buhari, "Edeb", 44), bedenini konumunu değiştirmeyi (Ebû Dâvud, "Edeb", 4), abdest almayı (Ebû Dâvud, "Edeb", 4), duada bulunmayı (el-Mü'min 40/60) ve toprağa temas etmeyi (Tirmizi, "Fiten", 26) tavsiye ederek öfke kontrolüne katkı sağlamaktadır. İslam dini bireyin kendisine (Buhârî, "Cenâiz", 84), diğerlerine (en-Nisâ 4/29), hayvanlara (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44) ve doğaya (Buhârî, "Cezâü's-sayd", 9) yönelik kasıtlı olarak zarar vermeyi içeren her türlü şiddeti yasaklamıştır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de *"Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır"* (en-Nisâ 4/93) buyurulmaktadır. Hz. Muhammed *"Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, ihanet etmez, yalan söylemez ve onu sıkıntıda bırakmaz. Her Müslüman, diğer Müslümanın kanı (canı), namusu ve malı haramdır. Takva işte buradadır (kalptedir). Bir kimsenin Müslüman kardeşini hor görmesi kendisine yapacağı kötülük olarak yeter"* (Tirmizî, "Birr", 25) bu-

yurmuştur. Ayrıca İslam dini ihtiva ettiği inanç ve ritüeller ile anlam (el-Mulk 67/2; el- Bakara 2/155), amaç (ez-Zâriyât 51/58), sevgi (el-Bakara 2/165), saygı (el-Mü'minûn 23/57), merhamet (Meryem 19/13; Buhârî, "Tevhîd", 2), hoşgörü (Fussilet 41/34), empati (**Buhari, "İman", 17**), paylaşma (el- Bakara 2/110), yardımlaşma (et-Tevbe 9/71), sabır (Bakara 2/155) ve öz kontrol (Âl-i İmran 3/134) gibi pek çok pozitif duygu ve davranış kazandırmak suretiyle inanan bireyi şiddet ve diğer anti sosyal davranışlardan uzaklaştırmaktadır. Pek çok araştırmada dindarlığı düşük olanlara nazaran dindarlığı yüksek olan bireylerin bedensel ve ruhsal olarak daha sağlıklı (Hackney & Sanders, 2003, 43), daha mutlu (Karslı, 2018, 254), daha kontrollü (Rounding vd., 2012, 635), daha sabırlı (Doğan, 2016, s. 331) daha empatik (Hardy vd., 2012, 237) oldukları, ayrıca daha az şiddet eğilimli (Salas-Wright vd., 2014, 1178) ve daha az saldırgan (Karsli, 2020, 324) oldukları tespit edilmiştir.

Şiddetin önlenmesine yönelik dini/manevi rehberlik uygulamaları Batı'da 1980'lerden sonra Amerika'da şiddet mağduru kadınlara yönelik pastoral destek sağlamak amacıyla başlamış 90'lı yıllarda bu konudaki dini danışmanlık literatürü oldukça genişlemiş olmakla birlikte şiddet faillerine yönelik dini danışmanlık çalışmaları uzun yıllar ihmal edilmiştir (Gülmez, 2018, 351).

Ronel ve Tim tarafından geliştirilen Nezaket Terapisi (Grace Therapy) erkek şiddet uygulayıcılarına yönelik geliştirilmiş 12 aşamalı bir grup terapi modelidir. Nezaket terapisi çoğu erkek saldırganın sergilediği tedaviye karşı direnç konusu ele almakta ve erkeklerin grup terapisini ve karşılıklı yardımı kabul etmesini kolaylaştıran bazı ilkeler sunulmaktadır. Terapi modelinde şiddet, fiziksel/davranışsal, zihinsel ve manevi şeklinde üç seviyeli bir olgu olarak kabul edilmektedir. Tedavinin amaçları, herhangi bir şiddet tezahüründen uzak durmak ve ben merkeziliğin yerini herhangi bir şiddetin uygulamadığı Tanrı merkeziliğin aldığı bir manevi düzeyde öz dönüşüm sağlamaktır. Tedavi sürecinde bireyler koşulsuz bağışlamaya dayalı bir kazan kazan ortaklığı ilkesine nasıl bağlı kalacaklarını öğrenmektedirler (Ronel & Tim, 2003, 63). Stephens ve Walker, şiddetin arka planında madde kullanımı, kişilik bozukluğu ve durumsal stres yapıcıların etkili olduğunu, bundan dolayı şiddet uygulayıcılarına yönelik terapilerde bu faktörlerin dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Stephens ve Walker eşlerine şiddet uygulayan aşırı tutucu evanjelik eşlerin tedavilerinde şiddet faillerinin eylemlerini desteklemek için kullandıkları kutsal metinlerin yeniden yorumlanmasının yapıldığı bilişsel davranışçı terapisinin etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir (Stephens & Walker, 2015, 218). Pence ve

Paymar'ın geliştirdikleri Duluth modelinde şiddetin temelinde ataerkil toplumlarda egemen olan bazı bireylerin diğerleri üzerinde güç kullanma haklarının bulunduğu algısını yer almaktadır. Modelin amacı, eş ve çocuklarına şiddet uygulayan bireylerin kadınlar üzerindeki kontrolcü ve cinsiyetçi tutumları azaltıcı bir eğitim sağlamaktır (Pence & Paymar, 1993, 3,181).

Bilişsel davranışçı yaklaşıma göre şiddet ve diğer tüm psikolojik rahatsızlıkların temelinde bireyin ruh halini ve davranışlarını etkileyen işlevsiz düşünceler yer almaktadır. Bireyler düşüncelerini daha gerçekçi ve uyumlu bir şekilde değerlendirmeyi öğrendiklerinde, duygusal durumlarında ve davranışlarında gelişim tecrübe edebilirler. Bilişsel davranışçı terapistler, şemalar olarak ifade edebileceğimiz bireylerin kendileri, diğerleri ve dünya ile ilgili temel inançlarını temel işlevsiz inançlarını değiştirerek davranış kalıcı bir davranış değişikliği sağlamayı amaçlamaktadırlar (Beck & Beck, 2011, 3). Bilişsel davranışçı yaklaşımla bütünleşmiş dini danışmanlık modelinde, değerlendirme, vaka formülasyonu, müdahale ve sonlandırma aşamaları bulunmaktadır. Değerlendirme aşaması, danışmanlık öncesinde şiddet faillerinin tanınmasını, şiddetin danışan için ne ifade ettiğinin anlaşılmasını ve uygulanan şiddet türlerinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini içermektedir. Bu bilgiler danışanın kendisinden alınabileceği gibi, ailesinden, çevresinden veya resmî kurumlardan elde edilebilir. Vaka formülasyonu aşaması, değerlendirme aşamasında elde edilen bilgilerin özetlenmesini ve müdahale için bir yol haritası hazırlanmasını içermektedir. Bu aşamada danışman tarafından danışanın şiddet davranışı ile ilgili problemleri atıfları, varsayımları ve inançlarını içeren bilişsel faktörler tanımlanır, strateji ve hedefler belirlenir. Müdahale aşamasında bilişsel davranışçı terapi dua, tövbe, Kur'an-ı Kerim okuma ve tefekkür gibi dini uygulamalar ile birleştirilerek uygulanır. Müdahale aşamasında danışanın şiddete yönelten "dayak Cennetten çıkmadır", "kadının sırtından sopayı eksik etmeyeceksin..." gibi şemaları ve otomatik düşünceleri dini atıflar kullanılarak yeniden yapılandırılır ve alternatif çözüm yolları önerilir (Gülmez, 2018, 360-367). Bu bağlamda şiddetin gerekliliğine yönelik şemayı değiştirmek için şiddeti yasaklayan ayet (el-Mâide 5/32) ve hadisler (Tirmizî, "İman", 12; Müslim, "Fedâil", 79) hatırlatılabilir. Ayrıca danışanlara şiddetin kontrol edilmemiş öfke duygusunun bir sonucu olduğu hatırlatılır, kontrolsüz öfke ve şiddetin neden olduğu maddi ve manevi zararlar hakkında bilgilendirmeler yapılarak, çatışma durumunda tarafların en az zarar göreceği alternatif çözüm yolları bulma konusunda danışanlar cesaretlendirilir. İlave olarak danışanlara psikolojik ve

İslami öfke kontrol yöntemleri hakkında bilgilendirmeler yapılarak öz kontrol kabiliyetleri geliştirilebilir. Sonlandırma aşamasında ise danışanın maneviyat destekli bilişsel davranışçı terapi sayesinde şiddet eğiliminin azaldığına dair belirtiler görüldükten sonra seanslar seyrekleştirilir. Bu aşamada sürecin danışanla birlikte belirlenen hedeflere ne kadar ulaşıldığı, danışanın neler öğrendiği, inanç ve maneviyat kaynakları ile elde ettiği değişimi sürdürme kararlılığı konuşulur. Sonuç danışman tarafından yeterli görülürse terapi sonlandırılır, danışmada hedeflere yeterli derecede ulaşamadı kanaati oluşursa hedefler belirlenerek danışmanlık süreci devam ettirilir (Gülmez, 2018, 70).

Kaynakça

- Abdullah, Somaya. "Islam and Counseling: Models of Practice in Muslim Communal Life". *Journal of Pastoral Counseling*. 42 (2007), 42-55.
- American Psychiatric Association - American Psychiatric Association, ed. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5*. 5th ed. Washington, D.C: American Psychiatric Association, 2013.
- APA, American Psychological Association. Violence & youth: psychology's response. Vol. I: summary report of the American Psychological Association Commission on Violence and Youth. Erişim 29 Ekim 2021. <https://www.apa.org/pi/prevent-violence/resources/violence-youth.pdf>
- Aybey, Salih. "Boşanma Sorunlarında Dini Danışmanlık ve Rehberlik: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 15/59 (2016), 1447-1465.
- Ayten, Ali - Özkan, Aysun. *Hastanelerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Azhar, M. Z. - Varma, S. L. - Dharap, A. S. "Religious Psychotherapy in Anxiety Disorder Patients". *Acta Psychiatrica Scandinavica* 90/1 (1994), 1-3.
- Beck, Judith S - Beck, Judith S. *Cognitive Behavior Therapy: Basics and Beyond*. New York: Guilford Press, 2011.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Cebeci, Suat. *Dini danışma ve rehberlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
- Cengil, Muammer - Kaya, Ümmügülsüm Günsel. "Psikolojik Rahatsızlıkları Olan Bireylere Mesnevi ile Bibliyoterapi Uygulaması". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-I*. 415-437. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018.
- Coşkunsever, Asude. *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.
- Denson, Thomas F. - DeWall, C. Nathan - Finkel, Eli J. "Self-Control and Aggression". *Current Directions in Psychological Science* 21/1 (2012), 20-25.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "İstatistikler". Erişim 18 Mart 2021. <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon (2020)". Erişim 29 Mart 2021. <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/Documents/Stratejik%20Plan%202019-2023.pdf>
- Doğan, Mebrure. *Sabır psikolojisi: pozitif psikoloji bağlamında bir araştırma*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Düzgüner, Sevede - Ayten, Ali. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

- Frankl, Viktor E. *İnsan Anlam Arayışı*. Ankara: Öteki Yayınevi, 2000.
- Gülmez, Çiğdem. "Eşine Şiddet Uygulayan Erkeklere Yönelik Bilişsel Davranışçı Yaklaşımla Bütünleştirilmiş Dini/Manevi Danışmanlık Modeli". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-II*. 349-375. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018.
- Gülmez, Çiğdem - Yenen, Halide. *Kadın Konukevlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Gürsu, Orhan - İşbilen, Nihal. *Bağımlılara Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Hackney, Charles H. - Sanders, Glenn S. "Religiosity and Mental Health: A Meta-Analysis of Recent Studies". *Journal for the Scientific Study of Religion* 42/1 (2003), 43-55.
- Hamdan, Aisha. "Cognitive Restructuring: An Islamic Perspective". *Journal of Muslim Mental Health* 3/1 (2008), 99-116.
- Hardy, Sam A. - Walker, Lawrence J. - Rackham, David D. - Olsen, Joseph A. "Religiosity and Adolescent Empathy and Aggression: The Mediating Role of Moral Identity." *Psychology of Religion and Spirituality* 4/3 (2012), 237-248.
- Isgandarova, Nazila. "What the Spiritual Caregiver Should Know While Dealing with Survivors of Ethnic Violence". *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences* 14/3 (2011), 35-50.
- Kadir Canatan - Yıldırım, Leyla. "Manevi Rehberlik Kurumunun Mesleki İlkeleri". *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi* 6/13 (2018), 73-82.
- Karşlı, Necmi. "Gençlerde Sınav Kaygısı Dindarlık ve Dua İlişkisi". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2019a), 190-219.
- Karşlı, Necmi. "Manevi Bakımı Destekleyici Bir Uygulama: Müzik Terapi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18/35 (2019b), 271-302.
- Karşlı, Necmi. *Mutluluk ve Dindarlık*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.
- Karşlı, Necmi. "Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi". *Trabzon İlahiyat Dergisi*. 7/1 (2020), 305-338.
- KCDP, Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 Raporu". Erişim 18 Mart 2020. <http://kadincinayetleriniidurduracagiz.net/veriler/2947/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2020-raporu>
- Köylü, Mustafa. "Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (2010), 5-36.
- Kula, Naci. *Manevi danışmanlıkta kullanılan bazı dini kavramların anlam alanı ve fonksiyonelliği*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Luhn, Rebecca R. *Kızgınlıkla Başa Çıkmak*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

- Ok, Üzeyir. "İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. 2. Ankara, 2008.
- Özkan, Aysun. "Hastanelerde Sunulan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Bir Araştırma". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*. 61-101. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2017.
- Parlatır, İsmail. *Türkçe sözlük*. 9. baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1998.
- PC, Pastoral Counselling. "Becoming a Pastoral Counsellor". Erişim 15 Mart 2021. <https://www.pastoralcounseling.org/how-to-become>
- Pence, Ellen - Paymar, Michael. *Education groups for men who batter: the Duluth model*. New York: Springer Pub. Co, 1993.
- Razali, Salleh Mohd. - Aminah, Kassim - Khan, Umeed Ali. "Religious-Cultural Psychotherapy in the Management of Anxiety Patients". *Transcultural Psychiatry* 39/1 (2002), 130-136.
- Ronel, Natti - Tim, R. "Grace Therapy: Meeting the Challenge of Group Therapy for Male Batterers". *Clinical Social Work Journal* 31/1 (2003), 63-80.
- Rounding, Kevin - Lee, Albert - Jacobson, Jill A. - Ji, Li-Jun. "Religion Replenishes Self-Control". *Psychological Science* 23/6 (2012), 635-642.
- Salas-Wright, Christopher P. - Vaughn, Michael G. - Maynard, Brandy R. "Religiosity and Violence Among Adolescents in the United States: Findings from the National Survey on Drug Use and Health 2006-2010". *Journal of Interpersonal Violence* 29/7 (2014), 1178-1200.
- Sarı, Enver. "İslami Değerleri Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışanlara Yönelik Psikolojik Danışma: İslami Psikolojik Danışma Model Önerisi". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-I*. 135-155. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018.
- Seyyar, Ali. *Tıbbi Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- SHU, Sosyal Hizmet Uzmanı. "Giyim Kuşam ve Dış Görünüm Algısı". Erişim 31 Mart 2021. <https://www.sosyalhizmetuzmani.org/giyimkusam.htm>
- Söylev, Ömer Faruk. *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi Kavram, Kuram ve Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Statt, David A. *The Concise Dictionary of Psychology*. London; New York: Routledge, 1998.
- Stephens, Rachel L. - Walker, Donald F. "Addressing Intimate Partner Violence in White Evangelical and Fundamental Churches". *Religion and Men's Violence Against Women*. Ed. Andy J. Johnson. 207-220. New York, NY: Springer New York, 2015.

- Strayer, Janet - Roberts, William. "Empathy and Observed Anger and Aggression in Five-Year-Olds". *Social Development* 13/1 (2004), 1-13.
- Şeker, Mehmet - vd. *Din Hizmetleri Rehberlik ve İletişim*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Şirin, Turgay. *Dini Danışmanlık ve Rehberlik İhsan Modeli Manevi Danışmanlık*. İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 2014.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020". Erişim 18 Mart 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=37211&dil=1>
- UV, Umut Vakfı. "2019 Kadın Cinayetleri Haritası". Erişim 18 Mart 2021. <http://www.umut.org.tr/umut-vakfi-2019-yili-kadin-cinayetleri-haritasi/>
- WHO, World Health Organization. "Definition and typology of violence". Erişim 26 Mart 2021. <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/>

KATKI SUNANLAR

Doç. Dr. Bayramali NAZIROĞLU

2002 yılında KTÜ Rize İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2003 yılında aynı fakültenin Din Eğitimi Anabilim Dalına araştırma görevlisi olarak atandı. 2006 yılında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını; 2011 yılında OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktrasını tamamladı. 2012 yılında Recep Tayip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atandı. 2017’de Doçent unvanı aldı. Hâlen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din eğitimi alanında öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını devam ettirmektedir. Yazarın, “İslam Eğitim Gelenğinde Öğretmenlik”, “Vatandaşlık ve Din Eğitimi” ve “Derdimiz İlahiyat” adlı telif kitaplarının yanı sıra editörlüğünü yaptığı “İlahiyat Atlası” ve “Din Eğitimi” adlı kitapları, ayrıca ulusal ve uluslararası ölçekte din eğitimi alanıyla ilgili kitap bölümü, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

<https://avesis.erdogan.edu.tr/bayramali.naziroglu>

Doç. Dr. Hacı Yusuf ACUNER

1993 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitim Anabilim Dalına Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1996 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını; 2004 yılında OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktrasını tamamladı. 2008 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesine, 2009 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesine Yardımcı Doçent olarak atandı. 2017’de Doçent unvanı aldı. Halen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din eğitimi alanında öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını devam ettirmektedir. Akademik ilgisi; din eğitiminin psikolojik temelleri, örgün din eğitimi, imam hatip okulları, dini rehberlik ve dini iletişim alanlarında yoğunlaşmaktadır. Yazarın, "Gençlik Dönemi Ahlak Eğitimi", "İmam Hatip Okulları-Paydaşlarına Göre Bir Durum Analizi-" adlı telif kitaplarının yanı sıra editörlüğünü yaptığı “İlahiyat Atlası” adlı kitabı, ayrıca ulusal ve uluslararası ölçekte din eğitimi alanıyla ilgili kitap bölümü, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

<https://avesis.erdogan.edu.tr/yusuf.acuner>

Doç. Dr. Hasan MEYDAN

2000 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2000-2012 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda öğretmen olarak çalıştı. 2012 yılında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesine Araştırma Görevlisi, 2013 yılında aynı üniversitenin İlahiyat Fakültesine yardımcı doçent olarak atandı. 2009 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını; aynı enstitüde 2012 yılında doktorasını tamamladı. 2017'de Doçent unvanı aldı. 2020 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesine atandı. Hâlen Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din eğitimi alanında öğretim üyesi ve Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim dalı başkanı olarak çalışmalarını devam ettirmektedir. Yazarın, "Ahlak, Değerler ve Eğitimi", "Din Eğitiminde Manevi Boyut" adlı telif kitaplarının yanı sıra editörlüğünü yaptığı "Toplumsal Bütünleşmede Değerler ve Eğitiminin Rolü" ve "Medyada Din ve Değerler" adlı kitapları, ayrıca ulusal ve uluslararası ölçekte din eğitimi alanıyla ilgili kitap bölümü, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

<https://hasanmeydan.sakarya.edu.tr/>

Doç. Dr. İbrahim TURAN

2002 yılında OMÜ İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2006 yılında OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını; 2011 yılında da aynı üniversitede doktorasını tamamladı. 2008-2011 yılları arasında OMÜ İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 2011 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atandı. 2015 yılında Doçent unvanı aldı. Hâlen OMÜ İlahiyat Fakültesinde din eğitimi alanında öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını devam ettirmektedir. Yazarın, "Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları", "Karşılaştırmalı Din Eğitimi (M. Köylü ile birlikte)" ve "İnkardan Diyaloga Türkiye'nin Alevilik Politikaları" adlı telif kitaplarının yanı sıra editörlüğünü yaptığı "Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi (F. Sancar ile birlikte)" ve "Din Eğitimi (B. Nazıroğlu ile birlikte)" adlı kitapları, ayrıca ulusal ve uluslararası ölçekte din eğitimi alanıyla ilgili kitap bölümü, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

<https://personel.omu.edu.tr/tr/i.turan>

Doç. Dr. Necmi KARSLI

2000 yılında 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak Din Psikolojisi alanında 2015'te yüksek lisansını, 2011'de ise doktorasını tamamladı. 2006-2012 yılları arasında Ağrı ve Erzurum'da Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurumlarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yaptı. 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Din Psikolojisi alanında Yardımcı Doçent olarak atandı. 2020'de Doçent unvanı aldı. Hâlen Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din psikolojisi alanında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yazarın, "Mutluluk ve Dindarlık", "Öfke Kontrolü ve Dindarlık" adlı telif kitaplarının yanı sıra İslamofobi, saldırganlık, şiddet, psikolojik iyi oluş, internet bağımlılığı, müziterapi, manevi bakım, sabır ve değerler konularında ulusal ve uluslararası ölçekte kitap bölümü, makale, bildiri ve çevirileri bulunmaktadır.

<http://abs.trabzon.edu.tr/necmikarsli>

Doç. Dr. Salih AYBEY

2001 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2005 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını; 2015 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktorasını tamamladı. 2003-2015 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde değişik görevlerde bulundu. 2016 yılında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atandı. 2021'de Doçent unvanı aldı. Hâlen Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din eğitimi alanında öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını devam ettirmektedir. Yazarın, "Diyanet'e Yansıyan Aile Soru ve Sorunları" ve "Kredi ve Yurtlar Kurumunda Din Hizmetleri" adlı telif kitaplarının yanı sıra editörlüğünü yaptığı "Aile ve Modernite" ve "İslam Modernite ve Gençlik" adlı kitapları, ayrıca ulusal ve uluslararası ölçekte din eğitimi alanıyla ilgili kitap bölümü, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

<https://akademikcv.beun.edu.tr/cv/salihaybey.html>

Doç. Dr. Sümeyra BİLECİK KARACAN

2009 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2012 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını, 2015 yılında aynı üniversitede doktorasını tamamladı. 2020’de Doçent unvanı aldı. 2009- 2013 yılları arasında din kültürü öğretmeni olarak devam ettiği görevinden ayrılarak 2013 yılında Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesine araştırma görevlisi, 2015 yılında Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesine Yardımcı Doçent olarak atandı. 2018 yılı itibariyle Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Yazarın, “Ayetler ve Çocuklar”, “Örgün Din Öğretimi ve Din Okuryazarlığı Becerisi” ve “Erdemli Kişilik İnşası: Âdâb-ı Muâşeret ve Ahlaki Davranış Eğitimi” adlı telif kitaplarının yanı sıra din eğitimi alanında ulusal ve uluslararası yayınları bulunmaktadır.

<https://www.selcuk.edu.tr/Personel/sumeyra.bilecik>

Dr. Öğr. Üyesi Elif SOBİ

2011 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2014 yılında aynı fakültenin Din Eğitim Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Yüksek lisansını 2015 yılında OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladıktan sonra aynı enstitüde doktora öğrenimine başladı ve 2020 yılında da doktorasını tamamladı. 2020 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalına Doktor Öğretim Üyesi olarak atandı. Hâlen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din eğitimi alanında öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir. Yazarın, “Gençlerin Okuduğu Romanlarda Dini ve Ahlaki Değerler” adlı kitabının yanında din eğitimi alanı ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli makale ve bildirileri bulunmaktadır.

<https://personel.omu.edu.tr/tr/elif.sobi>

Arş. Gör. Şeyma TURAN

2017 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2019 yılında aynı fakültenin Din Eğitimi Anabilim Dalına araştırma görevlisi olarak atandı. 2020 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “Yüksek Din Öğretiminin Öğrencilerin Dinî Uzlaşma Kültürlerine Etkisi -RTEÜ İlahiyat Fakültesi Örneği-” isimli tez çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı ve aynı enstitüde doktora eğitimine başladı. Hâlen aynı kurumda din eğitimi alanında araştırma görevlisi olarak akademik çalışmalarını devam ettirmektedir. Yazarın medya okuryazarlığı, ilahiyat eğitimi, uzlaşma, değerler eğitimi gibi çeşitli konularda ulusal ve uluslararası ölçekte makale ve bildirileri bulunmaktadır.

<https://avesis.erdogan.edu.tr/seyma.turan>

